

Adalékok a Rákóczi-szabadságharc és a román felekezetiesség kapcsolatához, különös tekintettel a nagyberivói Boér családra*

Demjén Balázs Ádám

Noha a Rákóczi-szabadságharcot megelőző években Magyarország mintegy 3,3 millió lakosának abszolút többsége, megközelítőleg 50–55 %-a még magyar nemzetiségű volt,¹ a felkelők katonai hierarchiájában pedig ennél is nagyobb az államalkotó etnikum számaránya, mégsem mehetünk el szó nélkül a népesség csaknem felét kitevő különböző nemzetiségek szerepének tárgyalása mellett sem. Természetesen – mind a világiakat, mind az egyháziakat tekintve – valamennyi népcsoport körében akadtak Rákóczi-párti és császárhíu résztvevői is a felkelésnek, ám az összes nemzetiség esetében egyértelműen elkülöníthető egy többségi álláspont. Ennek értelmében megállapítható, hogy a nyugati vármegyékben élő, többnyire katolikus németajkú lakosság, továbbá a katolikus horvátok, az ortodox szerbek, valamint a nagyobb részben evangélikus, részint katolikus dél-erdélyi szászok a Habsburgokat támogatták, míg a katolikus vendek (szlovénok), a katolikus-evangélikus cipszerek (szepességi szászok) és szlovákok, valamint a kis részben ortodox, nagy részben frissen uniált (azaz görög katolikus hitre térte) ruszinok, s végül – de korántsem utolsósorban – a szintén görögkeleti vagy kisebb hányadában görögkatolikus románok többsége is kiállt a szabadságharc ügye mellett.²

A kutatásunk tárgyát képező, döntő többségében Rákóczi-párti románok szerepe a szabadságharcban már csak a kor legnépesebb magyarországi, nem magyar népcsoportjaként is megkerülhetetlen.³ S ha figyelembe vesszük, hogy a minduntalan Oroszország felé orientálódó, de még török vazallus fejedelemségeik, Moldva és Havasalföld révén a tárgyalat népcsoportok között egyedülként külpolitikai megközelítésből is vizsgálhatjuk részvételüket, máris igazoltuk az állítást.

A felkelésben szerepet játszó románság négy főbb csoportba osztható:

Elsőként említhetjük a Rákóczi-pártiként a felkelő hadseregbe betagozódó adatolt személyeket. Meglehetősen nagy számuk, sporadikus forrásadottságuk és szakirodalmi előfordulásuk (többségük mindössze néhány alkalommal, nehezen felfejthető kapcsolatrendszerrel szerepel), valamint származásuk bizonytalansága miatt velük, a Dragoşokkal, Balica Nichiţákcal, Negru Vasilékkal, Bucur Cimpeanukkal, Marcu Haţeganukkal, Balla

---

* A XXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia 18–19. századi történelmi szekciójában II. helyezést elért pályamunka. (A Szerk.)

¹ POÓR JÁNOS: Megbékélés és újjáépítés, 1711–1790. In: Magyarország története. Főszerk.: Romsics Ignác. Bp., 2009. (továbbiakban: POÓR, 2009.) 7–8. p. A magyarországi nemzetiségekről összefoglalásként: ÁCS ZOLTÁN: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Bp., 1996.

² R. VÁRKONYI ÁGNES: Befejezetlen történelem. Áttekintés a szabadságharc történetírásáról, 1707–2003. In: A Rákóczi-szabadságharc. Bp., 2004. 725. p.

³ POÓR, 2009. 8–9. p.

Vasilékkal, Ion Ciuruleákkal, Sudricean Stefanokkal, Papp Péterekkel⁴ egy különálló, hiánypótló tanulmány volna hivatott foglalkozni.⁵

Másodikként szólhatunk a Rákóczit több, egymással közelebbi rokonságban családtagjukkal is támogató famíliáról, közülük is elsősorban a Fintákról, a Tatárokról, a Sztánokról, a Sztojkákról – és az utóbbiakhoz unokatestvéri fokon kapcsolódó Boérokról. Az ő részvételükről, szűkebb értelemben a kiterjedt család alapító, nagyberivói ágáról és annak részvételéről tanulmányunkban részletesen értekezünk.⁶

Harmadszor feljegyezhetjük a gyakran bizonytalan kilétű és életrajzú, de a néphagyományban annál élénkebben szereplő mondai hősök csoportját. Történeteikben a klasszikus társadalmi ellentétén túl nem egyszer megjelenik nemzetiségi, sőt vallási színezet is. A felekezeti kérdéssel kapcsolatos korabeli népi irodalom gyakran az I. Lipót által alig néhány évvel korábban létrehozott unitus egyház (1692-ben a császár kiváltságlevele a román görögkatolikus papok számára a római katolikusokéval megegyező kiváltságokat biztosított)⁷ és a római pápa főségét továbbra sem elismerő ortodox felekezet tagjai közötti szembenállást szemlélteti. Az e művekben szereplő személyekről (elsősorban a Nagybánya környéki betyárról, Pintye vitézről, ?–1703) már számos irodalomtörténeti tanulmány született⁸ – érdemes hát (egyház)történeti szempontból is kitérni jelentőségükre.

Negyedikként pedig – az előző három, alapvetően belpolitikai vonatkozású, csoport után – kitérhetünk az imént már megemlített külpolitikai dimenzióra. A moldvai és a havasalföldi fejedelmi udvarral Rákóczi a szabadságharc kitörése előtti évektől (az első konkrét tárgyalások már 1698-ban megkezdődtek) egészen a leverése utánig (Rákóczi és Bercsényi levelezése még 1712-ben is gyakran említi a vajdaságokat)⁹ szoros kapcsolatokat ápol. Erdélyi román kis- és középnemesi származású diplomatái (mint például a nagyberivói Boérokkal is szoros kapcsolatot tartó Thalaba Máté, 1670?–1714?) pedig nemcsak a vajdaságokban, hanem a Portán és Nagy

⁴ A felsorolt személyek rövid életrajzát ld.: OROSZHEGYI JÓSA: Román élet. Kolozsvár, 1860–1862. (továbbiakban: OROSZHEGYI, 1860–1862.) 123–126. p.; SERES ISTVÁN: A görögényi Fekete Vaszil. II. Rákóczi Ferenc egy román kapitánya. In: Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, 2007. Sepsiszentgyörgy, 2007. 355–372. p.

⁵ A témáról rövid, korántsem teljes körű összefoglalás: MAGYARI ANDRÁS: Az erdélyi magyarok és románok együttműködése a Rákóczi-szabadságharcban. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: Benda Kálmán. Bp., 1980. 217–221. p.

⁶ OROSZHEGYI, 1860–1862. 126–128. p.

⁷ A görögkatolikus egyház kialakulásáról bővebben: GERGELY JENŐ: Az erdélyi görög katolikus román egyház. In: *Regio*, 1991. 3. sz. 5–12. p.

⁸ A témában talán a legrészletesebb írás: DOMOKOS SÁMUEL: Pintea Gligor alakja a mondákban és a betyárballadákban. In: *Uő: Magyar–román irodalmi kapcsolatok*. Bp., 1985. 234–258. p.

⁹ Archivum Rákóczianum, I–XII. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy, III. Szerk.: Thaly Kálmán. Bp., 1874. 731–736. p.; Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy, VII. Gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi Ferenc fejedelemhez. Szerk.: Thaly Kálmán. Bp., 1879. 95., 104., 106., 111., 129., 131–134., 154., 161–166., 181–185., 191., 196. p.

Péter cárnál (1689–1725) is igyekeztek növelni a felkelés nemzetközi elfogadottságát.

A Rákóczi-szabadságharc előbbieken kifejtett vonatkozásainak részletes és összefoglaló tárgyalása – mint az a fent hivatkozott műveken keresztül is megmutatkozik – eddig elmaradt. A felkelés háromszáz éves évfordulója kapcsán egyes tanulmányok kitértek ugyan e szegmensekre, ám a románokat vagy csupán rövid terjedelemben említették (mint egy nemzetiiséget a sok közül),¹⁰ vagy a románság részvételének mindössze egy-egy momentumát ragadták ki a történeti folyamatból.¹¹

Mindezek után lássuk tehát a mozgalom felekezeti kérdéseiben elfoglalt álláspontjuk alapján, hogy milyen szerepet tölthettek be a románok a Rákóczi-szabadságharcban!

Román felekezeti és Rákóczi-szabadságharcban

Unitusok és ortodoxok a felkelés előtt

A fejezet címben említett társadalmi-kulturális szegmens mintegy klasszikus újkori jelenségként minden magyarországi nemzetiség, így a románság esetében is megjelent. Ezenfelül – egyedinek korántsem nevezhető módon, ám annál hangsúlyosabb említést érdemlő tényként – megállapítható: konkrét nemzettudattal nem, vagy azzal a (magyarokat és románokat a Horea- és Closca-féle parasztfelkelés 1784-es kitöréséig összekötő) hungarus-tudat mögé szorulva csak másodlagosan rendelkező nemesség, illetve mindennemű polgárság híján az egyházi személyek állásfoglalása már csak az alsópapság vasárnapi prédikációi révén is döntő hatást gyakorolt a román jobbágyok szabadságharc melletti fellépésére.¹²

Márpedig a románok többsége, megmaradva eredeti ortodox hitén, visszautasította az egyházi uniónak a bécsi udvar által az 1690-es években minduntalan felkínált lehetőségét. Ugyanakkor egyéb sérelmeik vagy erős elkötelezettségük révén az uniáltak tekintélyes része is a következetesen a vallási türelem alapján álló Rákóczihoz csatlakozott.¹³ Kollonich Lipót (1631–1707) bíborost, esztergomi érseket a ruszin példát követve egyébiránt már kalocsai érsekként, államminiszterként és a bécsi udvari kamara elnökeként 1692-től foglalkoztatta a román görögkatolikus egyház megalapításának gondolata, s terveinek I. Lipót császárt is sikerült megnyernie. Az új felekezet megszervezésének eredményeként a görögkeleti egyház császári kezdeményezésre összeült 1697-es gyulafehérvári zsinatán Theophilus, a városban székelő ortodox püspök elfogadta vallási a uniót a katolikusokkal.

¹⁰ Erre szemléletes példa: PAPP KLÁRA – IFJ. BARTA JÁNOS: A Rákóczi-szabadságharc és a hazai nemzetiségek. In: *Kisebbségkutatás* 2003. 2. sz. 282–296. p. (továbbiakban: PAPP–BARTA, 2003.)

¹¹ Jól érzékelteti ezt: KÖPECZI BÉLA: A románok és a Rákóczi-szabadságharc. In: *Kisebbségkutatás*, 2003. 2. sz. 297–303. p.

¹² A görögkatolikusokról általánosságban: PIRIGYI ISTVÁN: A görögkatolikus magyarság története. Nyíregyháza, 1982. 5–11. p.; VATAMÁNY SÁNDOR: Görögkatolikusok Magyarországon. Budaörs, 2012. Online: Szent Demeter Görögkatolikus Egyházközség: <http://www.szentdemeter.hu/Olvasosarok>. – 2016. március

¹³ DRAGOMIR, SILVIU: *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal*. I–II. Nagyszében, 1920. (továbbiakban: DRAGOMIR, 1920.) I. 74–75. p.; KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1976. 127. p.

Mintegy ellenlépésként 1698-ban, a karlócai béketárgyalások alatt II. Rákóczi Ferenc Sáros vármegyei főispánként már tárgyalta Constantin Brâncoveanu havasalföldi vajdával. Rákóczi nagyszámú kálvinista és lutheránus híveinek tiltakozása ellenére is megígérte a vajdának, hogy hatalomra kerülése esetén a görögkeleti vallást is elismerik, ezenfelül segítenek neki egy keleti birodalom létrehozásában az orosz cárral egyetértésben. A császári udvar kémei révén hamar tudomást szerzett a titkos egyezkedésekről, s I. Lipót „vizontválasza” sem sokat váratott magára: hogy az áttérés tömegessé váljon, a császár 1699-ben diplomát bocsátott ki, melyben az áttérő papokat felmentette a földesúri függéstől, illetve az addig őket is sújtó dézsmától és a robottól.¹⁴ A román papság egy része ennek hatására 1700-ban elismerte fejének a római pápát, illetve elfogadta az ezen aktushoz kapcsolódó hitelveket – megtartotta viszont a görögkeleti egyházból örökölt papi házasságot, liturgiát és más törvényeket. Az 1701-ben I. Lipót császár által Bécsben kiadott újabb kiváltságlevél a görögkatolikus románokat gyakorlatilag negyedik rendi nemzettel emelte volna, ám ez az erdélyi országgyűlés konszenzusa híján nem léphetett életbe. Ebből az évből már konkrét unitus–ortodox-konfliktusról is tudunk, a Rákóczi hívének semmiképp sem nevezhető Bethlen Miklós Erdély kancellárjaként (1691–1704) ugyanis a románok vallási kérdéseiben is ítélkezett. Mint írja: „Egy Nagyszegi Gábor nevű [...] szegény nemes, másképpen meglehetősen értelmes, írástudó, pápistából oláh vallásra állott embert kurátornak tesznek, hogy az ő dolgokat folytassa gubernium, ország és akárki előtt [...] ők *praeter conscientiae libertatem secundum ritum veterem* [elkiismeretük szabadságán kívül régi rítusuk szerint] semmit sem kívánnak.”¹⁵ Nagyszegi egy, a vallási unió erőszakos kiterjesztése ellen tiltakozó iratot is átadott Bethlennek. A kancellár igyekezett őt csillapítani, azonban nem merte a Gubernium többi tagja előtt nyíltan biztosítani támogatásáról. A román unitus püspöknél szolgáló, de előljárójával szembeforduló „kurátor” később ismét megjelent a Kormányzóságon, és kijelentette, hogy „Istenért ő mindenre és a halálra is kész”.¹⁶ A kancellár másodjára Sárosi János ítélmesterhez irányította, aki készen mutatkozott a tiltakozás elfogadására. Később azonban ez okozta az ügy veszttét: Nagyszegit a fejleményekről értesülő császári katonák letartóztatták, és Bécsben börtönbe vetették, ahonnan csak 1706-ban, immár özvegyemberként szabadult. Elfogatásakor Bethlen sajnálatát fejezte ki: „Én ezt az ügyet s ötet és társait is szántam, és ha lehetett volna, bizony tiszta szívvel segítettem volna, de félttem, hogy magát, másokat is és engemet is veszedelembe ejt, hasznom sem lészen a religió dolgában.”¹⁷

¹⁴ A tárgyalások diplomáciai szerepéről a vonatkozó fejezetben bővebben is szólunk. Ld.: Archivum Rákócianum, I–XII. II. Rákóczi Ferencz levéltára. Első osztály: had- és belügy, XI. Sajtó alá rend.: Lukinich Imre. Bp., 1935. 24. p.

¹⁵ Hogy Nagyszegi miért épp ebben az ortodoxok számára veszterhes időben tért át – az általános folyamatokkal szöges ellentétben! – a görögkeleti rítusra, arról források nem állnak rendelkezésre. Vö.: Bethlen Miklós önéletírása. I–II. Sajtó alá rend.: Tolnai Gábor – V. Windisch Éva. Bp., 1955. (továbbiakban: Bethlen, 1955.) II. 52. p.

¹⁶ Bethlen, 1955. II. 52–53. p.

¹⁷ Bethlen, 1955. II. 53. p.

Mindenesetre 1701-ben formálisan is létrejött – Gyulafehérvár központtal – a román görögkatolikus egyház, miután Athanasius püspökké szentelték. Ezzel párhuzamosan igyekeztek elhallgattatni az ortodoxia melletti kiállásra figyelmeztető hangokat – bebörtönözték például azt a Ioan Țircát is, aki Athanasius ellenjelöltje volt ugyan, de még magát az uniót sem támogatta...¹⁸

Ilyen körülmények közepette alakult ki az oláhság körében is az unitus felekezet, ám a vita ezzel nem jutott nyugvópontra. Mivel az egyesülést megtagadó ortodoxokat továbbra is ugyanazok a korlátozó intézkedések sújtották, mint a magyar protestánsokat, az ellentétek a 18. század során még többször fellángoltak.¹⁹

Mindjárt a szabadságharc kitörését megelőző évben, 1702-ben immár nem előnyököt biztosító törvények megalkotására, hanem az előző esztendőben már Nagyszegi által is kifogásolt megfélemlítő intézkedésekre került sor. Ennek keretében a helyi karhatalom több Fogaras környéki településen görögkeleti kolostorokat is felégetett, a szerzeteseket kiűzték, szent könyveiket, kegytárgyaikat elvették.²⁰ Az erószak az unitusok egy részét is az elégedetlenek táborába állította – az új hitet követők császár hűségén maradt kisebbségét az említett Athanasius uniós püspök vezette, aki a szabadságharc idején papjaival együtt mind vallási, mind politikai kérdésekben a bécsi jezsuiták tanácsait fogadta el.²¹

A szabadságharc első éve (1703–1707)

Mindezeket figyelembe véve aligha meglepő, hogy a románság már csak vallási okokból is örömmel fogadta a Rákóczi-szabadságharc kitörését. A fejedelem külön is igyekezett megnyerni rokonszenvéket és támogatókat: az „oláh nemzetet” külön kiáltványban szólította hadba, az unitusokat és az ortodoxokat pedig egyaránt a vallási türelmet célzó intézkedéseivel állította maga mellé.²² A felkelők által elfoglalt területeken a görögkeletiek így megtarthatták régi szertartásrendjüket – köreikből került ki a román kisenemesség Rákóczi-párti vezetője, Szuhay Mihály is. Papjaik külföldi támogatásra is számíthattak: Oroszországból, Havasalföldről és Moldvából misekönyvekhez jutottak, de a császáriak által szorongatott területekről az esetenként ezekbe az országokba menekülő pópák a befogadón túl dogmatikai, sőt katonai kiképzést is kaptak. Ez a fejedelem diplomáciai kapcsolatainak kiaknázását is nagyban elősegítette.²³

A szabadságharc első esztendejéből meg nem nevezett, egységesen „oláh pap”-ként emlegetett román egyháziakról maradtak fenn feljegyzések. 1703 novemberében a Huszton tartózkodó Dolhai Gergely értesíti levélben

¹⁸ ZSILINSZKY MIHÁLY: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, I–IV. Bp., 1897. IV. 280. p.

¹⁹ PAPP–BARTA, 2003. 289. p.

²⁰ OROSZHEGYI, 1860–1862. 127. p.

²¹ CERNOVODEANU, PAUL: A román fejedelemségek és a magyar szabadságharc. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: Benda Kálmán. Bp., 1980. (továbbiakban: CERNOVODEANU, 1980.) 65–70. p.

²² R. VÁRKONYI ÁGNES: II. Rákóczi Ferenc fejedelemsége. In: Erdély története. I–III. Szerk.: Köpeczi Béla. Bp., 1988. II. 895–897. p.

²³ Uo., 898. p.

Sennyey István (?–1725) tábornokot, hogy egy pópa érkezett hozzá Háromszékből, mondván, épp az egyik esperestől a másikhoz igyekszik. Dolhai gyanúsna találta őt, mert passus nélkül jött, és kételkedése csak fokozódott, miután megtudta róla, hogy elhagyta a néma feleségét és szintén néma gyermekét, s fogyatékoságuk miatt nem is akar visszatérni Háromszékbe. A pópa azonban a felkelők szolgálatába ajánlotta magát: ha elküldenék Havasalföldre erdélyi követként, örömet elvállalná a megbízatást. Az elmentmondásos egyházi először egyenesen azt állította, hogy magához Rákóczihoz igyekszik – később azonban már a táborban maradással is beérte volna, mondván, ő is Máramaros vármegyéből származik. Dolhai mindenestre úgy határozott, hogy Sennyeyhez bocsátja a papot, és (hasznosíthatósága esetén) Rákóczihoz való továbbküldését javasolja neki – ellenkező esetben visszavárja, és addig is tudósítást kér felőle.²⁴ Még ugyanebben a hónapban szintén Sennyeynek üzent Magos János a pópák adójának változatlanul hagyásáról: „Az oláh papok földesurak örökségében lakván, a mint azelőtt bizonyos taxát fizettek, most is úgy fizessenek.”²⁵ Ezeket leszámítva a pópák lótolvajlási ügyek károsultjaiként tűnnek fel: Újváry János Zalatnabányáról értesítette Gyulay Jánost, hogy „Petresani (petrozsényi) oláh pap lovát én nem láttam”, illetve Kengyel Zsigmond kérte Szilágycsehiből írt üzenetében Sennyey Istvánt, hogy „Széplaki oláh pap egy lovát oláh-hodosi Kis Péter társaival elvette: adassa vissza Nagyságod”.²⁶

A következő román egyházi vonatkozású adatok már Rákóczi erdélyi fejedelemsége idejéből származnak: a fejedelmi tanács 1705. március 28-án Marosvásárhelyről utasította az oláh papokat, hogy a fejedelem parancsára fizessék meg mind a természetbeni, mind pedig a pénzbeni adót, és küldjék Segesvárra – a felszólítás komoly, ellenkező esetben katonai erőszakra is számíthatnak („az militiának assignátióban adatik, és Kegyelmeteken executione mediante is extorqueáltatik”).²⁷ Rákóczinak gondja volt rá, hogy vallási türelemről szóló rendelkezéseit diplomáciai partnerei is megértsék. 1705 októberében a Baranya vármegyei Magyaregregyről üzent Pápai János konstantinápolyi követének, hogy ezeket avval magyarázza a Portán: a szultánhoz hasonlóan a fejedelemnek sem jönne jól egy Moldvával és Havasalfölddel egy valláson lévő ellenség. Roppant finom utalás ez az oroszokra – a kereszténytől idegen kultúrájú oszmánok számára hatalmi tényezőkké indokolva alighanem érthetőbbé vált Rákóczi érvelése, tudniillik hogy a cár nem nézné jó szemmel a hozzá hasonlóan ortodox románok esetleges erdélyi üldöztetését.²⁸ A fejedelem ugyanezzel az érveléssel bocsátotta útnak szintén Magyaregregyről, de immár novemberben Bay Mihályt (1645–1717), a gázi-girai tatár kánhoz küldött diplomatáját. Azt a

²⁴ Archivum Rákóczianum, I–XII. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy, I. Szerk.: Thaly Kálmán. Pest, 1873. (továbbiakban: AR.) 178. p.

²⁵ AR. I. 246. p.

²⁶ AR. I. 249–250.

²⁷ Az erdélyi Consilium leveleskönyve és iratai. 1705, 1707–1710. Szerk.: Bánkuti Imre. Bp., 1985. (továbbiakban: Consilium, 1985.) 68. p.

²⁸ Ráday Pál iratai, I. 1703–1706. Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. osztály: XIV. kötet. Sajtó alá rend.: Benda Kálmán – Esze Tamás – Maksay Ferenc – Pap László. Bp., 1955. (továbbiakban: Ráday, 1955.) 448. p.

megbízást adta neki, hogy számoljon be a kánnak zsidói csata (1705. november 11.) után a császári csapatok elől Moldvába menekült erdélyiek-ről, továbbá adja elő neki a Portára leselkedő veszélyt, miszerint egy esetleges orosz-török konfliktus esetén Moldva és Havasalföld vallási meggyőződéséből kifolyólag is a szultán ellen fordulna. A követek végül a borsai hágón keresztül jutottak először Moldvába, 1705. december 13-án Antioh Cantemir vajdánál (1705–1707) is jártak kihallgatáson, ezt követően december 21-én indultak tovább Dobrudzsán át úticéljuk felé.²⁹ Az Oszmán Birodalommal kapcsolatos ügyeinek intézésében Rákóczi nem egyszer támaszkodott román egyházi küldöttekre: 1706 júliusában állandó követe, Pápai János mellé egy görögkeleti papot is rendelt Havasalföldön keresztül Konstantinápolyba.³⁰

Az erdélyi ortodoxok helyzete 1707-ben

Rákóczi Erdélybe való visszatérése után, 1707-ben ismét előtérbe került az ortodoxok szabad vallásgyakorlásának kérdése. Miután biztosította Constantin Brâncoveanu havasalföldi vajdát az ortodoxokra is kiterjedő vallási türelemről, a fejedelem április 30-án Szilágysomlyóról írt Veszprémi István (1637?–1713) erdélyi református püspöknek: értesítse a román papságot, hogy jogai érvényesítését közvetlenül a fejedelemtől várja.³¹

Ennek szellemében a már említett ortodox pópát, az Athanasius 1701-es megválasztása után Szunyogh Ferenc jezsuita pap (1669–?) felügyelete alatt évekig börtönben sínylődő Ioan Țircát néhány erdélyi református nagybirtokos (köztük a már említett, alapvetően Habsburg-párti egykori kancellár, Bethlen Miklós!) közbenjárására szabadon engedték. Az erdélyi ortodox és a döntő többségüket tekintve Rákóczi-párti református körök között ezzel egy szoros együttműködés kezdődött, amely ahhoz vezetett, hogy utóbbiak közbenjárására 1707. április végén az görögkeleti papok gyulafehérvári gyűlése Athanasius utódjává nyilváníthatta Țircát – aki így mind a görögkatolikus, mind az ortodox egyház felett irányítást gyakorolhatott. Rákóczi ezenfelül egy tallérra csökkentette a pópák éves adóját.³² (Érdekesség, hogy a román ortodoxok és a magyar kálvinisták békés együttélése a szatmári béke után is megmaradt: a Hunyad vármegyei Hát-szezen a szabadságharc leverése után is közösen használták a templomot reformátusok és görögkeletiek. Különös szokás alakult ki: az ortodox misén arccal kifelé, a protestáns istentiszteleteken pedig arccal befelé fordították az ikonokat.³³) A görögkatolikusok természetesen tiltakoztak az eljárás ellen a katolikus vallású Rákóczinál, aki igyekezett unitus-ortodox tárgyalások tető alá hozásával elsimítani az ellentéteket – ezen kísérleteknek Erdély ismételen császári kézre kerülése vetett véget. A kérdés az erdélyi

²⁹ Ráday, 1955. I. 461–463. p.

³⁰ Ráday, 1955. I. 629–632. p.

³¹ DRAGOMIR, 1920. 74–75. p.

³² Țirca megválasztását követően Hunyad vármegyében, majd a Fehér vármegyei Nagyenyeden lelkészkedett. A császáriak visszatértének hírére később Havasalföldre, majd Moldvába menekült. A szabadságharc leverése után Máramarosba vonult el, sorsáról többet nem tudunk. Ld.: Candid C. Muslea: Istoria bisericii Sf. Nicolae din Scheii Braşovului. I–II. Brassó, 1946. II. 231. p.

³³ MOLDOVÁN GERGELY: A magyarországi románok. Bp., 1913. 367. p.

magyar nemességet, sőt Rákóczi fejedelem közvetlen környezetét is megosztotta: a protestáns Ráday Pál (1677–1733) kancellár például az ortodoxokat támogatta e kérdésben, s a maga részéről nem kívánt teret adni semmilyen tiltakozásnak az unitusok részéről.³⁴ A görögkatolikusok és görögkeletiek között feszülő ellentétek ekkor már a hadszíntéren is megmutatkoztak. A szabadságharc mellett álló, de magukat immár többnyire tolvajlásból fenntartó csoportok – mint a marosszéki Vasile Negru vagy a Barcaságban és Háromszékben tevékenykedő Bucur Cimpeanu kapitány – egész falvakat fosztottak ki, s ennek keretében általában a román unitusokat is bántalmazták, fokozva ezekkel az akciókkal az amúgy is megosztott románság szétagoltságát. Nagyrészt ez okozta azt is, hogy 1709-re a román kötődésű mozgalmak társadalmi bázisa jobbára kimerült, s ettől fogva egyre kevesebb oláh katonával találkozhatunk a szabadságharc résztvevői között.³⁵

A román görögkeleti klerikusok diplomáciai tevékenysége

A román egyháziak révén folytatott külpolitikai kapcsolatok mindenestre még 1707-ben is aktívak maradtak: közbenjárt a szabadságharc ügyében Damaschin, a Havasalföld és Moldva határán fekvő, de még előbbihez tartozó Râmnic érseke, valamint David Corbea (?–1707) pap-kancellár (*logofăt*) is, ő a havasalföldi vajda követeként Nagy Péternél interpellált a magyar ügyben.³⁶

Corbea régi brassói előkelő román nemesi család sarjaként szülővárosa császári kézre kerülése után, 1688-ban költözött Bukarestbe. Először Mihai Cantacuzino fővezér szolgálatában állt, aki később beajánlotta Brâncoveanunál. 1702–1705-ig a vajda követeként tevékenykedett a cári udvarban, feladatául Nagy Péter meggyőzését kapta, hogy megszervezze a keresztény államok Oszmán Birodalom elleni összehangolt beavatkozását.³⁷ A Portán szemet szűrt a törökellenessége, ezért visszarendeltették Brâncoveanuuval, ám 1707. április 20-án a cár többszöri puhatolózás után szabályosan „kikérte” őt a vajdától. Ekkortól lett orosz udvari tanácsos, illetve a Moldvával, Havasalfölddel és Magyarországgal kapcsolatos ügyek felelőse. Második magyarországi útjáról visszatérve váratlan betegségben hunyt el 1707.

³⁴ TÓTH ANDRÁS: Az erdélyi román kérdés a XVIII. században. Bp., 1938. 22. p.; I. TÓTH ZOLTÁN: Az erdélyi román nacionalizmus első százada. Bp., 1936. 61. p. Itt jegyezzük meg, hogy különösen a 1950-es évek „nemzeti kommunista” jelzővel illetett (eszmeiségét tekintve Karl Kautsky-fordításokon alapuló, így leginkább poszt-ausztrómarxistának mondható), Mód Aladár nevével fémjelzett történetírásában terjedt el azon sarkított kategorizálás, mely szerint az ortodoxok és a protestánsok valamennyien Rákóczi hívei – míg a római és görögkatolikusok kivétel nélkül az udvar pártfogói lettek volna. Utóbbira kiváló ellenpéldát szolgáltat a már említett nagyberivói Boérok szabadságharc melletti kiállása. (Ld. alább.)

³⁵ PAPP–BARTA, 2003. 289. p.; CSEREI MIHÁLY: Erdély története, 1661–1711. Sajtó alá rend.: Bánkúti Imre. Bp., 1983. (Bibliotheca Historica) (továbbiakban: CSEREI, 1983.) 398. p.

³⁶ CERNOVODEANU, 1980. 67. p.

³⁷ OLTEAN, VASILE: „Oamenii lui Brâncoveanu” din Șcheii Brașovului. In: *Ziarul Lumina (Ediția de Transilvania)*, 2010. augusztus 16. Online: <http://ziarulumina.ro> – 2015. január.

augusztus 11-én, a cár személyesen jelen volt a nagy pompával megrendezett temetésén egy kijevei kolostorban.³⁸

Rákóczi és Corbea szerencsi tárgyalásán, 1707 májusában a feltételek mindenestre kedvezőnek mutatkoztak a fejedelem szempontjából, aki ekkoriban a lengyel trónt kívánta megszerezni.³⁹ A követ jelentése alapján I. (Nagy) Péter orosz cár Rákóczit tartotta a legalkalmasabb jelöltnek, ezenfelül szavatolta, hogy a fejedelem hadai megválasztása esetén is Magyarország maradhatnak. Nagy Péter továbbá vállalta a közvetítést a ráccokkal való tárgyalások során, sőt meghatározatlan összegű anyagi támogatást is kilátásba helyezett. Mindazonáltal az minden szép ígélet ellenére sem volt világos, milyen eszközökkel lehetne a törvényesen megválasztott Leszczyński Szaniszló lengyel királyt (1704–1709) lemondatni – és erre a továbbiakban sem derült fény: I. Szaniszló 1709-ig uralkodott, addig a lengyel rendek helyel-közzel támogatták, így megbukott Rákóczi fejedelem lengyel királyságának terve.⁴⁰

A szabadságharc első időszakában fel-felbukkanó pópák mindazonáltal továbbra is megjelentek Rákóczi környezetében. 1707. augusztus 3-án Pekri Lőrinc (?–1709) generális a Sáros vármegyei Harság melletti táborból írta Rákóczinak, hogy valamivel korábban, erdélyi tartózkodása során egy oláh pap érkezett hozzá, aki Mihai Cantacuzino (1640–1716) havasalföldi befolyásos bojár titkos jegyekkel írt levelét hozta. E pápa kiléte az eddig említett személyekével ellentétben megfejtendő: a görög származású Avram Ioan Constantin Brăncoveanu havasalföldi vajda udvari papja volt, de az ekkoriban az uralkodóval szembehelyezkedő Cantacuzino család bizalmát is élvezte.⁴¹ Constantin Cantacuzino (1639–1716) havasalföldi asztalnok-étekgómeester (*stolnic mare*), Mihai bátyja szintén levelezett Rákóczival, s vallási meggyőződéséből fakadóan is elkötelezett híve volt a felkelésnek. Egyik kijelentése szerint: „Erdély orthodox románjainak hatásos védelméről csak akkor gondoskodhatom, ha az oszmán sárkány és az osztrák sas sóvár mohóságának célpontjában sínylődő Magyarország és Erdély teljes függetlensége megvalósulhatik.”⁴² A fejedelem valószínűleg neki címezte 1708. március 24. és 27. között a Gálszécs és Kassa közötti úton írt levelét, melyben hat pontba szedi mondandóját, s ebből a másodikban leszögezi, hogy továbbra is meg kívánja védeni az erdélyi görögkele-

³⁸ ARDELEANU, GHEORGE: Știri privitoare la istoria țărilor române în corresponsența împăratului Rusiei, Petru I. In: Studii și cercetări de istorie medie. Bukarest, 1950. 209–212. p.

³⁹ GEBEI SÁNDOR: Nagy Péter orosz cár diplomatája II. Rákóczi Ferencnél Egerben (1708). In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae. Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei, 28. Eger, 2004. 51–61. p.

⁴⁰ Ráday Pál iratai II. 1707–1708. Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. osztály: XIV. kötet. Sajtó alá rend.: Benda Kálmán – Maksay Ferenc. Bp., 1961. (továbbiakban: Ráday, 1961.) 213–214., 397. p.

⁴¹ A magyar kortársai által tisztsege után csak „Szpatár (Spătar) Mihály”-ként emlegett Mihai Cantacuzino ekkoriban a hadsereg fejeként mintegy a középkori magyar nádorokhoz hasonlóan az „ország második embere” volt. Ld.: IORGA, NICOLAE: Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor. I–II. Valenii-de-Munte, 1909. II. 52–53. p.

⁴² CERNOVODEANU, 1980. 68. p.

ti egyházat az Ausztriai Ház agressziójával szemben, mivel a fejedelem számára mind a római és görög rítusú egyházak, mind pedig a reformáltak egyformán fontosak. Rákóczi hozzát teszi, hogy ez ügyben már a helyi püspökökkel is egyeztetett, akik közeledését örömmel fogadták.⁴³ Nem véletlen, hogy ebben az időszakban Rákóczi többet levelezett a Bráncoveanuval elégedetlen bojárokkal, mint magával a vajdával, ugyanis ekkor nyílt lehetősége beavatkozni a havasalföldi belpolitikába (jóllehet végül a Cantacuzinók mozgalmának átmenetinek bizonyuló sikerére is 1714-ig, tehát a szabadságharc leverése utáncig kellett várni). A fejedelem a trencsényi csatavesztést (1708. augusztus 3.) követően kezdett el igazán komolyan foglalkozni a havasalföldi bojárok hozzá intézett panaszaival: ekkora vált elemi fontosságúvá számára egy feltétlenül hozzá híú vajda (Bráncoveanuval az erőviszonyok kedvezőtlen megváltozása idején megszakadt a kapcsolat), valamint a déli határon a már említett okokból többségükben ellenséges szerbekkel való megegyezés (és ezáltal a Konstantinápoly felé vezető út zavartalan biztosítása). Utóbbi tervét Rákóczi Moldova és Havasalföld közvetítésével óhajtotta kivitelezni, melynek alapjául a dunai fejedelemségek és a rác határőrcsapatok megegyező, ortodox vallása szolgált volna. A tárgyalások azonban a felső-magyarországi hadi helyzet súlyosbodásával megszakadtak. A bojárokkal 1709 elején aztán újra elkezdődött a párbeszéd, de a szerbekkel való kibékülés terve végleg a feledés homályába merült.⁴⁴

A szabadságharc romátságának vallási vonatkozásait tárgyalva – melynek során láthattuk, hogy más-más okokból, de elsősorban a vallási türelem alapelvét elfogadva mind az ortodoxok, mind az unitusok döntő többsége Rákóczi oldalára állt – óhatatlanul előkerült a Cantacuzinók és Bráncoveanu vajda Havasalföld belpolitikáját a korszakban alapvetően meghatározó küzdelme. Ez azonban már egy másik témához, a külpolitika tárgyköréhez vezet minket, melynek ezúttal igyekeztük pusztán az egyházi vonatkozásokkal bíró részleteit tárgyalni.

---

⁴³ Azért csak gyaníthatóan ő az üzenet címzettje, mert a hozzá írt megjegyzésben az szerepel, hogy „Protocolálni köll ezen levelet Constantinus Kantamírnak, havasalföldi sztolniknak”. A vezetékneven kívül tehát minden egyezik; Constantin Cantemir (1612–1693) azonban néhai moldvai vajdaként (1685–1693) – az ő fia a már említett Antioh, aki szintén betöltötte atyja tisztségét – aligha tarthatott bármiféle korrespondenciát Rákóczival. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a fejedelem egyszerűen összetévesztette a két vezetéknevet, így lett Kantakuzénusz helyett Kantamír a címzett. Ez valószínűleg az útközbeni sietségnek tudható be, mert a fejedelem egyéb esetekben igen precíz ember lévén képes volt többször is egymás rovására áthúzni a moldvai és a havasalföldi vajdáknak írt levelekben a celsissime, illetve az illustrissime megszólítási formákat. Ld.: AR. II. 207–210. p.

⁴⁴ Ráday, 1961. II. 423–436. p.

A nagyberivói Boér család és szerepe a Rákóczi-szabadságharcban

A család gyökerei

A havasalföldi származású familia – mely birtokosi mivoltát már a nevében is hordozza, ugyanis az a román *bojár*, azaz földesúr szóból ered –⁴⁵ első magyarországi említése a 14. század elejéről származik: Boér Konstantin birtokszerzésének dátuma a Fogaras vármegyei Nagyberivón eszerint 1302. január 7-e lett volna. Az ő esetében azonban bizonyosan a későbbi évszázadok során kitalált fiktív nemzetségi atavussal állunk szemben, ugyanis a család ezt követően majd kétszáz esztendeig semmilyen formában nem tűnik fel az írott források között, s nincs tudomásunk az említett birtokszerzést igazoló dokumentumról – interpolált, sőt még hamisított oklevél formájában sem.⁴⁶

A leszármazástábla a 16. század elejétől folyamatos: az 1507-ben elhunyt nagyberivói Boér Istvánt már fogarasi várkapitányként említik, s a szintén a Fogaras vármegyében, Nagysink közelében fekvő récsi birtokszerzés is az ő nevéhez köthető – fiai, Tamás és Zsigmond ugyanis már ezen előnévvel tölthették be néhai atyjuk tisztségét.⁴⁷ A hagyomány szerint a család összes többi ága is tőle ered, gyermekeire három Fogaras vármegyei falut hagyott: Szkorét, Kövesdet és Berivót. Előbbi birtokosai hamar elszegényedtek, utóbbi két családdal azonban az elkövetkezendő évszázadokban is találkozhatunk.⁴⁸ A kövesdiek az alapító ághoz hasonlóan egyértelműen Rákóczi pártján álltak. Közülük is kiemelkedett Boér Ferenc (?–1720), aki Mikes Kelemen (1690–1761) édesanyja, a Mikes Pál (?–1691) halálával megözvegyült Torma Éva második férjeként jelentős társadalmi befolyásra tett szert. Az 1697-es házasságkötés ugyanis együtt járt a háromszéki Mikes-birtokok feletti gyámkodás jogával, amelyet Boér Ferenc újdonsült mostohafia, a még kiskorú Mikes Kelemen révén gyakorolhatott. A kövesdi középnemes beházasodása a családba valószínűleg nem keltett nagy megütközést, ugyanis a század folyamán számos feljegyzés tanúskodik arról, hogy élénk gazdasági kapcsolatokat ápolt a háromszéki és a zágoni Mikes, illetve a kövesdi-nagyberivói Boér familia.⁴⁹ Nevelőapja nagy hatást gyakorolt az ifjú Mikes Kelemenre: miután Boér Ferenc 1700-ban elfogadta a császári udvar kínálta vallási unió lehetőségét, és a görögkatolikus felekezethez csatlakozott, ő is áttért a református hitről a

⁴⁵ A szó ezen alakban használt változata még egy 1708-as, Rákóczinak írt követjelentésben is feltűnik: „Nyilván megértették az havasalföldi boerok, hogy a vajda az török portának még most is benn való kegyeltje volna.” Ld.: Ráday, 1961. II. 426. p.

⁴⁶ Ld.: BIÁS ISTVÁN: Kövesdi Boér Simon levele kövesdi Boér Istvánnak a szentpáli és kövesdi Boér-család genealogiájáról. In: *Genealogiai füzetek*, 1912. 5–8. p. A XIV. század magyar nemesi családjainak névtárát ld.: KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900. (A Boérokat e részletes mű sem említi.)

⁴⁷ B. BOÉR GÉZA: A fogarasföldi Boér-család. In: *Turul*, 1924–1925. 30–32. p.

⁴⁸ NAGY IVÁN: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1858. (továbbiakban: NAGY, 1858.) II. 147–149. p.

⁴⁹ Mikes Kelemen összes művei. I–II. Törökországi levelek és misszilis levelek. Szerk.: Hopp Lajos. Bp., 1966. I. 521. p.

római katolikusra.⁵⁰ Ez idő tájt már Boér Ferenc közvetlen családtagjai is aktívan részt vettek a politikai életben: apja, Simon 1697-ben császári hadibiztosként Rabutin de Bussy tábornagy (1642–1717) mellett harcolt a zentai csatában a török ellen, s érdemei elismeréseként fogarasi ispán lett, testvére, András pedig a szabadságharc kitörésekor a kancelláriai jegyzői tisztséget töltötte be. Ő maga a szabadságharc kitörésekor a Szilágy vármegyei Somlyó várában magyar katonák századosa volt, s 1703-ban a felkelők megérkezésekor vérontás nélkül át is adta a fejedelemnek a várat, majd Erdélybe távozott. Itt Rabutin haditörvényszék elé idézte, de ő ezelől a Havasalföldre, majd Moldvába szökött, ezt követően pedig nyíltan a felkelők mellé állt: 1705 augusztusáig ő szedte be a kézdíszéki Csernátonban és környékén a fejedelem által kivetett adót, amíg Rákóczi saját hatáskörébe nem helyezte az ügyvitelt. Mindezek ellenére a szabadságharc leverése után valószínűleg mégis amnesztiában részesült, mert az 1710-es évek végén már krasznai főispánként látjuk viszont.⁵¹ 1720-ban bekövetkezett halálával Mikes Kelemen édesanyja ismét megözvegyült, házasságukból született azonban Boér József (1695–1763), Mikes Kelemen féltestvére, akivel az író rodostói száműzetésében még a halála előtti években, 1759 és 1761 között is élénk magánlevelezést folytatott.⁵²

A 16–17. század során összesen több mint húsz részre szakadt Boér család ágai (önálló nemesi címerük elnyerésének sorrendjében: Felsőszombatfalvi, Kopacseli, Zeöchyeyi, Káli, Illei, Szaczali, Alsóveniczei, Margsinai, Rusori, Rusory, Nagykörtvélyesi, Halmágyi, Bogozán, Fogarasi, Rettegi, Kozan, Literáti-Luczai, és még számos ismeretlen előnevű⁵³) közül azonban továbbra is kiemelkedtek a nagyberivóiak, akik 1655-ben II. Rákóczi György erdélyi fejedelemsége (1648–1660) alatt kapták meg a szabadságharc idején is használt nemesi címerüket, melyen kék pajzsban, zöld földön, fehér lovon, koronából kinövő, vörös ruhás vitéz jobbujában kardot tart. Sisakdíszén két mellső lábával ágaskodó, kétszer ötágú agancsos szarvas látható, a fején tolldíszel; sisaktakarói vörös-ezüst és kék-arany színűek. A család legtehetősebb tagja az 1709-re már 104 jobbággal bíró Boér Sámuel volt, aki rangemelkedését nagyban köszönhette házasságának: felesége ugyanis Cserei Éva, a felkelést sógorával szemben kevésbé pártoló Cserei Mihály (1667–1756) történetíró unokahúga volt.⁵⁴

A 17. század második felében, Erdély alkonyának idején vett lendületet a család rangemelkedése: Sámuel nagybátyja, az időközben elhunyt Boér Miklós 1675. május 20-án tartozékaival együtt a kisberivói birtokot is megszerezte I. Apafi Mihály fejedelemtől (1661–1690) gyermekei számára.

⁵⁰ Uo., 818–819. p.

⁵¹ CSEREI, 1983. 94., 261., 322., 347. p.; APOR PÉTER: *Metamorphosis Transylvaniae*. Cserei Mihály pótló megjegyzéseivel. Sajtó alá rend.: Wildner Ödön. Bp., 1927. 75. p.; Consilium, 1985. 156. p.

⁵² ILLÉSY JÁNOS: Adatok Mikes Kelemenről. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1903. 495–498. p.

⁵³ KÖVÁRY LÁSZLÓ: Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár, 1854. 51–52. p.; KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok. I–XI. Bp., 1911. II. 286–289. p.

⁵⁴ KÁDÁR JÓZSEF: Szolnok-Dobokavármegye monographiája. I–VII. A vármegye községeinek részletes története. III. köt. (Deés–Gyurkapataka – „Doboka”). Dés, 1901. 334. p.; NAGY, 1858. III. 137. p.

Ahogy az oklevélben áll: „Fogaras földön Kis Berivó indicáltassék [...] Idvezült Nagy Berivói Miklósnak és az fiának, Boér Jánosnak és ifjabbik Miklósnak, örökös jobbágyi urának.”⁵⁵ A család még ebben az esztendőben birtokba vehette a nagyberivói utat és a határban fekvő rétet is, a radnóti és fogarasi uradalom – utóbbi házzal együtt történő – megszerzését követően pedig 1675. november 19-én a fejedelem kinevezte ifjabb Boér Miklóst fogarasi kapitánnyá, azzal az instrukcióval, hogy mindenben az eddigi szokások szerint cselekedjen.⁵⁶ A városi darabontok azonban rögvést fellázadtak új uruk ellen: még aznap elhajtották jószágait és bevagdalták a kapuját, sőt a fogarasföldi birtokosok később több ízben is panaszt tettek ellene Apafinál, s ilyesmire még 1708-ban is találunk példát.⁵⁷ Ennek ellenére ifjabb Boér Miklós státusza még Erdély Habsburg gubernátori hatalom alá helyezése után is meggingathatatlan maradt, a fogarasi kapitány 1700-ban királyi iratot is szerzett javai leányági örökítésének érvényességéről, s – az elharapódzó havaselvi önkényes földfoglalásokat meggátolandó – részint az ő birtokai határának védelmében született ugyanezen évben egyenesen császári rendelkezés a Kárpátokon fekvő országhatár pontos megállapításáról.⁵⁸

A nagyberivói Boér család és birtokai a Rákóczi–szabadságharc idején

A szabadságharc kitörését közvetlenül megelőző években a család jó kapcsolatot ápolt a többi befolyásos Fogaras vármegyei román nemessel: irattárakban megtalálható Rákóczi későbbi oroszországi diplomatájának, Thallaba Máténak I. Lipóttól 1700-ban kapott testimonialisa, valamint egy 1701-es, 130 német forintról tanúskodó bécsi adósságlevele is.⁵⁹ A nagyberivói Boérok további vagyongyarapodását jól mutatja, hogy az említett ifjabb Boér Miklós unokatestvére, Mihály javainak 1701-ben bekövetkezett halálakor született összeírása három, apró betűkkel teleírt negyedíven keresztül sorolja fel igásállatait és jobbágyait. Másik unokatestvérenek, Józsefnek (aki még 1708-ban is „Fogarasvár és -vidék alkapitánya” volt) pedig 1702-ből maradt fenn „a főkapitánynak erogált pénzről való feljegyzése” – a tehetős középnemesek immár feljebbvalóiknak is kölcsönözni tudtak!⁶⁰ A család a kövesdi ághoz hasonlóan görög katolikus hitre tért, 1701-ben a jezsuita Szunyogh Ferenc (1669-?) nekik is megküldte köriratát az unitus és a római katolikus papok egyenrangúsításáról.⁶¹

⁵⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL. OL.) P 1979. (= B. Boér Géza iratai.) 7. dob. 92/357–361. sz.

⁵⁶ MNL. OL. P 1979. 7. dob., 97/378–379., 98/381–382. sz.

⁵⁷ MNL. OL. P 1979. 7. dob., 100/386–387., E/12., 104–113. sz.

⁵⁸ MNL. OL. P 1979. 7. dob., E/21, E/66, 8–18. sz.

⁵⁹ MNL. OL. P 1979. 7. dob., E/59., 48. sz.

⁶⁰ Érdekeség, hogy az eset néhány évvel később fordítva is megtörtént: ekkor Boér Miklós immár főkapitányként az egyik fogarasi vicekapitánytól kért kölcsön 3 forintot. Ritka, hogy a család bármely tagja megszorul, itt is csak egyéni és átmeneti problémáról lehet szó – mint azt a későbbiekben látni fogjuk, a nagyberivói Boérok vagyona ekkoriban folyamatosan gyarapodott. Ld.: MNL. OL. P 1979. 7. dob., E/6., 29–31., 51–52., 116., 139–142. sz.

⁶¹ MNL. OL. P 1979. 7. dob., F/1., 46. a). sz.

A szabadságharc kitörésekor – mint láthattuk – a család azonnal Rákóczi oldalára állt, s hogy a vagyonos famíliák elpártolását a császári udvar nem nézhette tétlenül, arra egyértelműen utal I. Lipót 1704. július 9-én kelt amnesztialevele, melyben büntetlenséget ígért a családnak, ha szakítanak a felkelőkkel, sorai azonban nem érték el céljukat.⁶² A fejedelmi ügyvitel helyi szinten teljességgel megbízott a felkelők hűségén kitartó családban, 1705 júliusában Veress Ferenc fogarasi fiskális inspektort leszámitva a vidék bevételeihez egyedül helyettese, nagyberivói Boér Tamás férhetett hozzá korlátlanul.⁶³ Emellett a Nagysinkszékben lévő Szentágota lakosai adójának beszedéséért is felelt. E minőségében azonban már kevésbé volt elégedett vele a fejedelmi tanács: több ízben felszólították, hogy hivatalával visszaélve ne hatalmaskodjon a helyieken. A fejedelemnek mindazonáltal a sértett féllal is meggyűlhetett a baja: Orosz Pál (?–1710) generális ugyanis a család egy másik tagját, Józsefet küldte a „nyavalyás szentágotai lakosok” lecsillapítására.⁶⁴ Amikor pedig a mardsinai utat és így a harmincadvám fizetését is elkerülő havasalföldi borkereskedők helyzetének rendezésével, sikertelen ügyintézés esetén már a Generalátus informálásával, illetve leváltással fenyegették.⁶⁵ Testvére, Pál szintén Fogaras pénzügyeiért felelt: 1705 augusztusában őt küldték Gyulafehérvárról Medgyesre, hogy a jövő évi adó befizetését megvitató találkozzon a vármegyék és a székek követeivel, és az egyeztetés menetéről folyamatosan értesítse a fejedelmi tanácsot. Továbbá azzal is megbízták, hogy az újonnan a fejedelem szolgálatába állt Vajda Pétertől szedje be búza és élőállat formájában az évi adót, egyébiránt vegye őt oltalom alá, hogy egyéb zaklatások ne érijék.⁶⁶ Az olykor előforduló hivatali nézeteltéréseken felülemelkedve a nagyberivói Boérok memorandumot bocsátottak ki a fejedelem iránti elkötelezettségükről: a Rákóczi-párti nemesek 1705. december 8-án pecsétjükkel és aláírásukkal erősítették meg, hogy: „A fogaras földi nemesség és bánság *sub anathema* kötelezi magát, hogy senki a közönséges jónak veszedelmével maga privátumát nem keresi.”⁶⁷ A felhíváshoz csatlakozó tizenhárom nemes között ott találjuk Boér Tamás, Péter, Gáspár, Sámuel és József, illetve anyai ági unokatestvérük, a szintén román származású Sztojka János nevét is. A kiemelt részből az is kitűnik, hogy a kor embere számára mennyire fontos volt egyházához tartozása: az oklevél *sanctio*ja mind az unitusok, mind az ortodoxok számára a felekezetükből való kiközösítés. Az aláírók között nem szerepel ugyan, de szintén Rákóczi híve volt nagybátyjuk, Boér János, aki már gyerekkorától ismerhette a fejedelmet, ugyanis a feljegyzések szerint korábban Zrínyi Ilona (1643?–1703) „idvezült fejedelem asszony innya adó inassa” (egyszersmind pohárnokmestere) volt. A „becsületes öreg legény”⁶⁸ később Pápai János (1650?–1725?) szolgálatába szegődött, gazdája – egyben Rákóczi konstantinápolyi követe – 1706. január 2-i jelentése szerint őt is magával vitte portai útjára, sőt külön lovat is rendelt számára. A később-

⁶² MNL. OL. P 1979. 7. dob., C/2, 80–82. sz.

⁶³ Consilium, 1985. 126. p.

⁶⁴ Consilium, 1985. 208. p.

⁶⁵ Consilium, 1985. 127., 199–203. p.

⁶⁶ Consilium, 1985. 148–153. p.

⁶⁷ MNL. OL. P 1979. 7. dob., B/4., 90. sz. (Kiemelés tőlem.)

⁶⁸ Ráday, 1955. I. 486. p.; Ráday, 1961. II. 59., 78. p.

biekben maga a fejedelem sem feledkezett meg kipróbált hívéről: 1707. november 3-án Szerencsről írt Pápai Jánosnak, hogy Boér Jánost a Thököly Imre (1657–1705) konstantinápolyi hagyatékából Rákóczi helyi alapjába olvasztott pénzéből fizesse ki.⁶⁹

A következő évek gyors változásai sem ingatták meg a család helyzetét: noha Erdély 1706-ra ismét a Habsburgok fennhatósága alá került, egy az ismét visszaállítani kívánt ideiglenes Gubernium által kibocsátott és immár I. József császár (1705–1711) által jóváhagyott, javarészt magyar nyelvű dokumentumban a nagyberivói Boérokot is biztosították abbéli törekvésükről, hogy pártállástól függetlenül „az damnificatiók in integrum restituáltassanak”.⁷⁰ Még ugyanebben az évben (1706) pedig a nagyberivói malom birtoklásában is megerősítették őket. Ezáltal vált lehetővé a család számára kiterjedtebb gabonakereskedelem folytatása, ami a háborús konjunktúra viszonyai között lehetővé tette, hogy Rákóczi 1707-es visszatérésekor birtokaikat nyereségesen üzemeltessék, a feljegyzések szerint évi pénzmozgásuk ekkoriban 2000 forint körülire tehető.⁷¹ 1708-ban Boér Simon pénzügyi magánfeljegyzései már egyesével 100–200 forintos tételekről tanúskodnak, ebben az évben II. Apafi Mihály (1676–1713), a hatalmát ténylegesen nem gyakorló címzetes erdélyi fejedelem meggyanúsította őt birtokháborítással, ám az eljárásban eredményesen védte igazát.⁷² A „tényleges” fejedelem, Rákóczi bizalma a család iránt azonban továbbra is töretlen maradt, ennek ékes bizonyítékaként iktatták be Kassán 1708. április 10-én Boér Zsigmondot a Nemesi Társaság *gregarius*ává. Közkatonaként e körben kevésbé játszhatott meghatározó szerepet, ha azonban számításba vesszük, hogy összesen a 150-et sem érte el az ide bekerülő főrangúak létszáma, akkor már elmondható, hogy igazi elit társaságba sikerült felvételt nyernie.⁷³ Az előbbieken említett Boér János után pedig Gábor is diplomáciai szerepet kapott: a fejedelmi tanács 1708. augusztus 23-án Szászfenestről írt a „Moldvában commoráló Erdélyi Úri és Nemessi Rendeknek [...] patentaliter és commissionaliter”, hogy „maga dolgainak kimenetelirül és hívségekben meg ne tántorodjon”.⁷⁴ Rákóczi ugyanis az elmúlt hónapban Szászsebest és Szászvárost is bevette, folyvást Erdély biztosításán és visszavételén fáradozik, s már küldi a szerb Rác Draguly kapitányt Hunyad vármegyébe és a Zsil völgyébe, akik pedig „hívségekben állhatatosan fognak perseverálni, ahhoz képest várhattják jutalmokat”.⁷⁵ Zárásképpen hozzátesszük, hogy a Moldvába menekült erdélyiek továbbra is egyeztessenek a háromszéki főkapitány, illetve székely generális gróf Mikes Mihállyal (1667–1721), s Boér Gábor követ személyében nemsokára bővebb tájékoztatást is kaphatnak az itt leírtakról, illetve a hadi helyzetről. A nagyberivói nemes egy héttel később útnak is indult: erről – azaz hogy elküldte Mikeshez Gyaluból

⁶⁹ Ráday, 1961. II. 324. p.

⁷⁰ MNL. OL. P 1979. 7. dob., E/24., 92–93. sz.

⁷¹ MNL. OL. P 1979. 7. dob., 99. sz.

⁷² MNL. OL. P 1979. 7. dob., 120–122., D/94., 134–138. sz.

⁷³ Ráday, 1961. II. 188. p.

⁷⁴ Consilium, 1985. 320. p.

⁷⁵ Consilium, 1985. 321–322. p.

Boér Gábort a megbízásával – Károlyi Sándor (1669–1743) generális Nagykárolyban kelt levelében tájékoztatta Rákóczit.⁷⁶

A szabadságharc záró szakaszában I. Lipót után I. József is tett egy sikertelen kísérletet a Boér család átpártoltatására: a császár 1709. február 12-i és 1709. május 3-i pecsétetes levelében is elismerte Fogaras vármegyei nemességüket, e dokumentumban a Boérok ismételten már említett rokonaikkal, a Sztójkákkal, illetve a szintén román és Rákóczi-párti Sztánokkal együtt tűnnek föl.⁷⁷ A fejedelem hűségén maradt familia vagyona tovább gyarapodott, ebben az évben már csaknem 7000 forintos nagyságrendű éves forgalmat bonyolítottak le birtokaikon, s ekkor született a gazdagok közt is leggazdagabbnak számító Boér Sámuel már megidézett jobbagylistája is. Utóbbi e nagy jövedelmét részben annak köszönhetette, hogy Erdélyen kívül, a román vajdaságokban is feküdtek birtokai – ezeknek egy részét 1709. július 13-án kelt végrendeletében családtagjain túl magára Constantin Brâncoveanu havasalföldi vajdára (1688–1714) kívánta hagyni!⁷⁸

Az ezekről a javadalmakról származó iratok túlnyomó többségükben görög és cirill betűsek (a magánfeljegyzések is – ennek ellenére – kifejezetten törökös írástípust használnak, nem egyszer félholdas iniciáléval!), egyházi vonatkozásúak (mint például Resinari protopópa és Coloni esperes 1728-as *testimonialisa*, vagy a „Zni.”-nek rövidített pápa *deliberatuma* – utóbbi a már említett Boér József latin betűs aláírásával), s javarészt már a szabadságharc leverése után keletkeztek. A családról tanúskodó néhány írás azonban magyar nyelvű és latin betűs: értesülhetünk belőlük Boér Sámuel bukaresti birtokának sorsáról, melyet az örökösök 1745-ben adtak el, hogy „mennyibe áll azon jószág s minemű pénzen adták azt az [...] atyafiak Néhai Dobeá Perech(nek). Ebbe vagyon az nagy asszony Dobeá Anna csere levele az Perech és Gyulay jószágok iránt.” Emellett található a „Kis bérivói Alsó határon Opra Mihálytól váltott földről való levele Opra Mihálynak,”⁷⁹ amelyben a már említett nagyberivói Boér János, Péter és Mihály fogarasi birtokairól is említést tesznek. Végezetül egy igazi kuriózumra bukkanhatunk: Inocentiu Micu-Klein (1692–1768, az ő nevéhez fűződik a román írás átalakítása a görög-cirillről latin betűsre) fogarasi görögkatolikus püspök munkássága előtt legalábbis néhány évtizeddel egy latin betűs, román nyelvű magánfeljegyzés-töredék is szerepel a család iratai között. „Cristinluj fi la alnochen(?) din preten fi de lire veitez dumnuluj Popuzului Bozgoseff ku kitrage senetete sese de” – azaz: „(Boér) Kristóf barátjának, vitéz Popuz Bozgoseffnek az ő egészsége iránti aggodalommal adott pénzéről.”⁸⁰

A nagyberivói Boér család példáján keresztül láthattuk: egy középneves, esetünkben ráadásul nem is magyar eredetű család számára a Rákóczi hűségén maradásnak két fő feltétele volt. Az egyik a birtokokon és a méltóságokon (itt főképp a fogarasi kapitányi címeken) keresztül az Erdélyhez, mint önálló entitáshoz való, 1690 előtt kialakult kötődés. A másik

⁷⁶ AR. XII. 421. p.

⁷⁷ MNL. OL. P 1979. 7. dob., 149., 153–159. sz.

⁷⁸ MNL. OL. P 1979. 7. dob., 162. sz.

⁷⁹ MNL. OL. P 1979. 36. tét., o. n.

⁸⁰ MNL. OL. P 1979. 36. tét., o. n.

pedig császáriak általi megvesztegethetetlenség, amelynek záloga a stabil anyagi háttér – háborús időkben ehhez a gabonakereskedelmen keresztül vezetett az út.

Utószó

A Rákóczi-szabadságharc és a románság kapcsolatát család-, vallás- és diplomáciatörténeti megközelítésből vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az erdélyi, moldvai és havasalföldi oláhok döntő többsége II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem pártjára állt. A Rákóczi által 1703-ban kiadott türelmi rendelet hatására a még csupán évtizedes skizmatikus trauma – azaz a görögkatolikus egyház elsősorban a bécsi udvar által szorgalmazott, 1697-es gyulafehérvári zsinati megalakulása Theophilus püspökkel az élén, mely az ortodoxoktól való elszakadáshoz vezetett – ellenére mind a hagyományos görögkeleti, mind az újonnan létrejött unitus egyház képviselőinek többsége Rákóczi fejedelem mellé állt a császáriakkal szemben. A moldvai és a havaselvei román ortodox klerikus-diplomaták (mint például David Corbea brassói születésű, későbbi havasalföldi pap-kancellár – *logofăt* –, majd I. Péter orosz cár magyarországi diplomatája) pedig Magyarországon és Erdélyen kívül is igyekeztek előmozdítani a szabadságharc ügyét.

A nagyberivói Boérok korabeli családtörténetén keresztül a szabadságharc melletti kiállásáról kaphattunk képet – helyi szinten és külföldi követségben egyaránt. E család Fogarasföldön, ifj. Boér Miklós 1675-ös, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) általi kinevezése óta a szabadságharc időszakáig megszakítás nélkül kapitányi és vicekapitányi pozíciókat betöltő, az áruterelés és a háborús gabonakonjunktúra révén meggazdagodó familia volt. Legtehetősebb tagja, Boér Sámuel 1709-ben 104 örökös jobbággal bírt, illetve Kárpátokon túli birtokai révén Constantin Brâncoveanu havaselvei vajdával (1688–1714) is szoros kapcsolatban állt. A helyi politikai életben való részvételüknek ékes példája a Boér Tamás kezdeményezésére 1705 decemberében, a család több tagja és más környékbeli, befolyásos nemesek által is aláírt fogarasföldi petíció, amely a szabadságharc érdekeivel szemben saját személyes számításait előttérbe helyező aláírókat egyházukból való kiközösítéssel sújtja. A külföldi követjárásban való részvételt jól szemlélteti Boér Jánosnak, Zrínyi Ilona egykori pohárnokmesterének az 1706-os, Pápai János konstantinápolyi követ oldalán; illetve Boér Gábor 1708-ban, a Moldvába menekült erdélyi nemesek körében teljesített követjárása. Pápai és Boér János követsége eredményesen egyeztetett a Portával Rákóczi Moldván keresztüli szállításainak és levelezéseinek ügyében. Boér Gábor deputációjának ugyanakkor az exulánsokkal való kapcsolattartáson túl nem sikerült tömeges hazatérésre, illetve érdemi részvételre sarkallni őket a felkelésben. Az 1965-ben B. Boér Géza budapesti görög katolikus pap hagyatékából a Magyar Országos Levéltár állományába vették a család iratanyagát (P 1979-es fond), amely az 1994-ben történt katalógizálást leszámítva eddig érintetlen volt. Ezek az iratok egy, a magyar és a német mellett már román nyelven (és immár latin betűkkel!) is író, 1701-es görögkatolikus hitre térése ellenére Rákóczi mellett következetesen állást foglaló, Fogaras vidéki nemesi családról tanúskodnak. A felkelés melletti kiállás egyik fő oka esetükben a birtokokon és a fogarasi kapitányi címen keresztül az Erdélyi Fejedelemséghez 1690 előtt kialakult kötődés. A másik pedig császáriaktól való anyagi függetlenség, melyet elsősorban a háborús időkben kurrens gabonakereskedelem biztosított számukra. A Boér család állásfoglalása azért is

érdekes, mert a császári udvar szándékával összhangban történt vallási uniálás Bécshez igazodó politikai magatartást sugall(hatot)t volna, mint azt az említett módon az 1950-es évek történetírásában gyakran kizárólagosan állították.

A Szent Miklós Magyarországi Unió Szövetség

Godzsák Attila

„A keresztény egyházak egyesülése érdekében minden országban és minden eszközzel hatalmas propagandát kell kifejteni: A pap prédikáljon róla, a tudós teológus mélyüljön el benne, az újságíró fárad hatatlanul írjon róla, a tanár tanítsa.” (Ivanitsky-Ingilo Rafael)

„Mi a magyar unionizmus úttörő munkásai boldogok volnánk, ha éreznék, hogy már egy sokezes imádkozó tömeg naponként Krisztus urunk búcsúkérélmével ostromolná a Mindenható irgalmas szívét: hogy mindnyájan egyek legyünk!” (Szántay-Szémán István)

Az unionizmus

A katolikus egyházban az 1054-es nagy egyházszakadás óta él a skizmában élő keletiek visszatérítése az „akolba”. Ezen törekvések néha erőteljesebben kerültek a felszínre, néha búvópatakokként haladtak tovább. Az egyházból ezt megelőzően (231, arianisták) és utána is (reformáció) szakadtak ki részek, melyek visszatérítésére szintén többször és több módszerrel tettek kísérleteket az évszázadok során.

A kezdeti, sikertelen próbálkozások után, 1262 tavaszán, bizánci kezdeményezésre kezdődtek meg először a tárgyalások, melyek eredményeként az 1274. évi lyoni zsinaton megkötötték az uniót. A zsinatra több mint 500 püspök, 60 apát és több mint ezer küldött volt hivatalos, utóbbiak között voltak a korabeli egyetemek képviselői is. Ezt az utóbbi határozatot azonban VIII. Mihály utóda, II. Andronikosz bizánci császár később semmisnek nyilvánította.¹

Azonban az egyház egységének a helyreállítására irányuló törekvések a 15. század folyamán sem szűntek meg. Ennek egyik fő mozgatója azonban nem a hitbeli meggyőződés, hanem Konstantinápoly török általi fenyegettsége volt. Ez arra készítette IV. Jenő pápát, hogy az 1431-ben Baselbe, 1438-ban Ferrarába, végül Firenzébe 1439-ben összehívott, 1442-ig tartó zsinaton tárgyalásokat folytasson a keleti kereszténység képviselőivel, a négyszáz évvel azelőtt kettészakadt egyház egyesítéséről. A tervezett egység első lépése a firenzei unió megkötése volt. A zsinat résztvevői elfogadták, hogy Róma püspöke, a pápa lesz az egész keresztény egyház feje. Az egyezményhez csatlakozott az orosz egyház, az örmény egyház egy része, a koptok, a szír jakobiták és nesztoriánusok kisebb csoportjai is. Az egység azonban röviddel a zsinat bezárása után felbomlott, az egyesülés további lépéseit megakadályozta az Oszmán török hódítás. Bizáncot elfoglalták a törökök 1453-ban. Bár a zsinat a célját nem érte el, a firenzei (régiesen: florenci) zsinaton kialakult egyezés mégis alapja lett az évszázadokkal később létrejött unióknak.² A következő lépés az egyesülés irányában a 16. század végén történt. Jeremiás konstantinápolyi pátriárka 1589-ben

¹ SZANTNER VIKTOR: A Hajdúdorogi Egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig. Bp., 2010. (Doktori – PhD – disszertáció, ELTE) (továbbiakban: SZANTNER, 2010.) 36–37. p.

² SZANTNER, 2010. 37. p.

Moszkvába látogatott, és ebből az alkalomból a moszkvai érsekséget pátriárkai rangra emelte. Ezáltal fennállt annak a veszélye, hogy Moszkva még nagyobb vonzerőt jelent majd a lengyel államban élő oroszok és ukránok számára. Hazatérőben a pátriárka Lengyelországon keresztül utazott, és Mihajlo Ragozát Kijev metropolitájává, a lucki exarchátus élére pedig Terleczy Cirill püspököt nevezte ki. Jeremiás pátriárka így akarta továbbra is biztosítani maga számára az anyagi segítséget e területekről. Terleczyhez csatlakozott Ipatij Potij vlagyimiri püspök is, aki már állami alkalmazottként is szimpatizált az unióval. A pátriárka iránti gyűlölettől vezérelve csatlakozott hozzájuk Gedeon Balaban lemergi metropolita is. A négy püspök (Terleczy, Balaban, Pelčicki, Zbirujsky) 1590-ben találkozott egymással a Belzenben megrendezett szinóduson, majd pedig Bresztben, ahol eldöntötték, hogy minden kapcsolatot megszakítanak a konstantinápolyi pátriárkával. VIII. Kelemen pápa 1595. december 23-án harminchárom bíboros jelenlétében fogadta Potijt és Terleczyt, akik letették a hitvallást. A pápa kérése az volt, hogy az egyesülést püspöki zsinaton hirdessék ki. A kért zsinatot 1596. október 16. és 20. között tartották meg Breszt-Litovszkban. A zsinaton kérték, hogy a pápa fogadja őket joghatósága alá azzal a feltétellel, hogy rítusuk és egyházfegyelmeik nem változik. Ez volt a breszt-litovszki unió.³

Bár Magyarországon az uniós folyamatok egymástól függetlenül, különböző körülmények között indultak meg, játszódtak le, maga az unió azonban mindenütt a Basel–Ferrara–Firenzei zsinaton elfogadott elvek alapján jött létre. Ezek szerint a keletiek elismerték a római pápa főségét, a primátust, a Filioque-tant, (vagyis, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik), a tisztítóhely létét, valamint azt, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az Oltáriszentségnek. Viszont cserébe a keletiek megtarthatják szertartásukat és papjaik elnyerik mindazon jogokat és kiváltságokat, amelyek hazánkban a római katolikus lelkészeket megilletik.⁴

A magyarországi délszlávok uniója négy szakaszban játszódtott le. Először a márcsai unió 1611-ben, majd a zsummeraki 1630-ban, ezt követte a komáromi rácok uniója 1673-ban és végül a szerémségi és a dunántúli délszlávok uniója 1688–90-ben. De a 18. század első harmadára ezek az uniók megszűntek, csupán Zsummerakban maradt 4 görögkatolikus paróikia, három és félezer hívővel.⁵

Kárpátalján az egyházi egység helyreállításának eszméje a 17. század elején jelentkezett. Az ungvári uniót két sikertelen kísérlet előzte meg. A kezdeményezés Ung és Zemplén vármegyék leghatalmasabb főúrától, Homonnai Drugeth Györgytől indult, először sikertelenül. Ő túlnyomórészt ortodox jobbágyságot akarta katolikus hitre téríteni. Mivel a közeli Lengyelországban is voltak birtokai és rokonai, ezért minden bizonnyal jól ismerte az általa is alapul vett breszti unió körülményeit. 1614 pünkösdjén Krasznibród (Laborcrév) községben a kápolna helyén, a Szentlélek tiszteletére építettett új templom felszentelésekor akarta kihirdetni az uniót, ahol ti-

³ SZANTNER, 2010. 38. p.

⁴ PIRIGYI ISTVÁN: A görögkatolikus magyarság története. Bp., 1991. 27. p.

⁵ SZANTNER, 2010. 67. p.; PIRIGYI ISTVÁN: Uniós törekvések az újkori Magyarországon. In: Katolikus egyháztörténeti konferencia. Keszthely, 1987. Szerk.: Hölvényi György. Bp., é.n. [1989] (továbbiakban: PIRIGYI, 1989.) 61–64. p.

zenháromezer ember gyűlt össze. Az eseményből azonban vérontás lett.⁶ A másik kezdeményezés pedig Taraszovics Bazil 1640-es munkácsi kísérlete volt.⁷ Végül 1646. április 24-én az ungvári vártemplomban 63 ortodox pap letette a katolikus hitvallást. A következő években az unió elterjedt a püspökség egész területén, így az Alföldön is. A folyamat az 1664-es munkácsi és az 1721-es máramarosi unióval ért véget.⁸

Erdélyben a jezsuiták először az örmények körében kezdték meg az unió térítést az 1680-as években.⁹ Az erdélyi románok megnyerésének folyamodványaként jött létre a gyulafehérvári unió 1701-ben,¹⁰ és hosszú folyamat eredményeképp a nagyváradi 1765-ben.¹¹ Az Apostoli Szentszék a keleti szertartású katolikusok számára 1721-ben a fogarasi, 1771-ben a munkácsi, 1777-ben pedig a nagyváradi és kőrösi egyházmegyéket állította fel.¹²

A katolikus megújulás jegyében összeült trienti (trentói) zsinat (1545–1563) eredeti szándéka pedig a reformáció okozta nagy egyházszakadás megszüntetése volt, ami bár megteremtette az ellenreformáció alapjait, de fő célját nem érte el. A protestáns–katolikus unió gondolata Magyarországon a 19. század elején, a protestantizmus 300. évében merült föl, de eredménytelenül.¹³

A 19. századtól jelentkező ateizmus, majd a folyamatos szekularizáció a hatás-ellenhatás elvén újra megerősítette az unionizmus gondolatát, mely már a pápák számára is egyre nagyobb figyelmet fordított egy erős és egységes egyház létrehozására. Ahogyan XI. Piusz fogalmazott: „Egyesülés alkotja az erőt s a fegyelem tartja fenn az egyesülést. Mindenek felett egyek legyetek, mert ez az erőnek és a sikernek feltétele!”

Kozma János miskolci hitoktató, parókus úgy indokolja az évszázadokig fennmaradt szakadást a szövetség Máriapócsi Zarándoknaptárban történő bemutatásakor, hogy „Kelet uralkodói, akár görög császárok voltak, akár orosz cárok és bulgár-szerbromán vajdák, az egyházon is uralkodni akartak. És mert ezt a római egyházon nem teheték, mert az a pápa fősege alatt, Péteren, a Sziklán megalapozva, erős volt: népeiket erőszakkal elvonták tőle.”¹⁴ Később így folytatta: „A pogány misszióknál is fontosabb most ez [ti. az unió létrejötte]. Kína és Japán művelt pogányai már régóta keresztények volnának, ha a kereszténység szétszakitottsága zavarba nem ejtené őket, hogy hol is van hát a valódi keresztény igazság. Az újpogányság pedig föl sem merné emelni a fejét, ha Krisztus hívei valóban egy »jól ren-

⁶ BOTLIK JÓZSEF: A Rákóczi-család és a ruszinok. In: *Zempléni Múzsza*, 2010. 1. sz. 5–18. 10. p.

⁷ SZANTNER, 2010. 68. p.

⁸ SZANTNER, 2010. 69. p.

⁹ PIRIGYI, 1989. 64. p.

¹⁰ SZANTNER, 2010. 70–71. p.

¹¹ SZANTNER, 2010. 72. p.

¹² PIRIGYI, 1989. 70. p.

¹³ A kísérletekhez ld.: SZALKAY RÓBERT: A protestáns–katolikus unió gondolata Magyarországon 1817-ben. In: *Tanulmányok Prof. Dr. Dr. Csohány János tiszteletére. Sárospatak–Debrecen*, 2009. 45–51. p.

¹⁴ Máriapócsi Zarándoknaptár, 1942. 39. p.

dezett hadsereget« képeznének, mint ahogy a Szentírás szerint az Egyháznak lennie kell.”¹⁵

A 20. század első felében egész Európában sorra alakultak szervezetek, melyek az unió ügyét kívánták szolgálni. Így hazánkban is több éves előkészítés után a teljes püspöki kar által támogatott uniós szövetség alakulhatott 1939-ben. Erről a ma már alig ismert szövetségről és az unió ügyének hazai szolgálóiról kívánok bemutatást nyújtani.

Az unionizmus és az uniós szövetség előkészítése a 30-as években a Keleti Egyház hasábjain

A Szent Miklós Magyarországi Uniós Szövetség (SZEMISZ) tudományos és irodalmi osztályának későbbi hivatalos lapjává váló *Keleti Egyház*, mely 1934 és 1943 között jelent meg Szántay-Szémán István¹⁶ szerkesztésében és kiadásában (később átvette Kozma János a szerkesztést),¹⁷ már alapításától nem titkolt célként az unió ügyét tűzte zászlajára. Folyamatosan közöltek uniós témájú tanulmányokat és beszámolókat, rövid híreket más országok uniós szervezkedéseiről.

Ilyesmi címekkel jelentek meg hírek a lapban: *Uniós nap a Lublini szemináriumban*;¹⁸ *Unió-Ünnepségek Lúgoson*;¹⁹ *Uniós kongresszus Lengyelországban*;²⁰ *Uniós nap Ferrarában*;²¹ *Uniós ünnepség Parisban*;²² *Uniós hajlandóság Észtországban*;²³ *A német uniós mozgalom*,²⁴ *Visszatérés Rómához az Egyesült Államokban*²⁵ (protestánsok visszatéréséről tudósít); *Az unió Trivandrumban*.²⁶ De írtak a bajorok uniós kezdeményezéséről,²⁷ tudósított a lap arról, hogy az antiochiai patriarkátushoz tartozó homszai, tiruszi és tripoliszi egyházmegyék híveinek jelentős része bejelentette a katolikus egyházhoz való csatlakozását.²⁸ Megemlégették az egyházak egységéért a nubiai kopt egyházmegye székesegyházában tartott istentiszteletet az egyházak egyesüléséért,²⁹ beszámoltak a lengyelországi uniós egyesület egy rendezvényéről,³⁰ máskor gyűléséről,³¹ a besszarábiai uniós

¹⁵ Uo., 42. p.

¹⁶ Görögkatolikus pap, egyháztörténész, liturgia-tudós, író, lapszerkesztő. A Miskolci Apostoli Exarchátus általános helynöke. Életéről részletesebben: MÁTÉ CSABA: Szántay-Szémán István élete, munkássága. In: *Munkálatok*, 2003. 75–129. p.

¹⁷ LAKATOS ÉVA: Magyar irodalmi folyóiratok. K–M. Bp., 1977. 673. p.; A Magyar Sajtó Évkönyve, 1939. Szerk.: Sziklay János. Bp., 1939. 228. p.

¹⁸ *Keleti Egyház*, 1936/5. 153. p.

¹⁹ *Keleti Egyház*, 1936/6. 185. p.

²⁰ *Keleti Egyház*, 1936/6. 186. p.

²¹ *Keleti Egyház*, 1936/7–8. 221. p.

²² *Keleti Egyház*, 1937/3–4. 79. p.

²³ *Keleti Egyház*, 1937/3–4. 84–85. p.

²⁴ *Keleti Egyház*, 1937/3–4. 86–90. p.

²⁵ *Keleti Egyház* 1936/7–8. 226. p.

²⁶ *Keleti Egyház* 1936/7–8. 225. p.

²⁷ *Keleti Egyház*, 1937/1. 33. p.

²⁸ *Keleti Egyház*, 1936/4. 120. p.

²⁹ *Keleti Egyház*, 1936/1. 19. p.

³⁰ *Keleti Egyház*, 1938/4. 111. p.

³¹ *Keleti Egyház*, 1935/4–5. 148. p.

mozgalomról,³² az amerikai uniós hétről,³³ a fehéroroszok szervezkedéséről³⁴ és a pinszki uniós konferenciáról is.³⁵ A lengyel unionistákkal eléggé gyakran foglalkoztak az említetten kívül is.³⁶ Egy H. V. monogramú személy *Missziós utam Jugoszláviában (Unionizmus a gyakorlatban)* címmel írt cikket,³⁷ de beszámoltak a VII. Velehrádi uniós kongresszusról is.³⁸ Hírt adtak a Keresztény Egység Világkongresszusáról,³⁹ a román egyház tagjainak uniós gondolatairól,⁴⁰ a franciák unióhoz való hozzáállásáról a Comité National d'Études Sociales et Politiques kebelében lefolytatott megbeszélést ismertetve, mely még 1930. március 24-én zajlott Párizsban,⁴¹ de a francia unionistákról más helyütt is írtak.⁴² Bemutatták a Hollandiában működő „Unió Apostolságát”, ami 450 parókiát és több mint 30 000 tagot tudhatott magáénak 1939 elejére.⁴³ A későbbiekben még a sanghaji uniós mozgalomról is beszámoltak. Rendkívül élénk unionista élet volt Európában, melyről színesen beszámolt hasábjain a *Keleti Egyház* is.

Ezekon a híreken kívül rendkívül értékes tanulmányok, beszámoló és hosszabb írások is születtek a témában. Ilyen beszámoló Szántay-Szémán István *Az uniós mozgalom és az olasz példaadás* c. írása,⁴⁴ vagy például Dr. Sz. monogrammal *A leMBERGI uniós kongresszus és jelentősége* című beszámoló.⁴⁵ Szántay-Szémán írt tanulmányt *XIII. Leó pápa uniós szózata és kelet* címmel, mely egy elemzés az 1894. június 20-án kiadott enciklikáról,⁴⁶ vagy Krajnyák Gábor történeti jellegű tanulmánya *A görögkatholikus egyház Magyarországon és a szent unió* címmel.⁴⁷ (Elhangzott a kalocsai szemináriumban 1937. március 9-én.) Krajnyák Gábor így fogalmazott:

„Közel kilencszáz esztendeje annak, hogy az Anyaszentegyház testéről a nagy keleti schizma folytán a keleti egyháznak nagy része leszakadt. Az ennek nyomán támadt sajtó seb még máig sem gyógyult be, mert ha azóta vissza is tértek egyes részek az Anyaszentegyház kebelébe, maga a nagy Kelet még mindig távol van az Anyaszentegyháztól. [...] Úgy látszik, hogy amint a schizma sem tört ki máról-holnapra, a rothadás folyamata évszázadokon keresztül tartott, míg azután az elszakadás szomorú tényében robbant ki, úgy az elszakadás megszüntetése is hosszú időt kíván.”

³² *Keleti Egyház*, 1934./2. 73. p.

³³ *Keleti Egyház*, 1935/4–5. 149. p.

³⁴ *Keleti Egyház*, 1935/4–5. 148. p.

³⁵ *Keleti Egyház*, 1935/9. 287. p.

³⁶ *Keleti Egyház*, 1935/10. 316. p.; 1936/4. 121. p.

³⁷ *Keleti Egyház*, 1936/7–8. 232–236. p.

³⁸ *Keleti Egyház*, 1936/9–10. 278–280. p.

³⁹ *Keleti Egyház*, 1937/10–11. 277. p.

⁴⁰ *Keleti Egyház*, 1937/10–11. 278. p.

⁴¹ *Keleti Egyház*, 1937/10–11. 280–288. p.

⁴² Pl.: *Keleti Egyház*, 1936/2. 57–58. p.

⁴³ *Keleti Egyház*, 1939/2. 55. p.

⁴⁴ *Keleti Egyház*, 1937/7. 190–192. p.

⁴⁵ *Keleti Egyház*, 1937/3–4. 66–71. p.

⁴⁶ *Keleti Egyház*, 1937/7. 161–167. p.

⁴⁷ *Keleti Egyház*, 1937/5–6. 135–146. p.

1935-ben Veszprémben Rott Nándor püspök meghívására és Győrben Breyer István püspök meghívására tartott Szántay-Szémán István, a lap főszerkesztője és az unió egyik élharcosa előadásokat uniós témában.⁴⁸ A győri előadást a *Keleti Egyház* is közölte.⁴⁹ Előadásában kifejtette, hogy „a legtágabb értelemben vett unionizmus, vagyis az összes keresztény egyház egyesítésére való törekvés emberi számítás szerint bármennyire lehetetlennek látszó vágyakozás, — ma mégis a keresztény kultúra és a civilizáció legaktuálisabb problémája”. Mely azonban dogmatikai alapon nem történhet meg a jelen kudarcait tanulságul véve, ezért hittani alapon, az „egy akol és egy pásztor” elv mentén kell próbálkozni. Maga Szántay-Szémán 1935-ös római útja után igen nagy reményekkel tért haza az unió ügyét illetően, melyről be is számolt.⁵⁰ 1935 novemberében pedig Juhász Dénes foglalkozott a témával a lap hasábjain.⁵¹

Hosszasabban értekezett Luttor Ferenc is *Az unió problémája*⁵² címmel, melyben tagadja azt a vádat, mely szerint a katolikus egyház csupán létszámát szeretné növelni egy unióval, és kihangsúlyozza hazánk potenciális szerepét. „Ne feledjük el, hogy minden ország léte a történelmi missió felismerésétől és kiteljesítésétől függ, melyet be kell tölteni. Az Unió szempontjából geográfai is, de történelmileg is a Kelet és Nyugat megyéjén állunk. S abban a kulturális közösségben is, melyet az ország határok el nem választanak, nem lekicsinyelendő a világprobléma unionisztikus vonatkozása.” Szántay-Szémán pedig *Unió vagy unifikáció*⁵³ címmel írt már az 1935. évi április-májusi számban a kérdésről.

Szántay-Szémán roppant érdekes eszmefuttatást folytatott a szertartásokról és arról a problémáról, hogy nem lehetséges egységesíteni őket, ugyanis nincs egyetemes szertartás vagy „egyetemesebb”:

„Vagyis ha volna az Egyházban egy olyan szertartás, amelynek veleszületett tulajdonsága az egyetemesség, akkor bármily áron is el kellene azt fogadnunk, mert akkor az unifikációban volna az a biztosíték, hogy valóban az egyetemes egyház tagjai vagyunk. Ilyen szertartás azonban nincs, de nem is lehet, mert ez a szertartás természetével ellenkezik. A szertartás ugyanis csak külső forma, stílus, — amelyben a hit a kereszténység első napjaitól kezdve megnyilvánult és ma is megnyilvánul. Tehát akkor a szertartás is, mint minden stílus szoros viszonyban van azzal a földdel, amelyen született s azzal a kultúrával, amelyből fejlődött. Ezért nem született oly egyetemes szertartás, amely történelmi alapon követelhetné magának a kizárólagos egyetemes jelzöt, így a szertartásban való egyesülést: az unifikációt ezen az alapon indokolni nem lehet.”

Idézte IX. Piusz pápának *Romani Pontífices* kezdetű 1862-es apostoli levelét is:

⁴⁸ *Keleti Egyház*, 1935/10. 323. p.

⁴⁹ *Keleti Egyház*, 1936/1 3–13.; 1936/2. 43–47. p.

⁵⁰ *Keleti Egyház*, 1935/6. 179.

⁵¹ Az Unió és Kelet. In: *Keleti Egyház*, 1935/9. 265–270. p.)

⁵² *Keleti Egyház*, 1935/4–5. 97–101. p.

⁵³ *Keleti Egyház*, 1935/4–5. 102–104. p.

„A hitnek egysége a törvényes rítusoknak változatosságával a legjobban összefér, sőt amelyekből magára az Egyházra is csodálatosan áramlik a fény és méltóság. Épen ezért elődeinknek is nemcsak soha nem volt szándékukban a keleti népeket a latin rítusra rávezetni, hanem, ahányszor csak alkalmasnak ítélték, a legáradóbb szavakkal világosan és nyíltan kijelentették, hogy ők nem akarják a keleti egyházak saját rítusait, amelyeket eredetüknek tiszteletre méltó régisége és a Szentatyák tekintélye ajánl, — lerombolni, vagy megváltoztatni. Egyedül azt akarják, hogy semmi olyan be ne vezetessék ezekbe a rítusokba, ami a katolikus hittal ellenkezik, vagy a lelkek üdvét veszélyeztetné, avagy az Egyház tekintélyének ártana.”⁵⁴

A lapban folyamatosan előtérbe került a magyar unió szövetség megalapításának vágya és a lehetőségek mérlegelése. 1938 januárjában Szántay-Szémán *Lesz-e unió egyesületünk a szentévbén?* címmel írt cikket a *Keleti Egyházba*:⁵⁵

„Nekünk is mielőbb meg kell szerveznünk a francia Ouvre-hez, vagy az olasz pro Oriente Christiano-hoz hasonló egyesületet, mert történelmi multunk s földrajzi adottságunkhoz méltóan nemcsak a jövőben kell kiennünk részünket az egyetemességet szolgáló munkából, hanem már a budapesti nemzetközi eucharisztikus kongresszuson is imponáló keretekben kell az egész Keletnek bizonytságot tenni Krisztus egyetemes királysága és az általa alapított egy igaz egyház mellett. Ezt a feladatot pedig csak egy unió egyesület oldhatja meg sikeresen.”

A *Keleti Egyház* 1938. november–decemberi számában pedig megjelent egy írás *Milyen legyen a magyar unió egyesület?* címmel, mely az olaszországi unió egyesületről számol be, mint követendő példáról.⁵⁶

Már az 1938 októberében tartott püspöki konferencia is komolyan foglalkozott az unió egyesület ötletével, melynek székhelyül Miskolcot szánták.⁵⁷ A püspöki kar véleménye szerint

„az Országos Unió Egyesület megalapítására irányuló mozgalom elindításához elegendő a saját Ordinárius engedélye. A többi Ordinárius szívesen fogja körlevélileg ajánlani, örömmel közölhetjük a K. E. [Keleti Egyház] olvasóival, hogy Papp Antal c. érsek úr Ó Nagyméltósága a hercegprímási irat nyomán már meg is adta a szükséges engedélyt s ezzel a munka meg is indult. Isten kegyelme s a Bold.[ogságos] Szűz pártfogása által reméljük, hogy az új év első napjaiban már a megalakulás tényéről adhatunk értesítést s ezzel teljesen beleállunk az Őszentsége legszebb óhaját teljesítő hatalmas phalanxába.”⁵⁸

⁵⁴ *Keleti Egyház*, 1935/4–5. 102–104. p.

⁵⁵ *Keleti Egyház*, 1938/1. 1–3. p.

⁵⁶ *Keleti Egyház*, 1938/9. 260–261. p.

⁵⁷ *Keleti Egyház*, 1939/2. 55. p.

⁵⁸ *Keleti Egyház*, 1938/9. 261. p.

A SZEMISZ alakuló gyűlése⁵⁹

A SZEMISZ 1939. május 19-én tartotta a Központi Katolikus Kör dísztermében a XXVIII. Országos Katolikus Nagygyűlés programjának keretében az alakuló közgyűlést. Jelen volt az alakuló gyűlésen a legtöbb egyházi vezető, érsekek, püspökök, hittanárok és a „sajtóapostol” Bangha Béla is. Volt miniszteri tanácsos és országgyűlési képviselő is köztük, de „egyszerű” iskolaigazgatók, tanárok, egyetemisták is részt vettek az alakuló gyűlésen.

Szántay-Szémán István pápai prelátus köszöntötte az egybegyűlteket az összehívó bizottság és az alapítók nevében, majd felkérte a hajdúdorogi Papp Antal címzetes érseket a miskolci görögkatolikus apostoli kormányzót, a jegyzőkönyv vezetésére, az előadói teendők ellátására Kozma János püspöki tanácsost, a hitelesítésre pedig Gulovics Andor jegyzőt és Juhász J. Dénest. Papp Antal kiemelte, hogy a nyugati és keleti egyházak egyesülését kimondó 1439. évi firenzei egyetemes zsinat 500 éves évfordulóján jött létre az egyesület. Krisztus nevében nyitotta meg a gyűlést, kiemelve, hogy maga Krisztus akarata az egyesülés. Szántay-Szémán István *A flórenci zsinat tanulságai*, Angeli Ottó *Mit kíván tőlünk az unió ügye*, Rohály Ferenc *A bizánci liturgia Krisztuseszméje*, Dudás Miklós hajdúdorogi püspök pedig *Hídépítés Nyugat és Kelet között* címmel tartott ismertetést a mozgalom célkitűzéseiről. Az előadásokat közölte a *Keleti Egyház* 1939. évi júniusi száma, mely beszámolt az egyesület megalakulásáról is.⁶⁰ A lapban Rohály Ferenc előadascímét kibővítették (*A bizánci liturgia Krisztuseszméje az unió szolgálatában*), erre feltehetőleg azért került sor, mert ugyanezzel a címmel már megjelent egy írása a *Keleti Egyház* korábbi számában.⁶¹ Ezt követően Kozma János püspöki tanácsos, miskolci hittanár ismertette a szövetség tervezett alapszabályát. Pfeiffer Miklós kassai kanonok javasolta a gyűlésen, hogy a szövetség neve ne a tervezett „Szent Miklós Magyar Unió Szövetség”, hanem „Szent Miklós Magyarországi Unió Szövetség” legyen, nehogy kizártnak érezze magát a nemrég visszatért nem magyar ajkú katolikusok. Az alapszabály tervezetét a katolikus püspöki kar jóváhagyására bocsájtották.

Ideiglenes vezetőséget is választottak az alakuló gyűlésen, így az ügyvezető elnök Szántay-Szémán István pápai prelátus, archipresbiter, apostoli kormányzói helynök, főtitkár Kozma János püspöki tanácsos, a főpenztáros Gulovics Andor szentszéki jegyző, ellenőr pedig Ladomérszky Béla szegedi parókus lett. Ezen kívül háromtagú számvizsgáló bizottságot és tizenhat tagú igazgatóságot választottak. Mindezek után Szántay-Szémán István köszönetet mondott, majd a hajdúdorogi Papp Antal címzetes érsek, magyar királyi tanácsos, az alakuló közgyűlés elnöke törvényesen megalakultnak jelentette ki a SZEMISZ-t és lezárta a gyűlést. Ezután a pápai és magyar himnuszt elénekelték az egybegyűlteket, majd feloszlott a gyűlés. Hivatalosan 50 fős tagsággal alakult meg a szervezet, Miskolc törvényható-

⁵⁹ A fejezetben, ahol nincs külön jelezve, ott a forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL. BAZMLt.) Miskolc. V. 1925. b./ (= Egyesületi iratok gyűjteménye, 1897–1950.) 12. dob. 10. (= Szent Miklós Magyarországi Unió Szövetség, 1940.)

⁶⁰ *Keleti Egyház*, 1939/6. p.

⁶¹ *Keleti Egyház*, 1939/5. 132–139. p.

sági jogú város polgármestere 189. tételszám alatt vette egyesületi nyilvántartásba a SZEMISZ-t 1940. április 29-én.

A SZEMISZ alapszabálya⁶²

Az alapszabály rendelkezik arról, hogy égi pártfogói Szűz Mária és Myrai Szent Miklós érsek, továbbá kiemelten tisztelik Liziói Szent Terézt, akit XI. Piusz az uniós törekvések égi pártfogójául választott, továbbá a keleti unió vértanúit, Kuncevicz Szent Jozafátot és Bobola Szent Andrást. A szövetség szellemi központjának Máriapócsot tekinti, az adminisztratív székhely pedig az ügyvezető elnök lakóhelye, jelen esetünkben Miskolc. A szövetség hivatalos nyelve a magyar, de

„Olyan területeken, melyek nyelvhasználat szempontjából a magyar állami törvényekben biztosított közigazgatási, illetve kulturális autonómiát, vagy kedvezményt élveznek, a SZEMISZ egyházmegyei szervezetei és helyi csoportjai saját belügyeikben, tagjaikkal és egymással való érintkezésükben s a szövetségi élet minden helyi vonatkozású megnyilvánulásában a területükön használatos és törvényesen engedélyezett nyelvek bármelyikét használhatják.”

Az alapszabály rendelkezik a szövetség címeréről is,

„mely arany körvonallal kerített égszínké mező alsó felében, barátságos kézfogással egymásba simuló, természetes színű két jobbkéz az alkar egy részével, melyet a balról indulónál latin szertartású fehér karing ujjá főd, a jobbról indulónál pedig görög szertartású liturgikus kézelő, szintén fehér színű, de arannyal szegve s arany keresztcsékével díszítve. Az egymásba simuló kezek mögül, száraiknak hosszában osztott, fehér-sárga színű, egyenlőszárú görög kereszt emelkedik ki, ágainak találkozásánál sugárszóró arany nappal s a fölfelé nyúló szár két oldalán, az alapmezőben elhelyezett »SZ« és »M« betűkkel. A kezek alatt, a mezőny alján fehér szallagdíszben elhelyezve az »1439–1939« évszámok láthatók.”

A zászlajuk pedig

„közepén függőlegesen kettéosztott, fehér-sárga templomi lobogó, melynek alsó bal sarkától felső jobb sarkáig, átlószerűen, keskeny magyar nemzetiszínű csík vonul át. A lobogó előoldalán a »Mindenkör segítő Szűz Mária« (B. M. V. de perpetuo succursu) közismert képe látható; hátlapján felül nyitott s felerészben halászos búzából, felerészben gerezdes szőlőindából font koszorútól körülvéve a szövetségi címer van alkalmazva.”

A szövetség céljait a következőképpen fejtik ki:

„8. §. A szövetség célja intenzív ima-apostolkodás, lelki és anyagi téren való munkálkodás a keresztény egyházak egyesítése érdekében a római pápa fősége alatt; kiváltképpen pedig a nagy keleti egyházszakadás megszüntetésének értelmi és érzelmi, tudományos és lelki előkészítése,

---

⁶² Az idézett szövegrészek alapja: A Szent Miklós Magyarországi Unió Szövetség (SZEMISZ) Alapszabályai. Miskolc, 1940.

9. §. E cél elérése érdekében:

1. A szövetség tagjai imákat, szentáldozásokat, szentmiséket és egyéb vallásos jócselekedeteket ajánlanak föl a szent unió terjedéséért és az egyházszakadások, elsősorban a keleti egyházszakadás megszüntetéséért.
2. Egyházmegyei szervezetei és helyi csoportjai által nyilvános uniós ajtatósságokat rendez.
3. A szövetség tudományos és irodalmi osztálya behatóan foglalkozni kíván az »Grientalium dignitas« és a »Rerum Orientalium« s egyéb ide vonatkozó pápai intézkedések szellemében a keleti unió szempontjából fontos összes tudományokkal, oly célzattal, hogy egymásnak szeretetteljes megismerése révén a katolikus és az elszakadt keleti egyházak papjainak és híveinek körében elősegítse annak a szeretetteljes légkörnek kifejlődését, mely a szent unió kiépítésének legtermészetesebb előfeltétele.
4. Az uniós szempontból hasznos tudományos ismereteket és megállapításokat előadások, tanfolyamok, műsoros rendezések, keleti (uniós) napok, hetek, kurzusok tartása, sajtótermékek kiadása és a nem katolikusok között is, olcsón, sőt egészen ingyenesen való terjesztése, uniós könyvtárak föllállítása, hanglemezek, filmek, reprezentatív isteni szolgálatok stb. útján terjesztetni és népszerűsíteni törekszik.
5. Uniós célú intézményeket, intézeteket, irodalmi vállalkozásokat támogat, újak létesítését elősegíti s ilyenek létesítésére saját működési területén maga is igyekszik. Elősegíteni kívánja az unió előkészítésére hivatott speciális kiképzésű papság nevelését. Arra törekszik, hogy az uniós szempontból szükséges előképzést a jövőbeni lelképítőtudó papság számára is megkönnyítse s ezért katolikus és ortodox papnevelő intézetek növendékei számára uniós könyvtárt törekszik létesíteni vagy legalább már meglévő könyvtáraikat ilyen művekkel kiegészíteni és gyarapítani.
6. Az uniós munkába való mennél teljesebb bekapcsolódás érdekében a külföld nevezetesebb uniós egyesületeivel, szervezeteivel, intézeteivel és intézményeivel — amennyiben a nemzeti és állami érdekek sérelme nélkül lehetséges — kapcsolatot tart fenn; ezeknek működését állandó figyelemmel kíséri, erről az unió ügye iránt érdeklődő keresztény magyar társadalom informálja s szerzett tapasztalatait.”

Írnak az anyagi eszközök előteremtéséről, a tervezett vagyongazdálkodásukról és a szövetség szervezeti felépítéséről is.

Az alapszabály alapján a szövetség tagjai magyar állampolgárok lehetnek csak, vagy akiknek állandó lakásuk és állampolgári jogokat biztosító illetőségük van a szövetség működési területén. Az iskolai fegyelem alatt nem álló kiskorúak csak szülői beleegyezéssel lehetnek tagok, az iskolai fegyelem alatt állók pedig csak „ifjúsági munkatársként” vehetőek föl a szövetség soraiba, de csak akkor, ha van az iskolájukban ifjúsági csoport a hitoktatójuk vezetésével. Többféle tagsági státusz létezett: alapító tag, rendes tag, pártoló tag, ifjúsági munkatárs. Rendes tag az lehetett, aki ha pap, kötelezi magát, hogy évi négy szentmisét, ha világi, évi négy szentáldozást az unió megvalósulására ajánl föl. Pártoló tagok azok lehetnek, akik nem voltak állampolgárok vagy pedig nem katolikus felekezethez tartoztak. Ezen kívül még léteztek dísz- és tiszteletbeli tagok is. Továbbá:

„24. § (1) Magyarország mindenkori bíboros-hercegprímása a Szent Miklós Magyarországi Uniós Szövetségének fővédnöke s legfőbb egyházi felügyelő hatósága.

(2) A szövetség védnökei a magyarországi mindkét szertartású katolikus püspöki kar tagjai.

(3) A védnöki kar tagjai egyszersmind saját egyházkormányzati területeiken az egyházmegyei szervezetek egyházi felügyelő hatóságai is.”

A szövetségnek volt tudományos és irodalmi osztálya, melynek tagjai lehetnek ún. kültagok is.

„[Ők] Olyan személyiségek, kik a 26. §-ban leírt szellemi tevékenységre alkalmasak és hajlandók is, de a katolikus egyházba nem tartoznak.

26. §. (5) A tudományos és irodalmi osztály működő rendes tagjává a központi vezetőség (elnökség, igazgatóság), vagy az egyházmegyei választmányok és igazgatók ajánlata, vagy végül az osztály valamely működő tagjának indítványa alapján olyan egyházi vagy világi személyiségek választhatók, kik őszinte lélekkel s tudományos fölkészültséggel, irodalmilag, tudományos téren, előadások tartásával, tanári Katedrákon és templomi szószékeken s mindenütt, ahol lehet, dolgozni és fáradozni tudnak és akarnak megteremtésén annak a szellemi légkörnek, mely az ötszáz éves firenzei unióhoz hasonló általános egyesülés előfutáraként legalább a breszti, ungvári és erdélyi uniókhoz hasonló részletegyesüléseket létrehozhat a keleti és nyugati egyház között, vagyis az unió lelki előfeltételeit — egymás megismerését és megszerelését — kitermelni igyekeznek.”

Az alapszabály beszámol a tagok jogairól és kötelességeiről, a tagsági viszony megszűnéséről (elhalálozás, kilépés, törlés, kizárás). Bemutatja a szövetség intéző szerveit, továbbá az egyházmegyei és helyi szervezeteinek felépítését és működését, a tisztviselőket, az elnökséget (országos elnök védnöki kijelöléssel, az országos gyűlés által választott két társelnök, négy alelnök és ügyvezető elnök) és a helyi szervezetek vezetőségének felépítését.

Az alapszabályokat a magyar püspöki kar 1939. évi október hó 3-án tartott tanácskozásában hagyta jóvá. Magyarország bíboros hercegprímása december hó 19-én megfelelő záradékkal is ellátta az új szövetség alapszabályait.⁶³ Majd a belügyminiszter néhány számunkra nem jelentős részen eszközöltetett változtatást és 1940. évi április hó 18-án hagyta jóvá.⁶⁴ A *Keleti Egyház* leköszölte a SZEMISZ tagnévsorát.⁶⁵

A SZEMISZ működése

1939/7. számtól kezdődően a *Keleti Egyház* új rovatként bevezette az *Unió Szemle – A Szent Miklós Magyarországi Unió Szövetség Közleményei* c. rovatot. De a rovat nem minden számban volt benne (már az ez évi 10. számból elmaradt) és a SZEMISZ-t érintő hírek a többi kishír között kaptak helyet. Szakaszosan azonban 1940 végéig szerepelt a rovatok között.

A lap a szövetség megalakulása után is beszámolt külföldi uniói eseményekről, és még természetesebb módon uniói tanulmányokat is lekö-

⁶³ *Görögkatolikus Élet*, 1940. április 4.

⁶⁴ A püspöki kar által jóváhagyott belügyminisztériumi „hivatalos tollal” történt javításokat, törléseket és beírásokat tartalmazó alapszabályzat lelőhelye: MNL. BAZMLt. M. V. 1925. b. 35. dob./ 20.

⁶⁵ *Keleti Egyház*, 1940/7–8. 171–172. p.

zölt, de ezek felsorolása és elemzése helyett az alakulás után kizárólag a SZEMISZ-re koncentrálunk a lap hasábjain is. Szántay-Szémán István *Van már uniós egyesületünk!* címmel írt bemutatkozó írást a *Keleti Egyházba*, melyben bemutatta a szervezetet.⁶⁶ A *Keleti Egyház* közölt több előadást a május 19-én tartott alakuló gyűlésen elhangzottak közül. Később lelkesen számolt be a szerkesztőséghez érkező sok pozitív levélről, melyet a SZEMISZ megalakulása fölötti örömben írtak az olvasók (többnyire egyházi személyek), ezekből részleteket és közölt.⁶⁷

1939-ben *Új remények* címmel írt Szántay-Szémán cikket:

„Hat nehéz esztendő záróköve ez a szám. Sokszor úgy éreztük, hogy a nehézségek túlnőttek emberi erőnkön és a magyar uniós mozgalom magvetése nem bír gyökeret bocsátani a kemény talajban s csak lelkünk katakombamécénél ismételtgettük a biztató szót: Isten akarja, Róma sürgeti az egységre irányuló munkát, tehát nem hagyhatjuk abba, amíg emberi tehetetlenségünk a földhöz nem ver. A legnagyobb szorongattatás közepette jött a vigasztalás, hogy uniós egyesületünk a Püspöki Kar égisze alatt országos szervezkedést indíthat és alapszabályszerű működéssel viheti széjjel az uniós gondolatot minden egyházmegyébe, oly helyekre is, ahol Kelet és a keleti szertartások ismerete, tehát az egyház univerzalizmusának tiszta képe is hiányzik, s ahol eddig nem volt meg a lehetőség, hogy az unionizmus világmentő gondolatának isteni perspektívái tegyék vonzóvá az egyetemes egyházért végzendő áldozatos munkát.”⁶⁸

Az alakulás után Serédi Jusztinián a következő levelet küldte el Szántay-Szémánnak:

„Magyarország Hercegprímása. 951/1940. szám.

Méltóságos és Főtisztelendő Praelátus Ur!

A nagyméltóságú Püspöki Kar 1939. október 3-iki ülésén jóváhagyta a Sz. Miklós Uniós Szövetség alapszabályait, 1940. március 13-iki ülésén pedig elhatározta, hogy papjainak ajánlani fogja a Szövetség (tagságát és céljainak felkarolását. Midőn tehát ezt az ajánlást a nagyméltóságú püspöki kar megbízásából szíves örömmel megadom, azon reményemnek adok kifejezést, hogy a szövetség virágzásából sok áldás fakad az Unió iránt érdeklődő és érte dolgozó mindkét szertartású hívekre és papokra egyaránt, de különösen azokra, akiket e mozgalom remélhetőleg visszavezetni fog az Egyház üdvözítő egységébe. Sajnos azok közül, kiket őseink buzgósága és szeretete hazánkban az Apostoli Szentszékkal egyesített, az idegen uralom alatt sokan ismét elszakadtak. Ezeknek megnyerése legyen az első feladat. De törekedni kell rajtuk túlmenően imával, felvilágosító előadásokkal és nyomtatványokkal, tudományos és népszerű formában egyaránt előkészíteni a hozzánk földrajzilag is közelfekvő elszakadt keleti keresztény testvéreik visszatérését is, hogy így megvalósulásihoz segítsük az Úr főpapi imáját, hogy mindnyájan, akik benne hisznek és őt szeretik, mihamarább egygyé legyenek.

Egyébként magamat ájtatos imáiba ajánlottan vagyok, Esztergom, 1940. Nagypéntek napján.

⁶⁶ *Keleti Egyház*, 1939/6. 161–162. p.

⁶⁷ *Keleti Egyház*, 1939/7. 238. p.

⁶⁸ *Keleti Egyház*, 1939/10. 301. p.

Méltóságod jóakarója: Serédi Jusztinián sk. bíboros hercegprímás, esztergomi érsek. — Méltóságos és Főtisztelendő Szántay-Szémán István úrnak, praelátus Miskolc.”⁶⁹

A SZEMISZ hirdetést adott föl a *Keleti Egyház*ban arról, hogy 1940. április hó folyamán szétküldik az egyesület taggyűjtő lapjait. Továbbá: „Számítunk az unió minden igaz barátjának anyagi, erkölcsi és agitatív támogatására az egyesület munkájának megindításában. Isten és az Egyház ügyéről van szó.”⁷⁰ Ezzel is előremozdítva a tagság növekedését.

A SZEMISZ országos elnökét az Alapszabályok értelmében a magyar püspöki kar kebeléből s ezzel egyetértően Magyarország bíboros hercegprímása delegálja. Az országos elnök e megbízatása nem jár le a választott tisztakar megbízásával együtt, hanem állandó jellegű. Így került Dudás Miklós az egyesület élére Szántay-Szémán helyett, aki a továbbiakban a tudományos és irodalmi osztály élén állt, majd társelnök lett.⁷¹ Több püspök körlevélben is bízta a híveket a SZEMISZ-hez való csatlakozásra, illetőleg a szövetség támogatására. A győri 1939-ben és 1940-ben, a kalocsai 1940-ben⁷² és 1942-ben Dudás Miklós hajdúdorogi görög szertartású⁷³ püspök is.

1940

1940. június 6-án tartotta első ülését a SZEMISZ központi igazgatósága nyíregyházán Dudás Miklós püspök úr széklakásán.⁷⁴ Dudás Miklós a megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy

„nem elég az Egyházzal érezni, hanem az Egyházzal élni és dolgozni, az Egyház örömeiben és fájdalmában résztvenni s az Egyház sebeinek gyógyításában közreműködni mindnyájunk szent kötelessége. Egyik ilyen folyton sajgó seb, hogy megbomlott Krisztus nyájának egysége. Ennek helyre állítása érdekében mindent el kell követnünk, mert nincs krisztusibb gondolat, mint a keresztény egység.”⁷⁵

A gyűlésen határozták el, hogy a *Keleti Egyház* c. lapot átveszi a szövetség és a rendes tagoknak tagilletményül fogja külön előfizetés nélkül küldeni. A pártoló és ifjúsági tagok részére „Szent Miklós Szövetség” címen havi értesítőt indítottak, továbbá határoztak arról, hogy valamennyi tag meg fogja kapni a Szövetség évkönyvét.⁷⁶ A szakirodalom szerint⁷⁷ az értesítő csupán egyetlen számot ért meg, azonban az OSZK anyaga alapján legalább három szám jelent meg, 1940. június 15-én, 1940. augusztus 1-én és 1942 szeptemberében. A lap fejlécében a „megjelenik szükség szerint,

⁶⁹ *Keleti Egyház*, 1940/4. 88–89. p.

⁷⁰ *Keleti Egyház*, 1940/4. 93. p.

⁷¹ *Keleti Egyház*, 1940/5. 112. p., vö. Máriapócsi Zarándoknaptár, 1941 43. p.

⁷² 1939/483. sz., 1940/1740. sz., 1940/3575. sz.

⁷³ *Pesti Hírlap*, 1942. július 18. 7. p.

⁷⁴ *Keleti Egyház*, 1940/7–8. 156–157. p.

⁷⁵ *Nyírvidék*, 1940. június 11. 4. p.

⁷⁶ *Keleti Egyház*, 1940/7–8. 156–157. p., vö. *Görögkatolikus Élet*, 1940. július 9.

⁷⁷ VICZIÁN JÁNOS: Katolikus sajtó. H.n., é.n. Online: http://www.kiss.szalez.ofm.hu/Letoltheto_pdf-ek.-2016.december.

kézirat gyanánt” felírást viselte, ezért is volt a nagy úr a második és a 3. szám között. Továbbá a tervekkel ellentétben, nem a pártoló tagok részére, hanem „csak tagok részére” adták ki. Elhatározta az igazgatóság, hogy minden évben országosan négy uniós vasárnapot törekszik rendezni, s erre az alkalomra szentbeszéd- és konferencia-anyaggal fogja a papságot ellátni, hogy az unió gondolatát népszerűsítse.⁷⁸

Hivatalosan ezen a gyűlésen alapították meg a szövetség Tudományos és Irodalmi Szakosztályát.⁷⁹ Dudás Miklós fölkérte az ügyvezetőt és a főtitkárt, valamint a szakosztály tagjait, hogy a tudományos és irodalmi szakosztály számára évi munkatervet dolgozzon ki s terjesszen mielőbb a szakosztály elé, mely most már, mint autonóm testület fogja magát igazgatni a Szövetség keretében, és az Alapszabályok értelmében ezentúl tagjait is önmaga választja.⁸⁰ Szántay-Szémán a tudományos osztály eljövendő munkájának egy tervezetét ezután közölte a *Keleti Egyházban*:

„Uniós Szövetségünk alapszabályai csak körvonalazzák, de nem részletezik tudományos munkálkodásunk területét. Magának a tudományos és irodalmi szakosztálynak kell életet vinnie munkásságába, miért is az alábbi vázlatban próbáltam meg, nagy vonásokban megjelölni a munkatervet, amelyen tudományos és irodalmi szakosztályunk tagjai a nagy cél érdekében kifejthetnék lelkes erőiket.

Szakosztályunk munkája kettős: a tudományos megalapozás, és az uniós ismeretek népszerűsítése.

Tudományos vonalon a következő témakörök volnának elsősorban munkába veendőek: 1. A pápáknak a keletiekre és a keleti rítusokra vonatkozó intézkedései oly célból, hogy az uniónak a pápák szándékai szerint való felfogása egységessé és általánossá váljék, és hogy az unió, valamint a még sok lélekben tévesen élő rítusbeli unifikáció kérdése tíz egyetemes Egyház szemszögéből nyerjen megvilágítást.

2. A világszerte megindult u. n. „keleti munkába” való bekapcsolódás, vagyis a keleti egyház dogmatikai, történelmi és liturgikus kérdéseinek tudományos feldolgozása a papság és a világi értelmiség számára, hogy Kelet lelki világát és annak kétségtelen értékeit reálisan tudjuk lemérni és megbecsülni. Mindjárt néhány részletkérdést is felsorolok: a) A schizmatikus vitapontok, — elsősorban a primátus és az infallibilitás kérdése, különös tekintettel az első hét egyetemes zsinatra, hogy a synodalismus, a zsinatiság, tarthatatlanságát bebizonyítsuk, b) A politika befolyása az uniók sorsára, amely főképpen a görög, a bolgár és a szláv unióknál ütközött ki élesen, c) A szakadás igaz története. A mindkét oldalon elkövetett hibák tanulságaival, d) Az uniós zsinatok sikertelenségének okai. e) Az egyes keleti rítusok és egyházak ismertetése, f) Az ősliturgia elemei a görög liturgiában, g) A görög liturgia elemei a latin liturgiában, h) A görög szentatyák a nyugati teológiában. i) összehasonlító liturgikus kérdések, hogy majdan egy kézikönyv készülhessen. j) A missziók és az unió kapcsolatának vizsgálata, k) Kelet szerzetességének hatása Nyugaton. l) Latin elemek beszívargása a keleti liturgiákba. m) Kanonizáció Keleten. Egyes kiváló szentek életrajza, n) Egyházi kölcsönhatás, főképpen a házasság-jogban, o) A patriarkátusok kialakulása, szerepe és viszonya a pápasághoz. p) Kelet-

⁷⁸ *Keleti Egyház*, 1940/7–8. 156–157. p.

⁷⁹ *Nyírvidék*, 1940. június 11. 4. p.

⁸⁰ *Keleti Egyház*, 1940/7–8. 156–157. p.

Nyugat Eucharisztia-szemlélete. r) A nyugati juridizmus vádja, s) Az újabb keleti, főképen orosz teológusok (világiak) tévedései, t) Feltűnőbb uniálások. u) Az utolsó nagy pápák uniós munkája: a római Keleti Intézet, Keleti Kongregáció, v) Uniós szervezetek a világban, x) Nevezetesebb keleti központok, y) a keleti kép-tisztelet és művészet, z) A keleti zsinatok.

3. Keleti napok, majdan hosszabb keleti kurzusok rendezése, megfelelő program és előadási anyag készítése.

4. Az uniós imanyolcad népszerűsítése; beszéd-anyag készítése.

5. A »Keleti Egyház« c. folyóiratunknak nívós anyaggal való ellátása, hogy eredményesen és méltóan képviselje és terjessze az uniós gondolatot hazánkban.

6. A különböző ritusok hívei között imáig is tapasztalható súrlódások s a rítus változtatási mozgalom tanulmányozása és a súrlódási felületek lehető kiküszöbölése.

7. Cserefolyóiratok révén a különböző országokban folyó uniós munka szemmel tartása és a külföldi kapcsolatok kiépítése.

8. A schizmatikus irodalom figyelése és megfelelő tájékoztató közlése.

9. A hazai kath. tudományos és hitbuzgalmi, sőt napilapokban is, — uniós közlemények elhelyezése. Állandó tudósítás megszervezése.

10. Az unió terén végzett tudományos munka népszerű formában való propagálása. Kelet legendás világának a nagyközönség számára szánt szép-irodalmi művekben, korrajzokban való bemutatása.

Ezen munkavázlat közlésével bizalommal kérem tudományos és irodalmi osztályunk tagjait, hogy a munkatervre vonatkozó hozzászólásaikat, a lehetőséghez képest, mielőbb juttassák el alulírotthoz, mert ha az idei őszi kath. nagygyűlés idején szakosztályunk is ülést tartana, a munkavállalás és beosztás szempontjából igen fontos volna a felfogások összeegyeztetése és a szakosztály tagjainak a munka irányvonala szempontjából is egy nevezőre való jutása.⁸¹

A *Görögkatolikus Élet* c. lap így mutatta be az érdeklődők számára az osztályt:

„A SZEMISZ tudományos és irodalmi osztálya az uniós vagyis egyházi egységre törekvő propaganda munkáját tudományos alapon végzi, rendes és pártoló tagjai filléreikkel támogatják, imádsággal, szentáldozások följánlásával segítik a tudományos téren dolgozókat és az uniós munkára készülő misszionáriusok nevelését.”⁸²

A SZEMISZ-nek ifjúsági tagozata is alakult, mint említettük. A nyír-egyházi királyi katolikus gimnázium görögkatolikus tanulói egyesületet alakítottak Szent Jozafát Unió Egyesület néven. Az alakuló gyűlést 1939. június 10-én tartották. Az egyesület vezetője Kovács Gyula görögkatolikus hittanár volt. Az új egyesület kihirdette, hogy a SZEMISZ-hez kíván csatlakozni és így a Szent Miklós Szövetség első ifjúsági csoportja kíván lenni.⁸³ Októberben ténylegesen ki is mondták a csatlakozást, 46 taggal.⁸⁴

⁸¹ *Keleti Egyház*, 1940/9. 184–185. p.

⁸² *Görögkatolikus Élet*, 1940. április 4.

⁸³ *Keleti Egyház*, 1939/7. 238. p.

⁸⁴ *Keleti Egyház*, 1939/10. 318. p.

1940-ben pedig a SZEMISZ nyíregyházi ifjúsági csoportjának tagjai francia nyelvű levélben fejezték ki hódolatukat az egyetlen keleti szertartású bíboros, Tappauni szír patriarcha előtt, aki szintén francia nyelven igen meleg hangú válaszában áldását küldte az ifjúsági csoportra. A csoport tagjai ezután keleti fiatalok címeit gyűjtötték össze, hogy velük uniós célzatú levelezésbe kezdjenek.⁸⁵

1940-ben a fiatalok stencil-sokszorosítású röplapokat is adtak ki *Keleti Fény* címmel.⁸⁶ I. Marinov és Szántay-Szémán István *Hogy mindnyájan egyek legyünk* címmel uniós kézikönyvet írt, mely a Szent István Társulat kiadásában jelent meg. A könyvben az unió körébe tartozó kérdések rövid, világos és meggyőző tárgyalásán kívül az unióért végezhető imák, ájtatósági gyakorlatok gondosan összeválogatott füzérét is megtalálja az olvasó.⁸⁷

Az ország területének 1940-es gyarapodásával az alapszabály értelmében a SZEMISZ védnökeivé lettek az eddigiek mellett: Napholz Pál Szatmár-nagyváradai római katolikus, továbbá Ferenc Valér nagyváradai, Hosszú Gyula kolozsvári és Rusz Sándor nagybányai görögkatolikus püspökök.⁸⁸

1941

A XXIX. országos katolikus nagygyűlés keretén belül tartotta 1941. október 7-én az éves közgyűlését a SZEMISZ. Előtte levő nap tartották meg az igazgatóság rendes ülését, melynek tárgyai a következők voltak: 1. Az igazgatósági évi jelentés tervezete. 2. Az országos közgyűlés tárgysorozatán szereplő ügyek igazgatósági előkészítése. 3. Esetleges indítványok.⁸⁹

A díszgyűlés a pápai himnusszal kezdődött, ami után Dudás Miklós mondott megnyitó beszédet, megemlékeztek a szövetség halottairól. Pfeiffer Miklós prelátus-kanonok kassai püspöki helynök adott elő ezután az unió problémáiról, utána Szántay-Szémán István is előadást tartott „Az únió és Sz. István országa” címmel. Az ideiglenes elnökség benyújtotta lemondását és új vezetőséget választottak.⁹⁰ Dudás megnyitó beszédét a *Keleti Egyház* teljes terjedelemben közölte. A gyűlés pontjai a következők voltak:

- „1. A határozatképesség megállapítása. 2. Az 1940. évről szóló igazgatósági és számvizsgáló bizottság jelentése kapcsán a zárszámadások felülvizsgálása és a fölmentvény megadása. 3. Az 1941. és 1942. évi költségvetés megállapítása, illetve az ügyvezető igazgató jelentése kapcsán az 1941. évben eddig tett intézkedések jóváhagyása. A jövő szövetségi évre vonatkozóan a fölhatalmazás megadása. 4. Végleges tisztikar választása az 1945. évben tartandó rendes közgyűlésig terjedő megbízással. (Választandó a nagymélt. püspöki kar kebeléből delegált országos elnök mellé két társelnök, egyikük a Tudományos; és Irodalmi osztály kebeléből; négy alelnök, kettejük a Tud. és Írod. Osztály kebeléből; ügyvezető elnök; főtitkár és két titkár; főjegyző és két jegyző; főpénztáros, ellenőr, könyvtáros és ügyész.) 5. A számvizsgáló bizottságba 3 rendes és két póttag választása a jövő évi

⁸⁵ *Keleti Egyház*, 1940/1. 14. p.

⁸⁶ *Szent Miklós Szövetség*, 1940. június 15. 3. p.

⁸⁷ *Keleti Egyház*, 1940/2. 42. p.

⁸⁸ *Keleti Egyház*, 1940/10. 213. p.

⁸⁹ *Keleti Egyház*, 1941/7. 169. p.

⁹⁰ *Görögkatolikus Szemle*, 1941/20–21. 1–2. p.

rendes közgyűlésig terjedő megbízással. 6. A központi igazgatóság 24 rendes és 12 póttagjának megválasztása az 1945. évi rendes közgyűlésig terjedő megbízással. 7. Főhatalmazás az igazgatóság részére, hogy magát az Alapszabályok 54. §-ának 2. bekezdése értelmében, ha szükséges, kiegészíthesse. 8. Az elnökséghez legkésőbb f. é. szeptember 29-éig beérkező indítványok tárgyalása. (írásban az ügyvezető elnökség címére, Miskolc, Hunyadi-u. 3. küldendők.) 9. Elnöki zárószavak.⁹¹

Az új tiszttakar a következőképpen alakult meg: Országos elnök a magyar püspöki kar delegálása alapján továbbra is Dudás Miklós hajdúdorogi püspök, kinek társelnökei: Ilniczky Sándor pápai protonotárius, nagyprépost, kárpátaljai kormányzói biztosi főtanácsadó és Szántay-Szémán István pápai prelátus, miskolci apostoli kormányzói helynök. Alelnökök: Bányay Jenő prelátus-nagyprépost, hajdúdorogi püspöki általános helynök, Beresztóczy Miklós pápai kamarás, kultuszminiszteri osztályfőnök, Lengyel Zoltán szamosújvári örmény szertartású katolikus apostoli kormányzó, Lindenberger János érseki apátsági kormányzó, nagyvárad kanonok. Ügyvezető elnök: Mihalovich Sándor kanonok, szabolcsi főesperes, főtitkár és ügyvezető elnökhelyettes: Kozma János püspöki tanácsos, miskolci hittanár, titkárok: Gulovics Andor püspöki tanácsos, miskolci apostoli kormányzó titkár és Kovács Gyula nyíregyházi segédlelkész. Főjegyző: Tótin Pál hittanár, Budapest. Jegyzők: Gyulay János és Simon György hitoktatók.

Főpénztáros: Hegedűs József pénzügyi tanácsos, Nyíregyháza, ellenőr: Csintalan József diósgyőrvasgyári esperes plébános. Ügyész: Domán Aladár ügyvéd, Miskolc, számvizsgáló bizottsági tagok: Bubnó Andor pápai tiszteletbeli káplán, esperes, Homrogd, Mosolygó József fő esperes, Tokaj és Schirilla Szóion Andor tiszteletbeli kanonok, esperes, Miskolc. Póttagok: Kardos István lelkész, Diósgyőrvasgyár, Demkó Sándor esperes, Görömböly. Az igazgatóság tagjai lettek: Angeli Ottó érseki tanácsos, teológia tanár, Kalocsa; Antalóczy Kornél kanonok, egyházmegyei főtanfelügyelő, Nyíregyháza; Péter Dolhy Leontin OSBM⁹² rendfőnök, Máriapócs: dr. Drahos János prelátus-kanonok, Esztergom; Hamvas Endre kanonok, érseki helytartó, Budapest, Juhász István királyi kúriai bíró, Budapest; Kozma Ferenc, a Magyar Jövő főszerkesztője, Miskolc; Krajnyák Gábor tiszteletbeli kanonok, parochus, Budapest; dr. Krywald Ottó prelátus, prépost, Budapest; Lippav Lajos plébános, Balassagyarmat; Melles Géza kanonok, Nyíregyháza; Mihalovich Zsigmond pápai prelátus, az Actio Catolica országos igazgatója, Budapest; Mihályi Ernő OSBM főiskolai tanár, Budapest; Niszler Theodor OSBM főmonostori perjel, Pannonhalma; Nyisztor Zoltán pápai kamarás, szerkesztő, Budapest; Ortutay Jenő főesperes, országgyűlési képviselő, Ungvár; Papp János tiszteletbeli kanonok, főesperes, Hajdúdorog; Petró József kanonok-plébános, Eger; Pfeiffer Miklós prelátuskanonok, püspöki helynök, Kassa; Rohály Ferenc szentszéki tanácsos, parókus, Makó; Saly László apátkanonok, Győr; Sereghy László kanonok, irodaigazgató, Nyíregyháza; báró Vécsey József Aurél prelátus

⁹¹ *Keleti Egyház*, 1941/7. 170. p.

⁹² Ordo S. Basilii Magni: Nagy Szent Vazul Rendje, közismertebb nevén Baziliták, szerzetes közösség.

kanonok, papnevelő intézeti rektor, Kassa; Zapotoczky Szilárd címzetes archimandrita, esperes, Abaújszántó. Póttagok: Avédik Félix királyi büntető törvényszéki másodelnök Budapest; Géczy Géza plébános, Becske; Gergely Viktor esperes, Gyimesbükk; Kiss Andor hittanár, Budapest; Komán György esperes, Vámfalu; Kovács Géza kórházi lelkész, Székesfehérvár; Ladomérszky Béla lelkész, Szeged; Minya Lajos kanonok, papnevelő intézet igazgató, Ungvár; Nagy Béla lelkész, Nyírlugos; Papp György püspöki tanácsos, titkár, Nyíregyháza; Véghseő Dániel tiszteletbeli kanonok, esperes, Hajdúböszörmény; Vladimir Ede tiszteletbeli kanonok, címzetes főesperes, Takcsány.⁹³

A SZEMISZ gyűlésén nem volt sok látogató a nagygyűlés sűrű programjai miatt, ugyanis tíz másik gyűlés is szerepelt ebben az időpontban a műsortervben. A püspöki kart a díszgyűlésen Papp Antal címzetes érsek, miskolci apostoli kormányzó, Virágh Ferenc pécsi püspök, Sztójka Sándor munkácsi püspök, továbbá Lengyel Zoltán szamosújvári örmény katolikus apostoli kormányzó képviselték.⁹⁴ A gyűlésen több változás történt, egyik ilyen a már említett vezető váltás volt, ezen kívül a szabályzat alapján a vezetővel együtt az adminisztratív székhely is megváltozott, mégpedig ez után Miskolc helyett Nyíregyháza lett, de a főtitkárság címe maradt Miskolc és a Tudományos és Irodalmi osztály is Miskolcon székelt.⁹⁵

A *Blahovisztnik* kárpátaljai hitbuzgalmi folyóirat 1941. évi novemberi száma *Az uniós életből* címen összefoglalóan emlékezett meg a magyar uniós szövetség budapesti közgyűléséről és egyben ismertette a SZEMISZ célkitűzéseit is. Említést tett a Szövetségnek folyóiratáról (a *Keleti Egyházról*): „Ebből a folyóiratból már sok katolikus ismerte és szerette meg a görögkatolikus szertartás szépségét és fönséget.”⁹⁶

1942

A SZEMISZ 1942. október 6-án tartotta III. éves díszgyűlését Budapesten, a XXX. Katolikus Nagygyűlés uniós napján. Dudás püspök úr a megnyitó beszédében rámutatott arra,

„hogy az ebben a tárgyban megindult békés munkát szinte megelőzte a kint küzdő honvédhadsereg, mely a keresztet magasra emelve vitte messze keletre, hogy hitet és Krisztust vigyen az elnyomott százmillióknak. A honvédségnek ez a tette, amely a magyarság gondolatvilágával egyenes vonalban áll. [...] a mi honvédségünk nem imperialista hódítás céljából ment keletre, hanem a hitet és az Istent vitte az istenteleneknek.”

Mihalovich Sándor kanonok, főesperes, nyíregyházi lelkész tartott ezután előadást az unió történelmi fontosságáról, majd kiemelendően érdekes előadást tartott König Kelemen páter ferences főnök atya, aki a protestánsokkal való egység lehetőségeit mérlegelte és fontosságát hangsúlyozta.

„Bár ma már nem állanak szemben az egyházak karddal és puskával, mint a 30 éves háború folyamán, ma is sok a szeretetlenség és önzés. Krisztus

⁹³ *Görögkatolikus Szemle*, 1941/20–21. 1–2. p.

⁹⁴ *Keleti Egyház*, 1941/8. 195. p.

⁹⁵ *Keleti Egyház*, 1941/8. 198. p.

⁹⁶ *Keleti Egyház*, 1941/10. 246. p.

követőinek hivatása az egész világ megtérítése, de ha az evangélium főségét megismerő hindu, japán, kínai a ma létező kereszténységet tanulmányozni kezdi, már saját országában is látni kénytelen az egymással ellentétben álló missziókat, mely a megtérő pogányságot 4-5 felé osztja szét. [...] A kommunizmus és a modern pogányság ellenében az egymással szemben álló egyházak egyként szálltak síkra s papjaik egyként szenvedtek börtönt és vértanúságot. S e tény szemlélésében arra a következtetésre döbbsenünk: akik egyek voltak a halálban, miért nem lehettek egyek az életben is?”

És megadta az irányt: „Ma ne latolgassuk, mik voltak a szakadások okai; azt vegyük fontolóra, hogy mit kell tennünk a szakadékok eltüntetésére”.

Előadása végén bejelentette, hogy a protestánsokkal való unió munkálására a SZEMISZ-hez hasonló szervezet létesül, és talán még az esztendő folyamán lap alapítására is sor kerül.

Mint láthatjuk, nem csak az ortodoxia felé kereste a kapcsolatokat a SZEMISZ, 1942-ben felmerült, hogy a programját kibővítenék a reformátusokkal való egyesülés keresés irányába, a tárgy megvitatására ankétot is összehívtak.⁹⁷ Egy évvel később pedig imatábort szerveztek a katolikus—protestáns egységért König Kelemen páter vezetésével, aki az előző évi díszgyűlésen is ezzel a kérdéskörrel foglalkozott előadásában.⁹⁸

Szántay-Szémán István zárószavaiban pedig a legutóbb szentté avatott unió vértanú, Szent Jozafát püspök életét és munkásságát ismertette.⁹⁹ A SZEMISZ országos elnöke fölvetette egy országos unió kongresszus tartásának eszméjét, a velehrádi kongresszus háború miatti hiányát pótolva. Velehrádon (Cseh-Morva protektorátus) ugyanis 1907-ben tartottak először unió kongresszust és 1936-ban 7. alkalommal, de a láncolat megszakadt. Azért csak országosét, mert nemzetközi kongresszus tartására a háborús viszonyok között nehezen lehetett gondolni.

„Nem hisszük, hogy Velehrád, a sikerdús unió akadémiák és kongresszusok színhelye az európai politikai változások folytán veszített volna jelentőségéből, tény azonban, hogy a mai viszonyok nem kedvezők munkájának folytatására. Reméljük, hogy a bolsevizmus ártalmatlanná tételére irányuló harc befejezése után az ideiglenesen megszakadt munka ott is tovább folytatódik majd, mégsem tartjuk helyénvalónak, hogy addig ölbetett kezekkel, tétlenül várjuk az események zajlását, a jövő eshetőségeit. A természetben nincs megállás, annál kevésbé lehet a természetfölöttiekkel kapcsolatos dolgokban. Unió vonatkozásiban pedig úgy érezzük, hogy földrajzi elhelyezkedésünknel és sok egyéb adottságunknál fogva is épen mi vagyunk hivatottak gondoskodni róla, hogy az unió magvetés alá a talajelőkészítő munka addig is tervszerűen folytatódjék, míg majd a velehrádiak ismét rátehetik kezüket az eke szarvára.”¹⁰⁰

1943

Dudás Miklós a Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Országos Egyesületének 1943 márciusában tartott gyűlésén így fogalmazott hazánk szerepéről:

⁹⁷ *Keleti Egyház*, 1942/6–8. 113. p.

⁹⁸ *Keleti Egyház*, 1943/1–2. 44. p.

⁹⁹ *Görögkatolikus Szemle* 1942/36. 4. p.; *Görögkatolikus Szemle*, 1942/38. 1–2. p.

¹⁰⁰ *Keleti Egyház*, 1942/4–5. 69. p.

„Az uniós törekvés az egyetemes Egyház évezredes, megszakítás nélküli tevékenysége, amelyben szinte minden nemzet katolikusai résztvettek. Virágzó uniós mozgalmak voltak a cseh-morva katolikusok körében, a belgáknál, franciáknál és még ma is van Olaszországban. A többiek kezéből az idők vihara kisodorta az unió szent zászlaját. Ki lenne illetékesebb föl emelni a lehanyagolt zászlót, ha nem éppen a kelet és nyugat határán viruló ezeréves magyar katolicizmus?! Ez nekünk szertartásbeli különbség nélkül szinte gondviselészerű küldetésünk.”¹⁰¹

Előadásában beszélt a szertartások sokszínűségének fontosságáról:

„De tovább megyek. A különböző szertartások nemcsak nem ellenkeznek az Egyház lényeges egységével, hanem annak tökéletes kidomborítása mellett a legimpozánsabban hangsúlyozzák annak univerzális katolicitását... Ezer ajkon, ezer nyelven, ezer szívből, ezer formában egyetlen hiszekegy fenséges harmóniája bontakozik ki és a különböző liturgikus formákból az egy Istennek az egy hitből fakadó színpompás imádata száll föl ezer nép szívéből.”

1943-as közgyűlésüket október 4-én tartották. A közgyűlés pontjai a következők voltak: 1. Az 1941. évről szóló igazgatósági és számvizsgáló bizottsági jelentés kapcsán a zárszámadások felülvizsgálása és a felmentvény megadása. 2. Az 1943. évi költségvetés megállapítása és a jövő szövetségi évre vonatkozó fölhatalmazás megadása. 3. Számvizsgáló bizottság választása (3 rendes és 2 póttag) egy évre. 4. Esetleges indítványok.¹⁰² Dudás Miklós püspök a csüggedésből próbálta felrázni a megjelenteket a megnyitó beszédében:

„Ne engedjük, hogy szárnysegetten lehulljunk a mélybe: legalább a víz felszínén tartsuk magunkat. Tartsuk ébren magunkban a lelkesedést, mert a magyar katolicizmus örök szégyene lenne, ha nem kapcsolódna komolyan bele az uniós munkába. Legyünk harangozók, verjük félre a harangot, ébresszük fel vele az egész magyar katolikus társadalom lelkiismeretét, mert az uniós munka nemcsak a görögszertartású katolikusok belügye, hanem az egész magyar katolicizmus egyik legfontosabb ügye.”

Az egész gyűlés hangulata kissé borongós volt, hiszen nem kerültek közelebb az unós célhoz az elmúlt évek során. Szántay-Szémán volt az, aki optimistább hangon szólalt föl a záróbeszédében.¹⁰³

Az igazgatóság pedig egy nappal korábban, október 5-én délben tartotta ülését, melynek tárgyai a következők voltak: 1. Az igazgatósági jelentés tervezete. 2. Az országos közgyűlés tárgysorozatának előkészítése. 3. A *Keleti Egyház* végleges átvétele a Szövetség tulajdonába. 4. Esetleges indítványok.¹⁰⁴

1943-ban – hosszú előkészületek után – megalapították a „Szent Miklós Uniós Könyvtárát”, melynek első kötete Szántay-Szémán István *A Szent*

¹⁰¹ *Görögkatolikus Szemle*, 1943/11. 2. p.

¹⁰² *Keleti Egyház*, 1942/6–8. 122. p.

¹⁰³ *Görögkatolikus Szemle*, 1943/35. 4. p.; *Görögkatolikus Szemle*, 1943/36. 2. p.; *Görögkatolikus Szemle*, 1943/37. 3. p.

¹⁰⁴ *Keleti Egyház*, 1942/6–8. 121. p.

Unió hőskora: Kuncevic Sz. Jozefát polocki érsek élete és vértanúsága című munkája volt.¹⁰⁵ Meg kell említenünk, hogy a tudományos és irodalmi osztály más alkalommal is foglalkozott kiadványok megjelentetésével, ilyen volt Papp Györgynek a *Keleti Egyház* különnyomataként 24 oldalon publikált székfoglaló értekezése *A munkácsi püspökség eredete* címmel.¹⁰⁶

Ezt követően arról találunk még adatot, hogy 1945-ben 283 tagja volt a szövetségnek, 1947-ben pedig 278 fő, bár az 1944 óta nem működött. 1947-ben szünetelési engedélyt kértek, azonban ezt nem kapták meg, és mikor 1948-ban továbbra sem volt aktív a szövetség, elrendelték az egyesületi nyilvántartásból való törlést.¹⁰⁷ Ezzel lezárult a magyarországi egyházi unionizmus egy fejezete.

---

¹⁰⁵ *Keleti Egyház*, 1943/3–5. 97. p.

¹⁰⁶ *Századok*, 1941. Pótfüzet 567. p.; vö. A Fővárosi Könyvtár évkönyve, 1941. Bp., 1941. 231. p.

¹⁰⁷ MNL. BAZMLt. Felsőzsolca. XXIII. 107/a. (= Miskolc M.J. Város Tanácsának iratai. Általános iratok.) 8. d.

Történelmi hálózatok. Magyar Pálos Rend contra Állambiztonság

Bertalan Péter

I. Bevezetés. Rendfőnökök közötti perszonális hálózati kapcsolatok

A világtörténelem színpadán időtől és tértől független hálózatok küzdelme zajlik. A történelmi hálózatok két aktorának, a Magyar Pálos Rend és az állambiztonság küzdelmének egy fontos pillanatát kísérli meg korabeli dokumentumok alapján következetesen érvényesített forráskritikával rekonstruálni ez a közlemény.¹

A pálos rend másfél évszázados hiányt követően a lengyel pálosok segítségével éledt újjá. A rend központja a lengyelországi Częstochowa volt. Történetünk idején a magyar rendtartomány vezetője Páter Zembrzusi Mihály (P. Mihály). Róla a magyar rendőrség – akkor még ÁVO – az alábbiakat rögzítette 1948. június 14-én: „A pálosok demokráciaellenes megnyilvánulásai és a folyó hó sziklakápolnai tüntetéssel kapcsolatban megállapítottuk a következőket: a rend magyarországi vezetője, P. Mihály született: Szypotka, 1908., lakik: Szent Gellért kápolna Szt. Gellért rkp. 1/b., a KEOKH adatai szerint lengyel állampolgár.”² Zembrzusi Mihály páttert rendjének tagjaival együtt gyanúsították demokráciaellenes tevékenységgel, azzal is megtoldva, hogy másokat – úgymond – orosz katonák meggyilkolására buzdítottak. A jelentés szerint ez okból mentek 1947. május 13-án az orosz NKVD és a magyar rendőrség detektívjei a pálosszentkúti rendházba, ahol kihallgatván a rendház összes tagját, többeket őrizetbe vettek. Ezek között olvasható Vezér Ferenc páter neve is, aki a rend általános főnökét, a Lengyelországból vizitációra érkezett P. Markiewiczet kísérte. Itt kerül szóba az orosz katonák meggyilkolása, s vele együtt Vezér Ferenc 1945. évi internálása. A jelentés azon kitétele, mely szerint „a pálosok beszédeikben élesen demokráciaellenes hangot ütöttek meg, [...] [és hogy] a Sziklakápolnában néhány ilyen hangvételű tüntetés történt”,³ visszamenőleg magyarázhatja, hogy P. Mihály igyekezett köddé válni, s idővel – alighanem illegálisan – visszatért lengyel földre, s onnét hasonlóképpen folytatta útját a Vatikánba.

A P. Mihályt követő magyar rendfőnökről, Csellár István Jenőről 1951. március 23-tól bukkanunk ÁVH-s feljegyzésekre, s három nappal ezután, március 26-án már őrizetbe is vették. Vallomásai és a róla készült kihallgatói feljegyzések egyaránt magukon viselik az ún. amalgám-módszer jegyeit. Ez megnehezíti ugyan a ténylegesen történetek rekonstruálását, a kutatói gondok szemléltetésére mégis érdemes idézni belőlük. Figyelembe veendő,

¹ Jelen közlemény bővebb kifejtését további forrásokkal alátámasztva ld.: BERTALAN PÉTER: A pálos rend és az állambiztonság küzdelme. Hálózatok szorításában. Bp., 2015.

² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. (továbbiakban: ÁBTL.) 3.1.9. V-105751/1. 30. p.

³ ÁBTL. 3.1.9. V-105751/1 31–33. p.

hogy kronológiailag ez már a Grósz József ellen készülő per előkészítő – nyomozati – szakasza. Csellár István Jenő önéletrajza, 1951. május 17-i „vallomása” alapján, azaz amit kihallgatója az általa elmondottak alapján gépbe diktált:

„Váckisújfalun 1911-ben születtem, anyám Lukács Mária, magyar nemzeti-ségű magyar állampolgár vagyok. A pálos szerzetesrend tartományfőnöke voltam, majd 1950 szeptemberében a budapesti Sziklatemplom igazgatójának neveztek ki.

Kulák családból [sic!] származom, elemi iskoláimat Váckisújfalun, a gimnáziumot a váci piaristáknál végeztem, ahol 1932-ben érettségiztem. Katonai szolgálatot Debrecenben teljesítettem, mint hadapród őrmester szerettem le, és későbbi beosztásom során tábori lelkészként főhadnagyi rangban működtem.

1935-től vagyok a pálos rend tagja. Újonc éveimet a pécsi teológián végeztem, és 1940-ben Virág püspök szentelt pappá. Ebben az évben neveztek ki a budai Sziklatemplom gondnokának. Ezután Pécsen voltam újoncmester, majd 1946 februárjától a budai rendház helyettes vezetője lettem. 1948-ban, mikor az angol kém⁴ [sic!] Zembrzuskit kiutasították az országból, az ő megbízásából átvettem a magyarországi pálos rend vezetését.

A rendben való működésem megfelelt a Horthy-féle fasiszta rendszer célkitűzéseinek. [sic!] A rend 1934-ben került vissza Magyarországra. Támogatói Serédi Jusztinián hercegprímás, gróf Zichy Gyula érsek, Peifer [Pfeifer] Gyula horthysta államtitkár voltak. Így jutott a rend a Mátyóki úti többmillióos vagyonhoz és a Soltvadkerti 52 holdas szőlőgazdasághoz. Rendünk működésére befolyással bírtak Endre László nyilas államtitkár, a Zsolnay gyár tőkés tulajdonosai, és többek között gróf Somssich Eszter földbirtokos is. [sic!]

A pálos rend működésében hűen kiszolgált a Horthy-rendszert. [sic!] Templomainkban és személyes agitáción keresztül sovinszta, szovjetellenes propagandát fejtettünk ki. [sic!] Rendünk lapja a Fehér Barát uszított a Szovjetunió ellen, és a hitlerizmus mellett foglalt állást. [sic!] Az 1930-as évek végén a Sziklatemplomban ún. Szálasi-miséket tartottunk, ahova rendszeresen jártak egyenruhás nyilas csoportok. Pálosszentkúti templomunk rendszeres látogatója és tanácsadója volt Endre László nyilas államtitkár és családja. [sic!]

Az elmondottakat Csellár – a jegyzőkönyv szerint – azzal egészítette ki, hogy az adott politikai légkörben és erkölcsi feltételek között nevelkedő

⁴ [sic!] beszúrással jelöljük azokat a szövegbeli fordulatokat, amelyek nagy valószínűséggel nem a vallomástevőtől, hanem kihallgatójától származnak. A titkosrendőrség ekkoriban szinte mindenkit imperialista (vagy titóista) kémnek tekintett, akinek akár korábban, akár aktuálisan külföldi kapcsolatai voltak. Lengyelek esetében az „angol kém” verzióknak az volt a tárgyi alapja, hogy a világháború alatti lengyelhoni ellenállási mozgalom a tízezernyi magyarországi lengyel menekült közé elvegyülve építette ki és tartotta fenn egyik kommunikációs csatornáját a Londonban működő – akkor a nagyhatalmak szövetségesének tekintett – lengyel emigráns kormánnyal, a háborús magyar kormányzati adminisztráció „csendes szemhunyása” mellett. Az akkori antifasiszta szövetségi „érdem” a hidegháború időszakában szovjet- és „népi demokrácia” ellenes machinációvá minősült át.

pálosok lettek szovjetellenessé és demokráciaellenessé. Így vált – az amal-gámozási rutin alapján – orosz gyilkossá Vezér Ferenc is, aki 1944 végén került Pálósszentkútra. Az életrajzban szó esik még illegális valutaügyletekről, arról, hogy Zembrzuski szoros kapcsolatban volt a Vatikánnal, és 1950 januárjában az ő közbenjárására a pápa P. Vezér Ferenc, Bolyós Ákos és Csellár István Jenő részére különleges áldást küldött. Fontos személyes vonatkozása Csellár életének, hogy a Vatikánban P. Mihály találkozott Endrédy Vendellel, a ciszterci apáttal, így személyesen ismerkedett meg vele Csellár István Jenő.⁵

A szerzetesek társadalomba való beilleszkedését, az egyházzal való további kapcsolattartást „hamis” igazolványok kiállításával oldották meg a rendek. Ezek azt dokumentálták, hogy az igazolvány tulajdonosa nem áll egyházi feyvelmi alatt, ezért papi teendőit elláthatta. Több szerzetesrendnél előfordult, hogy a határon túlra, Nyugatra akartak kijuttatni fiatal szerzeteseket, hogy a rend továbbélését biztosítsák. Csellár István Jenő három pálos szerzetes – Bolvári, Rauch, Vincze – disszidálását szervezte meg, de az meghiúsult, a három szerzetest elfogták. Csellár rendtársait folyamatosan tájékoztatta a rendfőnöki értekezletekről, biztatta őket a rend javainak, dokumentumainak elrejtésére. Legfőbb gondja az illegalitásra való gyors és eredményes felkészülés volt. Péter Vezér Ferenc számára – közvetítőkön keresztül – a Vatikán kínálta fel az oda való menekülést,⁶ de ő ezt nem vállalta. Immár itthon is illegalitásba kényszerült. Rejtőzködésében rendje és hívek egyaránt segítségére voltak. A pálosok az emigrációba kényszerült tartományfőnök Zembrzuski segítségével tartottak kapcsolatot a Vatikánnal, így kellő anyagi támogatást szereztek az illegalitás nehézségeinek legyőzéséhez, a további fennmaradáshoz.⁷

Ma is keressük a magyarázatot arra, hogyan vészelték át a szétszóratással kezdődő időszakot az adminisztratív eszközökkel megbénított szerzetesrendek. Csellár István Jenő 1951. május 2-i vallomása segíti ennek megértését. Eszerint 1949 májusában jöttek össze valamennyi szerzetesrend főnökei első ízben. Ezen megjelent Endrédy Vendel, Dr. Sárközi Pál, Sík Sándor és más tanító rendek főnöke, valamint a püspöki kar részéről kijelölt 3 püspök. Itt határozták el a rendfőnökök munkájának összehangolását. A rendfőnöki értekezletek célja már a megindulásnál az volt, hogy az egyház és az állam között létrejött megegyezés következtében előálló ellehetetlenülés közepette is összetartsák, segítsék rendtársaikat, és az értekezleteken tájékoztódnak az állam és az egyház között folyó tárgyalásokról. Az első összejöveteleket az angolkisasszonyok váci utcai helyiségében tartották 1949. május és június havában. Itt kapták a rendfőnökök az első központi utasítást, mely szerint jogosultak voltak arra, hogy a rendtagokat a szegénység fogadalmá alól felmenthetik. Amennyiben a szerzeteseknek illegálisan kell élniük és civil állást vállalnak, úgy annak jövedelmét felvehessék, és maguknál tarthassák. Ezeken az értekezleteken szervezett formában fogalmazták meg, hogy a szerzetesek állami állást ne vállaljanak,

⁵ ÁBTL. V–105751/1 20–22. Ld. még: Egy fogoly apát feljegyzései. Endrédy Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében. Sajtó alá rend.: Cúthné Gyóni Eszter. Bp., 2013. (továbbiakban: Endrédy, 2013.) 126–127. p.

⁶ Endrédy, 2013. 169. p.

⁷ ÁBTL. V–105751/1.

ami – érthetően – elsősorban az oktatásra vonatkozott. Ezt az ÁVH dokumentuma a népköztársaság elleni mozgósításnak tünteti fel. A rendfőnöki értekezletek hangadói Endrédy Vendel cisztercita apát és Csávossy Elemér jezsuita rendfőnök voltak. Irányításukkal készültek fel a szerzetesrendek a láthatatlanná válás közepette is őrzendő „működésre”. Megszületett a Szerzetesi Egység Szolgálat nevű szerv is. Endrédy Vendel az értekezleteken rendszeresen megjelent, burkoltan és nyíltan befolyásolta azok hangulatát. Elterjedt az a vélemény is, hogy az állam egyes rendek részére iskolákat meghagy, ezt nem szabad elfogadni, és szembe kell vele helyezkedni. Endrédy szerint ezt meg kell fontolni, mert ezzel el lehet vágni a tárgyalások fonalát. Az is kiderült, hogy a tanító rendek közül a ciszterciek nem kaptak iskolát.⁸ Endrédy álláspontját ez megváltoztatta, és kijelentette, hogy ezekkel (a kommunistákkal) nem lehet megegyezni. Az 1950 nyarán megtartott rendfőnöki értekezleten felmerült, hogy az állam letartóztatja a szerzetesrendek vezetőit is. Róma utasítása szerint – mondta Endrédy – a vezetőknek át kell menteni magukat a rendszer megváltozásáig, és mindent el kell követniük, hogy a letartóztatás veszélyét elkerüljék. Csellár arra is emlékezett, Endrédy szűkebb körben kijelentette, hogy letartóztatása esetén kijelöli utódát, aki fiatal lesz, de személyét titokban fogja tartani. Példáját követte Csellár Jenő is, aki Bolyós Ákossal állapodott meg abban, hogy illegális tartózkodása idején ő lássa el a rendfőnöki teendőket. Endrédy kitért az újoncok fogadalomtételére, hivatkozott arra, hogy a Rómából kapott utasítás szerint a novíciusok fogadalmat tehetnek 11 héttel a határidő előtt. A felkészítés ezzel megrövidült, és a fennálló körülmények között biztosított volt az utánpótlás. Csellár is hasonló módon cselekedett. A pálosok esetében Csellár számított arra, hogy az illegális tevékenységet folytató rendtagokról a fogadalomtétel előtt a plébánosok adnak véleményt. A fogadalmat minden évben megújították, s ezzel kapcsolatban a fogadalmat tevők számára hangsúlyozták illegálisan kiadott körlevelekben, hogy a szabályok betartását is kötelezővé teszi a rendi vezetés. Az ÁVH felfogása szerint ez a fajta fogadalommegújítás az állam és az egyház között történt megegyezés szabotálására irányult. Csávossy Elemér kezdettől fogva az egyház és az állam közötti megállapodás ellen foglalt állást. A rendfőnöki értekezleten szóba hozta, hogy a jezsuiták egyházi igazolást készítettek a rend tagjai számára, amely bizonyította, hogy a polgári foglalkozásba kényszerülők gyakorolhatják papi hivatásukat. Ezt a módszert a pálosok is átvették. Az elkészített igazolást latin nyelven fogalmazták meg.⁹ Magyar nyelvű fordítása a következő: „A jelen levéllel bizonyítjuk, hogy X.Y. pálos rendi pap semmiféle egyházi cenzúrában, sem kirótt büntetésben, sem rossz hírben nincsen, misézéshez bocsátható. P.H. Aláírás: Csellár Jenő.”

Csellár vallomása bántalmazás és lelki presszió alatt született. Egy róla készült 1951. március 29-i fogdaügynöki jelentés szerint teljesen szótlan és ijedt volt. Később kezdett csak beszélni. Panaszkodott, hogy megverték, attól nagyon félt. Többször mondta, hogy mindent hajlandó aláírni, csak ne

⁸ A szerzetes tanároknak el kellett hagyniuk a katedrát. Kíséítő lelkipásztori munkát láttak el azokon a plébániákon, amelyek a rendházak közelében voltak. Endrédy, 2013. 21. p. Persze csak akkor, ha ehhez az Állami Egyházügyi Hivatal (megyei) illetékese is hozzájárult.

⁹ ÁBTL. 3.1.9. V-105751/1 135–140. p.

verjék meg. Csellár szenvedett a gúnyolódástól is. Vallatói azt mondták, hogy a bezárt Sziklatemplomra kiírták: „Istenhiány miatt zárva.” Csellár végső következtetése mindebből az volt, hogy rendtársai is részletes vallomást tettek, őt ezeknek a vallomásoknak az alapján hallgatják ki.¹⁰

A szerzetesek szétszórátása – kényszerlakhelyre költöztetése, tömeges méreteivel és a karhatalom durva fellépésével – meggyengítette a katolikus egyházat. Felmerült ugyan, hogy amennyiben állást vállalnak valamelyik állami oktatási intézményben, azokkal szemben feloldják a kényszerlakhely elhagyásának tilalmát, de ezt nagyon kevesen vállalták.

Csellár kényszervallomása alapján arra lehet következtetni, hogy a rendfőnöki értekezletek célja – a megegyezés előírásainak szabotálásán túl –, hogy az illegális keretek közötti működés módozatait is keresték. Ez viszont az ÁVH olvasatában kimerítette a „demokráciaellenes tevékenység”, illetve a „szervezkedés” kritériumait. 1950. június 10-e után az egyik rendfőnöki értekezleten Endrédy Vendel az újoncok fogadalomtételével foglalkozott. Csellár Jenő ennek alapján közölte az ideiglenes fogadalmassokkal, hogy amennyiben illegális működésük során polgári foglalkozást úznek, tartsanak szoros kapcsolatot a helységükben működő plébánossal. Mondják el neki, hogy ők szerzetesek, és azok lehetővé fogják tenni, hogy illegálisan misézhesenek. A misékért fizetett díjakat fel tudják használni, és a papi tevékenységük gyakorlásából sem esnek ki. A pálos rend 1950. augusztus 28-án és 1951. január 10-én fogadalommegújítást tartott. Csellár Jenő hangsúlyozta a szerzetesrend szabályainak betartását és az általa kiadott körlevélben meghatározott szabályoknak az alkalmazását az illegálisan.¹¹

Az egyik rendfőnöki értekezleteken Burka Kelemen ferences tartományfőnök megemlítette, hogy a ferencesek közül sokan részt vettek a békebizottságban. A vitában Endrédy Vendel szóba hozta Horváth Richárd ciszterci szerzetes nevét, akit a békebizottságban való részvétele miatt kizárt a rendből. Csellár vallomása szerint az állam esztergomi ferenceseknek iskolát juttat. Burka Kelemen hozzászólásában megjegyezte, hogy ők ezt visszautasítják. Felszólalását tetszés fogadta.¹² Az oppozíció hangoztatása ellenére a ferences, a piarista, a bencés rend néhány iskolát megtartott/megtarthatott. Májig vita van azon, hogy ez a későbbiekben az állam befolyását, avagy az egyház – „semminél mégis több” – pozícióját erősítette.¹³

II. A nagypolitika és az egyházpolitika összefüggései

Az egyházpolitika a nagypolitika szerves része. Ezért érdemes foglalkozni néhány olyan mozzanattal, amely erre utal, s meghatározza a szerzetesrendek, így a pálos rend sorsát is. A diktátorok fő jellemzője, hogy a politikát személyes ügyüknek tekintve döntenek nagy kérdésekben.

¹⁰ ÁBTL. 3.1.9. V-105751/1 84–86. p.

¹¹ ÁBTL. 3.1.9. V-105751/1 136–138. p.

¹² ÁBTL. 3.1.9. V-105751/1 191. p.

¹³ Csóka Gáspár pannonthalmi bencés szerzetes-tanár szerint „nem az iskolának jelentett problémát, hogy a párttitkárok gyerekei ide jártak.” Ld.: *gyorplusz.hu*, 2013. július 20. (Kolozsár Tamás riportja Csóka Gáspárral.)– Online: 2016. február.

„Az egyházi birtokok és iskolák államosítása ellen tiltakozva Endrédy Vendel is részt vett [...] a kultuszminisztériumban tartott értekezleten. Mindszenty bíboros megbízásából többször tárgyalt a püspöki kar nevében Rákosival, aki fölháborodottan közölte: csak nem képzeli, hogy az én nevelt fiam majd a maguk oktatását fogja hallgatni!

A tárgyalások eredménytelenek maradtak, Rákosi pedig meggyűlölte az apátot, és attól kezdve személyes ellenségének tekintette.”¹⁴

A ciszterci renddel kapcsolatban Rákosi a következőket mondta:

„Endrédy, a ciszterciek rendfőnöke 1945 nyarán azt kérte, azonnal adjuk vissza az erdeiket és 4000 hold szántót. [...] később Mindszenty egyik rossz szelleme volt. Ő volt az utolsó időkig a legaktívabb békeellenes. 70 rend közül az ő rendjét, melyet ilyen ember vezet, nem tudom támogatni. [...] Ha Önök szükségesnek tartják a rendet, akkor vigyék el őt az éléről és még néhány emberét.”¹⁵

A kommunista pártsajtó igyekezett megteremteni a kellő hangulatot az egyház és az állam közötti egyezmény kikényszerítéséhez. A Szabad Nép 1950. május 14-én megjelent számában írta:

„A magyar püspöki kar hivatalos nyilatkozatot adott ki, melyben gyakorlott szemforgatással beszél a béke és a szeretet egyházának békevágyáról, de a nyilatkozat végén nemcsak a maga nevében áll a háború oldalára, hanem ugyanerre az oldalra parancsolja az egész papságot. [...] Felsőbb utasításra hivatkozva fordultak szembe a magyar nép egységes békemozgalmával: papok, apácák, szerzetesek százai és ezrei, de méltán hivatkozhatnak felsőbb utasításra a háború főpapjai, a magyar püspöki kar is. Egy pillanatig sem kétséges, hogy a magyar püspöki kar nemcsak a maga álláspontját fejezte ki, amikor nyíltan szembefordult az egész magyar néppel, a magyar béke ügyével, hanem a Vatikán álláspontját is.”¹⁶

A diktatúra legaktívabb békepapja Horváth Richárd lett, volt ciszterci tanár:

„Valamennyiünknek, a főpapoktól kezdve a falusi káplánokig, a városi hitoktatókig oda kellett volna állnunk aktívan a békemozgalom élére és a békeívek aláírásával példát kellett volna mutatnunk a hívő katolikusoknak”¹⁷

„Az 1950. szeptember 7-i rendelet értelmében, amely négy rend kivételével¹⁸ az összes magyarországi szerzetesrend működési engedélyét megvon-

¹⁴ ÓRFI MÁRIA: Lángolj és világíts. Bp., 1997. (továbbiakban: ÓRFI, 1997.) 57. p.

¹⁵ Uo., 62. p.

¹⁶ Szabad Nép, 1950. május 14.

¹⁷ ÓRFI, 1997. 60. p.

¹⁸ Az 1950/34-es törvényerejű rendelet megvonja a szerzetesrendek működésének engedélyét, kivéve a megengedett nyolc katolikus gimnázium ellátásához szükséges négy kijelölt tanító rendet. Rendenként 40–45 szerzetes maradhat meg. A bencések, a ferencesek, a piaristák és a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolánővérek tarthatnak fenn két-két gimnáziumot. Ld.: A Magyar Katolikus Egyház történeti

ta, három hónapon belül a közösségi létében a nyár folyamán még nem háborgatott zirci és budapesti rendházat is el kellett hagyniuk a cisztercieknek. Utolsóként, október 25-én Endrédy Vendel apát és Horváth Konstantin perjel hagyták el a zirci apátság épületét.”¹⁹

1950. október 29-én Endrédy Vendelt letartóztatta az ÁVH. Hat évig volt teljes elhagyatottságban, magánzárkában mint titkos rab. Név nélkül csak 475-D-975 számon szerepelt. Az 1956-os forradalom alatt szabadult ki börtönéből, de utána a Kádár-rendszer sem kegyelmezett neki, 1957. március elsején a piarista rendházban újból letartóztatták. Börtönbüntetésének félbeszakítását súlyos egészségi állapotára való tekintettel 1957 decemberében Pannonhalmára, az idős szerzetesek szociális otthonába internálták.²⁰

III. Páter Vezér Ferenc kálváriája

P. Vezér Ferenc 1947-től kezdve, amikor Pálosszentkúton megjelentek az állambiztonság emberei, tudta, hogy őt is le fogják tartóztatni. Ezért 1947-től 1951-ig, letartóztatásáig a hívek és az egyház támogatását felhasználva folyamatosan bujkált. A politikai rendőrség ekkor még azt hitte, Vezért az NKVD akarja elfogni, ez adott lehetőséget a menekülésre. A magyar belügyi szervek csak nyomon követték Vezér Ferencet. 1951 áprilisában kezdődött el a hosszú kihallgatása.²¹

1951 júniusától a fogdaügynök jelentései alapján nyomon tudjuk követni Vezér sorsát. A kihallgatások is sűrűn követték egymást, naponta többször is előállították az őrizettest.²² A nyomozó hatóság számára egyre sürgősebb lett a Grósz-per előkészítése.

„A Grósz-per mintegy keretként fogta össze a 12 mellékperből álló büntetőssorozatot. Ebben összefonódva került sor a volt kormánypárti világi és pap politikusok elítélésére, a középosztálybeliek és közhivatalnokok perével együtt. Hozzákapcsolták a már szétszórt, de megfélemlítendő szerzetesek pereit, a jelen esetben a pálosok és ciszterciek vezetőivel együtt.

---

kronológiája. (1945–2006) In: Magyar Katolikus Püspöki Konferencia honlapja. Online: <http://uj.katolikus.hu/> – 2013. november.

¹⁹ Endrédy, 2013. 22. p.

²⁰ BADÁL EDE ÁLMOS O. CIST.: Endrédy Vendel, a ciszterci pedagógus és mártírsorsú zirci apát. Bp., 2012.

²¹ Az ÁVH Vezér Ferenc 1951. évi kihallgatás-sorozatának vezetésével Komlós János (1922–1980) államvédelmi tisztet bízta meg. 1940-ben Budapesten érettségizett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult. 1945 után került a BM ÁVO-ra. A Grósz-per idején államvédelmis százados. 1957 után a Magyar Rádiónál dolgozott, majd 1967-ig a Magyar Nemzet és a Népszabadság kulturális rovatát vezette. 1968-tól a Mikroszkóp Színpad igazgatója. Ld.: A Grósz-per előkészítése, 1951. Sajtó alá rend.: Szabó Csaba. Bp., 2001. (Párhuzamos archívum) (továbbiakban: Grósz-per, 2001.) 391. p.

²² ÁBTL. 3. 1. 9. V–96674/3. 369–381. p.

A fő per nyílt tárgyalása a budapesti Megyei Bíróságon 1951. június 22-én kezdődött el. Majd ezt követte számtalan zárt tárgyalás, amelyen vagy a fő-tárgyalás tanúit ítélték el, vagy azokat, akiket utána tartóztattak le.²³

Komlós János, Vezér tartótisztje az idő szorításában úgy látta, hogy be kell keríteni Vezér Ferencet. Fel kell használni az ÁVH jellemromboló és emberátalakító műhelyében kellően „kipreparált”, előkészített tanúikat, akikkel szembesíteni lehet a „halálra szánt” Vezért. Dokumentumokat készítettek: a szembesítéseket megtervezte. A feladott kérdések mellé az elvárt válaszokat is megadta. Úgy látszik az ÁVH-s „kiképzős iskola” eredményesen működött. Amikor 1948-ban az Államvédelmi Hatóság átvette a börtönöket, azokban gyökeresen megváltozott a helyzet. Már nemcsak, hogy nem volt megtiltva a testi fenyegetés alkalmazása, hanem ez jó pontnak számított.

IV. A vallatás és a vallatott lélektani jellemzői

P. Vezér Ferenc karakterének Komlós János-i rajza jellegzetes. Magán viseli – mint minden hasonló, az ÁVH által szentesített jellemrajz – a kommunista párt egyházellenes propagandájának a nyomait. A reális megítéléshez számba kell venni az adott lélektani helyzetet és Vezér Ferenc megnyilatkozásait.

A vallatást vezető politikai tisztnek – előadónak – a leghatásosabb eszköze a fogoly teljes bizonytalanságban való tartása volt. A klausztrófóbiától, a magánytól is szenvedő fogoly számára a vizsgáló tiszttől való függés a hipnotizőr és a hipnotizált áldozat pszichikai állapotára hasonlított. Erre az állapotra jellemző a kihallgató tiszt lélektani dominanciájának biztosítása. Ennek következtében alakul ki a jellemző viselkedés, amelynek sokféle megnyilvánulási formája van:

1. Az alkalmazkodás az együttműködést, engedelmeskedést jelenti.
2. Az autonómia a szembeszállást kifejező magatartás.
3. A hasonulás kényszere a másokkal való együttérzés kifejeződése.
4. Az ellenkezés ellenzéki, elutasító pozíció felvétele.
5. Az agresszió, támadó vagy lekicsinylő álláspont érvényesülése.
6. A megalázkodás bocsánatkérésben vagy vallomásban nyilvánul meg.
7. A szégyen elkerülése a megalázó érzések visszafojtása.²⁴

A magatartási skála nagyon széles. Az előadó célja, hogy a foglyát neurotikus állapotba juttassa, s kialakítsa a depressziót. A kutatók megállapították, hogy amikor a negatív eseményeket belső („Az én hibám”), stabil („Úgysem lehet változtatni rajta”) és átfogó, életünk számos területét érintő okoknak tulajdonítjuk, akkor tehetetlenül, depresszíven fogunk reagálni rájuk.²⁵ A depresszió kognitív tünetei a negatív gondolkodás, az értéktelenség, a büntudat, reménytelenség, olykor az öngyilkos gondolatok valamilyen keverékéből áll. Jellemző a hangulatzavar, a súlyos depressziótól a

²³ SZÁNTÓ KONRÁD OFM.: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Bp., 1992. (továbbiakban: SZÁNTÓ, 1992.) 66–67. p.

²⁴ CARVER, CHARLES S. – SCHEIRER, MICHAEL F.: Személyiségpszichológia. Bp., 1998. 108. p.

²⁵ Uo., 542. p.

mániás (erősen feldobott) érzelmi állapotig terjedő hangulat. A depressziós és mániás periódusok váltogatják egymást. Ez a bipoláris zavar. Ebben a személy hangulata a levertség és feldobottság állapotai között hullámzik. A két szélsőséges állapot között a személy visszanyeri általában normális állapotát.²⁶

A kihallgató tiszt mindig tájékozott a fogoly pszichikai helyzetéről, mert a fogdaügynök jelentést tett a fogoly mindenkorai lelkiállapotáról.

Vezér Ferenc pszichikai állapotáról pontos, grafikonszerű képet rajzolni nem lehet, mert hangulata, lelkiállapota minden kihallgatáson és utána változott, de az általános mentalitásbeli helyzetet meg lehet határozni, ha a legfontosabb magatartásbeli és szóbeli megnyilatkozásait kiemeljük a fogdaügynök napi jelentéseiből.

Az ÁVH „a párt ökleként” mindenkire lecsapott. Aki a kezébe került, arra rákényszerítette akaratát. A depresszióval járó vallatási folyamat végét jelezte, hogy elkészült a „bűnös” önvallomása, amely terhelt és kihallgatójának – „előadójának” – „közös” produktuma. Vezér Ferenc sem volt ez alól kivétel. A szembesítések, a tanúvallomások hatása az ő kemény akaratát is megtörték, s aláírásával látszólag hitelesítette az ellene és rendje ellen összeállított vádakot.²⁷ A siralomház előszobájában nem tudta kivonni magát a halálos fenyegetések stresszhatása alól. Megnyilatkozásai ezt igazolták. Magatartását azonban nem lehet a megtört lélek megnyilatkozása-ként tekinteni, mert ha végigolvassuk a dosszié lapjait, egyértelművé válik számunkra, hogy a fogdaügynök nem tudott behatolni Vezér pszichikumába, világába, nem találta meg a kellő hangnemet ahhoz, hogy a pálos szerzetes gondolatvilágát kellően fel tudja tárni az előadó számára. Vezér tisztában volt azzal, hogy az ellene emelt vádak, a vele szembeni gyanúsítások perdöntőek lehetnek. Reálisan mérte fel helyzetét: „...ezzel a tárgyalással az egyház súlyos csapást kapott. Különösen a pálos rendet készítették ki” – írja róla előadója.²⁸

Vezér Ferenc nyíltságára jellemző, hogy hosszú fogsága ellenére bátran nyilatkozott. 1951 májusában ezt a fogdaügynök negatívan értékelte:

„Elbizakodottságát mutatja az is, hogy hosszú idő óta most használt először sértő kifejezéseket a hatósággal és előadójával szemben. Az utóbbi időben a rendszerváltást sem emlegette, most viszont kijelentette, egy éven belül úgy is megváltozik a helyzet, és ő akkor szabad ember lesz.”²⁹

A magyar katolikus egyházban általános volt a remény, hogy az Egyesült Államok megváltoztatja a világhelyzetet. Ennek a véleménynek kiindu-

---

²⁶ Uo., 578. p.

²⁷ „A korszak bíraskodási mechanizmusának jellemzője, hogy a beismerő vallomás bizonyítékértékű volt. Ez az európai, így a magyar joggyakorlatban sem lehet terhelő, csak enyhítő körülmény [...] A kommunista államhatalom azonban a szovjet mintát követte, amely joggyakorlat lehetővé tette, hogy beismerő vallomásával maga a vádlott bizonyítsa a vádat.” Ld.: Endrédy, 2013. 12. p.

²⁸ ÁBTL. 3. 1. 9. V-96674/3. 135.

²⁹ ÁBTL. 3. 1. 9. V-96674/3. 32. p.

lópontja Mindszenty állásfoglalása volt.³⁰ Vezér bátorságát ez is erősíthette.

Vezér Ferencet annak ellenére, hogy halálfélelméről gyakran panaszkodott, indulatai kifakadásra sarkallták:

„Kijelentette, hogy semmi büntudatot nem érez. Ha még egyszer hasonló helyzetbe kerülne, ugyanezt tenné. Nem harminc, hanem háromszáz oroszot ölnének meg. Hogyan csendüljön ki szavaimból büntudat, amikor így gondolkodok, így érzek [...] semmit meg nem bántam.”³¹

Ez a kijelentés azért nehezítette Vezér helyzetét, mert az „oroszvadászat” súlyos vádpont ellene. Az ügynök egy másik jelentésében újból megerősítette Vezér elszántságát:

„Vezér elmondta előadójának, hogy öt alkalommal felkerestek különböző tanyákat azzal a szándékkal, ha ott oroszokat találnak, megölik őket. Hangsúlyozta, hogy ő is ezzel az elhatározással ment el társaival. Ha találkozott volna oroszokkal, a gyilkosságból nem maradt volna ki. Orosz katonákkal azonban ezeken a helyeken nem találkoztak. Ezt azért hangoztattam, hogy az előadóm lássa bennem az őszinteségre való hajlandóságot.”³²

A gyilkos szándékot a párt vezérelte bíróság azonban fontosabbnak tartotta, mint az őszinteséget. A szándék nem tekinthető jogi szempontból bűnténynek.

P. Vezér a fogdaügynöknek nem számolt be társairól, ez jellemének elmentmondott volna. A társak azonban elfogadták a vallatótiszt irányító akaratát. A fogdaügynök jelentésében megemlíti:

„Vezér kihallgatásra vitele előtt csak az oroszvadászattal foglalkozott. Nem tett tagadó kijelentést, de beismerőt sem. Többször elismételte, nem mehetek bele az oroszvadászatokon való részvétel elvállalásába. Használta az elismerés kifejezést is. Ez újabb gyilkosságok elismerését jelentené. Szidta társait azért, mert mindent rákentek. Előadója biztosan azért faggatta kintartóan, mert valamelyik társa tehetett ellene terhelő vallomást. Ha belemegegyek a dologba – mondta – kezdődik előlről a cirkusz, hogy öltem, hol öltem, mi lett a hullával stb.”³³

Vezér nem csatlakozott társaihoz, ő nem tett vallomást ellenük. A fogdaügynök jelentése azt is dokumentálta, hogy hullákat nem találtak a pótnyomozás során a hatóságok, csupán a kényszervallomásokkal tudtak operálni. Az előadó is felfedezte, hogy Vezér nem hajlandó magától vallomást tenni társaira, rendjére, ezért provokálta:

³⁰ GÁRDONYI MÁTÉ: Túlélés – együttműködés – ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciában”. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.: Bánkúti Gábor – Gyarmati György. Bp., 2010. 31–42. p.

³¹ ÁBTL. 3. 1. 9. V–96674/3. 27.

³² ÁBTL. 3. 1. 9. V–96674/3. 31.

³³ ÁBTL. 3. 1. 9. V–96674/3. 32.

„Előadója azt mondta neki, hogy annyi feljelentést tesznek ellene a páloszentkútiak, hogy az ember már nem győzi hallgatni. Ezek a szavak Vezért elszomorították. Azon siránkozott, milyen hálátlanok az emberek, 1946-ban még rajongtak értem, most pedig árulkodnak rám. Mindent értük tettem, vállalva a veszélyeket, ők pedig így hálálják meg.”

Az idők változtak meg, velük az emberek. A hála a legkritikább emberi tulajdonság, a félelem legyőzte.”³⁴ Magányosságában a személyes integritás őrzésének fontosságát sugallják a fentebbi sorok. Az ártatlan politikai foglyokat a depresszió, a stresszhatások gyakran kényszerítették arra, hogy lelkiismereti önvizsgálatot tartsanak. Vezér Ferenc is egy reggeli után elmondta, hogy mivel foglalkozott, ezt jelentette a fogdaügynök 1951. június 12-én:

„Lelkiismeret vizsgálatot tartottam. Isten előtt nagyon bűnös vagyok. Az emberölésben nem vagyok bűnös. Társaim gyilkolásáért sem érzem magam bűnösnek. Mindig hangsúlyoztam előttük: embert ölni nem szabad. Ha megtámadnak benneteket, védekezzetek, ne sajnáljátok őket. Foglalkoztam a halál gondolatával. Most azonban nemcsak, mint lehetőséggel, hanem mint faktummal. Nagyon nehéz volt beleélni magam és beletörődni a halál gondolatába. A vallás köntösével enyhítettem kínlődásomon. Ezen kívül erősítettem magam, hogy a hitvallókra és mártírokra és nagy magyarokra gondoltam. Azokra, akik meggyőződésükért kiálltak és meg is haltak érte. Azzal is vigasztaltam magam, hogy lehettem volna a háború alatt katonára. Meghalhattam volna a fronton, vagy fogságba eshettem volna és ott pusztultam volna el. Örülhetek, hogy a háború után hat évet éltem és nem is a legrosszabbul.”³⁵

Vezér Ferencben a meghurcoltatások közepette kialakulhatott a mártírok sorsvállaló bátorsága, erre is utalnak a fogdaügynök sorai: „Ezzel kapcsolatban ígérjem meg neki, hogy halála esetén a Sziklatemplomban egyik márványtáblára rá fogom vésetni: *Vezér Ferenc élt, meghalt a hazáért.*”³⁶ Ez a megnyilatkozás bizonyítja, hogy Vezér gyanútlan volt, nem fedezte fel, hogy kivel áll szemben. A patetikusan hangzó mondatot a fogdaügynök nem vette komolyan, mert az ő feladata az volt, hogy fogolytársából a nyomozáshoz szükséges közlékenységet váltsa ki inkább, mint a bátor halállal is szembenéző magatartást.

A foglyokat a tárgyalásra úgy készítették fel, hogy azok jó benyomást keltsenek. Az ÁVH igyekezett leplezni, hogy a testi-lelki kínzások nyomot hagytak a foglyokon. A depressziót előidéző stresszhatásokat fel kellett oldani, a fogoly vallatásakor egy magasabb rangú ÁVH-s tiszt, leggyakrabban Péter Gábor, az ÁVH parancsnoka jelent meg.

A tárgyalás napja elérkezett. Egy fogdaügynöki jelentés, amely 1951. június 24-én készült, néhány mondattal rávilágít Péter Vezér pszichikai állapotára:

---

³⁴ ÁBTL. 3. 1. 9. V-96674/3. 37.

³⁵ ÁBTL. 3. 1. 9. V-96674/3. 103.

³⁶ ÁBTL. 3. 1. 9. V-96674/3. 68.

„Vezér említette, hogy a tárgyaláson kitört rajta az idegfeszültség, és a városházában sírni kezdett. Megjegyezte: úgy láttam, Grósz észrevette sírásomat és sajnálkozva könnyes szemekkel nézett rám. Vezér úgy érzi, hogy vallomása ellen nem lesz kifogás. Ebben azonban nem biztos. Nagyon várja az altábornagy – Péter Gábor – véleményét. Mivel vallomása elmondásán túl van, nincs elbizakodva. Mindenesetre úgy ítéli meg helyzetét, hogy élete megmarad. A pálos rend erkölcsi életével kapcsolatban szintén megjegyezte, hogy erről nem szívesen beszél.”³⁷

A fogdaügynök 1951. június 25-én kelt jelentésében leírta Vezér magatartását, lejegyezte szavait:

„Vezér a mai tárgyalási napról lemondó, reménytelen hangulatban jött vissza. Ezeket mondta: El vagyok veszve, végighallgattam a tanúvallomásokot, ezekből megállapítottam, hogy az összes vádlott közül az én ügyem a legsúlyosabb. Senki nincsen gyilkossággal vádolva. A tárgyalás alatt átgondoltam ügyemet, arra a megállapításra jutottam, hogy más büntetést nem kaphatok, csak kötelet [...] Felvetődött ismét az a gondolat, hogy mégis csak át fogják adni az orosz hatóságnak. Erről így beszél: Már belenyugodnék a halálos ítéletbe is, ha gyorsan kivégeznek. De az oroszoktól rettenetesen félek. Vezér rossz hangulatát az is előidézte, hogy a tanúvallomások alatt a tanácselnök ilyen megjegyzéseket tett: maga a második Kun páter.”

Vezér ebből a megjegyzésből veszi biztosra, hogy az ő sorsa is az lesz, mint Kun páteré. Az ügynök így folytatta feljegyzését:

„Szükséges a vád meghallgatásához, hogy előkészítést kapjon [Vezérről volt szó]. Tartani lehet ugyanis attól, hogy az ügyész éles szavainak hatása alatt összeroppan és sírásra fakad.”³⁸

A pálos rend és Vezér Ferenc elleni súlyos politikai vád volt a fasizmussal, nyilasokkal való kollaborálás. Kun páter alakja jellegzetesen megvilágítja a korabeli politikai viszonyokat. Az 1991-ben pappá szentelt László T. László amerikai professzor írta:

„A nyilaskeresztes, karszalagos, zöldinges párttagok csoportosan jelentek meg egyházi felvonulásokon, mindegyre miséket rendeltek a nemzetvezetőért és egyéb célokra, annak ellenére, hogy ezt a legtöbb kolostorban és templomban visszautasították. [...] Mikor a lelkeskedő papság között nem találtak megfelelő kollaboránst, a reverendából önként kivetkőzött Kun András, volt minorita szerzetest vették rá arra, hogy a papi ruhát újra felöltve propagandacéljaik szolgálatába álljon. Mikor Serédi Jusztinián hercegprímás értesült a szerzetesi csuháján nyilas karszalagot, oldalán revolvert viselő Kun páter tevékenységéről, szigorú parancsban utasította őt Budapest azonnali elhagyására, a szerzetesi öltöny levetésére, s megtiltotta neki mindennemű papi tevékenység gyakorlását. Kun a prímás parancsát megtagadta, s azzal fenyegetőzött, hogy karhatalmi alakulataival fog a prímás ellen vonulni. Mivel az egyházi hatóságok őt a templomokba be nem engedték, a nyilasok csaláshoz folyamodtak, s a rádión közvetített mi-

³⁷ BALOGH MARGIT – SZABÓ CSABA: A Grósz-per. Bp., 2002. 192. p.

³⁸ ÁBTL. 3. 1. 9. V–96674/3. 134.

se alatt a prédikáció idején átkapcsoltak a stúdióba, ahonnan Kun beszélt a mikrofonba, míg a templomban szónokló pap szavát csak a jelenlevő hívők hallhatták.”³⁹

Vezér Ferenc félelmei reálisak voltak. Kun páter fantomalakjának felidézésével a Rákosi-rendszer ijesztővé növelhette a katolikus egyház veszélyességét. Kun páter groteszk figurájának, Kiss Szaléz, ferencendi szerzetes sötét barna ruhába öltözött alakjának és Vezér Ferenc pálos rendi fehér ruhába öltözött szellemalakjának párhuzamba állításával fényképszerűen lehetett érzékeltetni a klerikalizmus politikai rémét. E három alak fölvetítették Mindszenty, Grósz főpapi képét, ezzel kész volt a tömegeket befolyásoló vallásellenes reklám, amelynek sajtóbeli megjelenése, megfogalmazása máig igazán fel nem mért következményekkel járt. Ez teremtette meg a hátteret az ugyancsak pálos szerzetes, Ács István rejtélyes halálához, amelyről Havasy Gyula dokumentumgyűjteményében a következőket írja: „– ? – 1951. Pécs, lelkész. Áprilisban menekülés közben mozgó vonat elgázolta. Orvosi vizsgálat: lőtt sebek a testén”.⁴⁰

A Vezér Ferenc elleni bírósági eljárás gyorsan lezajlott. A Pest Megyei Bíróság az 1951. június 28-án kelt ítéletében Vezér Ferencet bűnösnek találta egy rendbeli gyilkosság büntetében, mint tettest, valamint mint felbujtót többrendbeli gyilkosság büntetében, továbbá „a népek háború utáni békés együttműködésének megbontására irányuló büntetben” is kimondta bűnösségét. Ezért Vezér Ferencet a bíróság főbüntetésként halálra, mellékbüntetésként pedig tíz évre eltiltotta a közügyektől, és teljes vagyonelkobzásra ítélte.

A Grósz-per elsőfokú ítélethirdetése után következtek a „kisebb” szatellitperek. Páter Vezér Ferenc ügyének tárgyalása nyomán 1951. július 23-án hozott ítéletet a Budapesti Megyei Bíróság. Ez volt Jónás Béla által vezetett Tóth Illés és társai pere. A per 22 vádlottjából 14 főt első fokon halálra ítélték, a többi vádlottra 12 évtől 5 évig terjedő börtönbüntetést szabtak ki. Az ítéletben a vádlottakat többrendbeli szovjet katonák elleni gyilkosságban való bűnrészesség vádjával, népek háború utáni békés együttműködésének megdöntésére irányuló büntetben „vélték” bűnösnek, azokért a tettekért, amelyeket el sem követtek. A II. fokú tárgyaláson tíz személy halálos ítéletét a Jónás Béla vezette tanács helybenhagyta, sőt Tóth Illéssel már nem négyrendbeli gyilkosságot, hanem hat gyilkosságot „vallattak” be.

A következő per a Vesszősi Melinda és társai elleni per volt. A vádlottak a Gellért-hegyi Sziklakápolnába jártak, és onnan ismerték Vezér Ferencet. Őket is, hasonlóan a pálosszentkútiakhoz, az államvédelmi hatóság 1951. március végén tartóztatta le, vizsgálatukat egy időben, párhuzamosan folytatták le. A Budapesti Megyei Bíróság Jónás Béla vezette tanácsa 1951. július 27-én hozott ítéletében 2 évtől 7 évig terjedő börtönbüntetésre ítélte.

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága az 1951. július 31-én B. IV. 9151/1951/14. szám alatt hozott ítéletével az első fokú ítéletet megváltoztatta: Vezér Ferenc bűnösségét a Btk. 278. paragrafusában meghatározott többrendbeli gyilkosság kísérletének büntetében is megállapította. Az

³⁹ LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: *Egyház és állam Magyarországon, 1919–1945.* Bp., 2005. 331. p.

⁴⁰ HAVASY GYULA: *A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989.* Bp., 1990. 425. p.

első fokú bíróság által kiszabott fő- és mellékbüntetések e változtatások mellett is változatlanul kiszabottnak tekintette. A másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság által megállapított tényállást annyiban egészítette ki, hogy Vezér Ferenc – saját beismerése szerint – több esetben több szovjet katonára saját kezűleg orvul lövöldözött, a célba vett szovjet katonákat azonban nem találta el. A Legfelsőbb Bíróság 1951. július 31-én megerősítette a halálos ítéletét. „A társadalmi védekezés szempontja az ennyire veszélyes egyének megsemmisítését indokolja” – írta a tanácsjegyző a határozatban. Molnár Erik, akkori igazságügy-miniszter pedig a következőket állapította meg: Az elítéltet a dolgozó társadalomból végleg kirekesztendőnek tartom.”⁴¹

1951. július 31-én a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának kegyelmi tanácskozásán dr. Borbély János legfőbb államügyész-helyettes

„a jogerősen halálra ítélt Vezér [Vezir /sic!/] Ferenc vádlottra vonatkozóan kifejti, hogy nevezettet kegyelemre nem ajánlja, mert nem lát semmi olyan okot fennforogni, amely az elítéltet a kegyelemre méltóvá tenné. ... A kegyelem tárgyában lefolytatott tanácskozás során ezután az az egyhangú álláspont alakult ki, hogy a Legfelsőbb Bíróság véleménye szerint az elítéltnak kegyelemre ajánlása szóba sem jöhet, ellenkezőleg a társadalmi védekezés szempontja az ennyire veszélyes egyének megsemmisítését indokolja.

Páter Vezér Ferencet 1951. augusztus 3-án reggel, a budapesti Gyűjtőfogház udvarán akasztották fel. Tóth Illés és társain az ítéletet egy évvel később hajtották végre.”⁴²

Vezér Ferenc sorsát és egyéniségét értékeli két vélemény. Az egyik pálos rendi szerzetes társának, páter Homonnay Sándor Miklósnak a véleménye:

„P. Vezér Ferenc kiváló népszónok volt. Alkalmas volt arra, hogy lelkesítő, sőt vérlázító beszédek mondjon. Ezért némelyek szemében szálla lehegett. Sajnos nem volt meg benne a kellő bölcsesség.”⁴³

A másik vélemény Szántó Konrádé:

„Vezér Ferenc annak ellenére, hogy rettenetesen megkínózták, soha meg nem tört. Még a halálraítéltek zárkájában is a legutolsó percig szegény társainak lelki támasza és vigasztalója maradt.”⁴⁴

⁴¹ BANK BARBARA – SOÓS VIKTOR ATTILA: „A nép nevében halál.” Páter Vezér Ferenc és a pálosszentkúti ügy. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok*. Szerk.: Óze Sándor – Sarbak Gábor. Bp., 2007. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti Konferenciák 4/1.) 272. p.

⁴² Uo., 272. p.

⁴³ KÁRPÁTI ZOLTÁN ENDRE: A pálos rend elleni 1951-es koncepció per formálása és előzményeinek bemutatása. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2010. 1. sz. 88–117. p.

⁴⁴ SZÁNTÓ, 1992. 70. p.

Kádár János a Vatikánban

Izsák Norbert

Magyarország és a Szentszék közötti kapcsolatok, 1945–1956

Lehetetlen a magyar állam és az egyházak kapcsolatát 1945 és 1990 között röviden, néhány bekezdésben bemutatni. Egészen más volt az 1950-es évek elejének vagy éppenséggel az 1970-es éveknek a formálódó, majd kialakuló és megszilárduló *modus vivendi*je egyház és állam között. Arra sem vállalkoznánk, hogy a kádári egyházpolitikát annak teljességében bemutassuk, hiszen az is állandó változásban volt 1956 és 1989 között.

Hivatalosan 1945-ben szűnt meg az állami szintű kommunikáció Magyarország és a Szentszék között. Jóllehet Angelo Rotta nuncius részt vett a második világháború idején a zsidómentésben, és jegyzékben tiltakozott a magyar kormánynál a zsidóság érdekében, 1945. április 4-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság követelésére a Nemzeti Kormány kiutasította az országból, arra hivatkozva, hogy a helyén maradt az 1944. október 15-ei proklamációt követően, és így de facto elismerte a Szálasi-kormányt.¹ Minden bizonnyal maga Kliment Vorosilov vonta meg a diplomáciai státuszt Rotta nunciustól.² Az is egyértelműnek tűnik, hogy Rottának azért kellett elhagynia az országot, mert Moszkva nem akart tanúkat arra, ami Magyarországon történik.³ Felmerült 1945 végén, hogy Rottát visszaküldik Budapestre, de Mindszenty szerint ezzel legitimálták volna az új hatalmat, így finoman ugyan, de lebeszélte erről a Vatikánt. Így tehát a magyar kormány hiába jelezte, hogy kész új nunciust fogadni, 1948-ig nem változott meg a helyzet. Ekkor a Szentszék apostoli vizitátort szeretett volna küldeni Magyarországra, ám ezt elutasították. Ebben az időben főleg informálisan tartotta a magyar klérus a kapcsolatot a Vatikánnal, 1949-től kezdve pedig már csak illegális úton lehetett Rómával kommunikálni.⁴

Mindeközben egyre nehezebb helyzetbe került a katolikus egyház Magyarországon. Rákosi Mátyás utasítására 1946 tavaszán létrehozták az Államvédelmi Osztály III. alosztályaként az egyházpolitikai csoportot, melynek élén 1948-ig Tihanyi János jogász állt. Az alosztály gyűjtötte a nyilvánosan megszerezhető dokumentumokat, de operatív úton titkos adatgyűjtést is végzett, például figyelemmel kísérték Mindszenty József levelezését is.⁵ 1946–47-ben elkezdték feloszlítani a katolikus egyesületeket, végül 1949-ben eltörölték a kötelező hitoktatást. Mindennek persze meglett a diplomáciai következménye: az 1947-es választások után, amikor a római

---

¹ SZABÓ CSABA: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Bp., 2005. (továbbiakban: SZABÓ, 2005.) 28–29. p.

² ADRIÁNYI GÁBOR: A Vatikán keleti politikája és Magyarország, 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Bp., 2004. (továbbiakban: ADRIÁNYI, 2004.) 9. p.

³ GERGELY JENŐ: A 20. században. (1918–1995) In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. (továbbiakban: GERGELY, 1996.) 272–276. p.

⁴ SZABÓ, 2005. 28–29. p.

⁵ LÉNÁRD ÖDÖN – TÍMÁR ÁGNES – SOÓS VIKTOR ATTILA: Istennel, vagy Isten nélkül. A katolikus iskolák államosítása Magyarországon a II. világháború után. Bp., 2008.9.p

magyar követ ősszel kihallgatást kért a pápától, határozottan elutasították, mondván: a Szentszék „nem látja elérkezettnek az időpontot arra, hogy a magyar kormánnyal tárgyalásokat felvegyen és a diplomáciai kapcsolatokat helyreállítsa”.⁶

Az 1940-es évek végének egyházüldözése során XII. Piusz pápa kétszer fordult a magyar hívekhez. 1948. március 25-én apostoli levélben a máriapócsi templomot bazilika rangra emelte, és méltatta a magyar nép vallásosságát, majd 1948. május 30-án, a 34. Eucharisztikus Világkongresszus 10. évfordulóján rádiószózatot intézett a magyar katolikusokhoz, és az egyházhoz való hűségre buzdított.⁷

Néhány hónappal később a Vatikán és a magyar állam közötti kapcsolatokat több évtizedre meghatározó esemény történt: 1948. december 26-án letartóztatták Mindszenty József bíborost, esztergomi érseket.⁸ Két nappal később, 28-án reagált erre a Vatikán: a Konzisztoriális Kongregáció a legsúlyosabb kiközösítésnek vetette alá azokat, akik Mindszenty letartóztatásában részt vettek, és fogva tartják. Néhány nappal később személyesen a pápa is tiltakozott a hercegprímás letartóztatása ellen.⁹ Akkor még, 1949 elején a Vatikán úgy nyilatkozott, hogy a Szentszéknek lehetetlen meg egyezni olyan állammal, amely ilyen rútul bánik egy érsekkel, bíborossal. (Igaz, Mindszenty letartóztatása előtt Rákosi igyekezett elérni, hogy a Vatikán mintegy „menekítse ki” a bíborost Magyarországról.¹⁰) Jellemző egyébként XII. Piusz keményvonalasságára, hogy 1949. július elsején a Szent Hivatal által kiadott dekrétumban mindenkit kiközösített, aki belépett a kommunista pártba vagy azt támogatta, kommunista könyveket és sajtótermékeket terjesztett, írt vagy olvasott, és megtiltotta a kiközösítetteknek a szentségek kiszolgáltatását.¹¹ Nem mellesleg, 1949. április 5-én az ENSZ is elítélte (43:6 arányban) a magyar kormány Mindszenty Józseffel szembeni eljárását, és nemzetközi sérelemként bélyegezte azt meg.¹²

A nemzetközi nyomást figyelmen kívül hagyta a kommunista rendszer, fel sem merült a katolikus egyház partnerként való kezelése. Az 1950/34-es törvényerejű rendelettel a magyar kormány megvonta a Magyarországon működő szerzetesrendek 94 százalékától és a rendtagok 98 százalékától a működési engedélyt, és elkobozta a rendházak 98 százalékát.¹³ A kommunista kormány kényszerítésére a püspöki kar 1950. augusztus 30-án megállapodást írt alá Rákosiékkal. Emiatt azonban a Szentszék és a magyar püspöki kar között is feszültség keletkezett, Róma megfeddte a grémiumot, amiért túllépett a hatáskörén.¹⁴ Ezt követően öt éven át a Szentszék nem

⁶ GERGELY, 1996. 277. p.

⁷ ADRIÁNYI, 2004. 13–14. p.

⁸ SZABÓ, 2005. 44. p. (A bíboros 1955 júliusáig börtönökben volt, majd házi őrizetbe került.)

⁹ ADRIÁNYI, 2004. 16–17. p.

¹⁰ Bővebben erről: GYARMATI GYÖRGY: A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarca. In: *Történelmi Szemle*, 2000. 1–2. sz. 69–90. p.

¹¹ ADRIÁNYI, 2004. 25. p.

¹² ADRIÁNYI, 2004. 20. p.

¹³ ANDRÁS IMRE: Új korszak a magyar egyház életében? In: *Katolikus Szemle*, 1977. (továbbiakban: ANDRÁS, 1977.) 74. p.

¹⁴ ADRIÁNYI, 2004. 21–22. p.

beszélt Magyarországról. Mindeközben nem javult az egyház helyzete Magyarországon: az államvédelem egyszerre épült be a püspöki karba, szorgalmasan dolgozott azon, hogy felderítse és megakadályozza a katolikus egyház illegálisnak és ellenségesnek minősített tevékenységét valamint arra is törekedett, hogy felderítse a Vatikán ellenséges tevékenységét.¹⁵

Magyarország és a Szentszék közötti kapcsolatok, 1956–1964

A Vatikán Magyarországgal kapcsolatos hallgatását az 1956-os események megtörték. A katolikus egyház részese lett a forradalomnak, Mindszenty kiszabadítása,¹⁶ rádiós szózata nyilvánvaló hatással volt a történésekre. A katolikus egyház történetében pedig teljesen egyedülálló módon kilenc nap alatt háromszor is enciklikában foglalkozott XII. Piusz pápa a magyarokkal. 1956. október 28-i, *Luctuosissimi eventus* („Gyászos események”) kezdetű körlevelében az egész világ figyelmét ráirányította a „számunkra oly kedves Magyarországra, amely most egy borzalmas öldöklés vérében fekszik”. Néhány nappal később megemlékezett a székhelyükről korábban elűzött lengyel Stefan Wyszynski és magyar Mindszenty József bíboros-érsekekről. A szovjet bevonulás másnapján, november 5-én kiadott, *Datis nuperrime* („Nemrég kiadott”) kezdetű körlevelében pedig szokatlanul keményen fogalmazva kijelentette: „A magyar nép vére az égre kiált, [...] idegen fegyverek segítségével új rabszolgaságba taszították a vértől ázott nemzetet.”¹⁷

A forradalom után megmerevedtek a frontvonalak, és az amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros helyzete csak tovább bonyolította a korábban sem egyszerű szituációt. Nem csoda, ha 1957-ben 143 ügynök dolgozott a katolikus reakció vonalán.¹⁸ A kommunista rezsimre felesküdt békepapokat 1957-58-ban a pápa név szerint is kiközösítette.¹⁹ Az új pápa, XXIII. János azonban követ dobott az állóvízbe, amikor 1959 februárjában Velencébe hívta a magyar, a csehszlovák, a lengyel és a litván főpapokat. Ők „természetesen” nem kaptak erre engedélyt, de a kommunista vezetés ezt követően már kereste az alkalmat arra, hogy kitörjön a nemzet-

¹⁵ SZABÓ CSABA: Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Szerk.: Rainer M. János. Bp., 2004. (továbbiakban: SZABÓ, 2004.) 73. p. A korszak hangulatát jól jellemzik az ekkoriban kiadott egyházzal kapcsolatos művek. Néhány példa: SEJNMAN, M. M.: A Vatikán ideológiája és politikája az imperializmus szolgálatában. Bp., 1950.; A nagytőkés Vatikán. Bp., 1950.; MANHATTAN, AVRO: A Vatikán a haladás ellen. Bp., 1950.; SEGAL, N. M.: A Vatikán az amerikai reakció szolgálatában. Bp., 1950.; LOSONCZY GÉZA: A Vatikán és az amerikai imperializmus szövetsége. Bp., 1950.; ROZENOER, SZ. N.: A Vatikán reakciós szerepe a nevelés terén. Bp., 1950.; PARRAGI GYÖRGY: A Vatikán, az imperializmus szövetségese. Bp., 1952.; KARMANSZKIJ, P.: A Vatikán – a sötétség és világreakció ihletője. Uzshorod, 1954.

¹⁶ Balogh Margit pontosításával: október 30-án Mindszentyt szabadon engedte az ÁVH-s őrség frissen megalakult forradalmi bizottsága.

¹⁷ IZSÁK NORBERT: Mit üzennek a pápai enciklikák? In: *HVG*, 2006. 4. sz. (továbbiakban: IZSÁK, 2006.)

¹⁸ SZABÓ, 2004. 73. p.

¹⁹ ADRIÁNYI, 2004. 23–24. p.

közi elszigeteltségből.²⁰ A nemzetközi helyzet ugyanis „fokozódott”: 1961 augusztusában kezdődött meg a berlini fal építése, néhány hónappal korábban, áprilisban történt a Disznó-öbölbeli fiasco, majd jött a kubai rakétaválság 1962-ben. Mindeközben az ENSZ folyamatosan napirenden tartotta „a magyar kérdést”.

Nem sokat írtak eddig az 1961 és 1972 közötti kádári egyházpolitikáról és egyházi diplomáciáról.²¹ Azokról a rendszeres tárgyalásokról sincs túl sok anyag, amelyek végül lehetővé tették az 1964-es megegyezést. Annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy Kádárék felmérték XXIII. János pápának a szocialista blokkal szembeni, rokonszenvesebb álláspontját, amit az is jelzett, hogy a Szentszék 1959 nyarától kezdve felhagyott az egyház sérelmeinek hangoztatásával, és meglehetősen türelemmel tűrte, hogy Magyarországra küldött dekrétumai nem érvényesülnek, erősödik a papi békemozgalom, és kiközösített papokat helyeznek hivatalba.²² Kádárék előbb a törökországi magyar követ útján, Ankarában vették fel a kapcsolatot az ottani apostoli delegátussal, majd 1961 nyarán Radó Polikárp jelezte Rómában a magyar kormány tárgyalási készségét.²³

Másként emlékszik Agostino Casaroli. A később a Vatikán keleti politikájának kulcsfontosságú figurájává emelkedő főpap visszaemlékezései szerint a kommunista blokk és a Vatikán közötti első lépést Nyikita Szergejevics Hruscsov szovjet első titkár utasítására a Szovjetunió római követe tette meg 1961. november 25-én, méghozzá egy születésnap üdvözlés formájában. A XXIII. János pápa 80. születésnapjára küldött üdvözlésben elismeréssel szólt a pápa béke iránti elkötelezettségéről.²⁴ Néhány nappal később Hruscsov hasonló szellemben nyilatkozott a *Pravdának*.²⁵ Ez felhívás lehetett a keringőre, amit később a pápa sem hagyott figyelmen kívül. Ide tartozik, hogy XXIII. János 1963-as, utolsó, *Pacem in terris* (Béke a Földön) kezdetű enciklikájában olyasmit jelentett ki, ami néhány évtizeddel korábban legalábbis indexre tételt vont volna maga után. Ő ugyanis úgy vélekedett, hogy jóllehet, az ateizmus ideológiailag elfogadhatatlan a katolikusok számára, de a békéért harcoló bármely mozgalommal, így a kommunistákkal is lehetséges, sőt szükséges az együttműködés. Mindezt igazolandó, még abban az évben a Vatikánban fogadta a szovjet miniszterelnök és pártfőtitkár Nyikita Szergejevics Hruscsov lányát és vejét. A váltás mértékének megítéléséhez érdemes felidézni, hogy XI. Piusz pápa 1937-ben *Divini redemptoris* (Isteni Megváltónak) kezdetű enciklikájában úgy szól a kommunizmusról, mint aminek a „magja rossz”, ezért „semmiféle téren nem szabad vele közreműködni”.²⁶

A vatikáni nyitást az is jelezte, hogy bár a Szentszék elvben ragaszkodott a nyílt tárgyalásokhoz, nem utasította el, amikor a magyar kommunis-

²⁰ SZABÓ, 2004. 73–80. p.

²¹ SZABÓ, 2005. 15. p.

²² FEJÉRDY ANDRÁS: Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat, 1959–1965. Bp., 2011. (továbbiakban: FEJÉRDY, 2011.) 25. p.

²³ ADRIÁNYI, 2004. 33. p.

²⁴ CASAROLI, AGOSTINO: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok. (1963–1989) Bp., 2001. (továbbiakban: CASAROLI, 2001.)

²⁵ SZABÓ, 2005. 31. p.

²⁶ IZSÁK, 2006.

ta vezetés titkos küldöttség útján megkereste Agostino Casarolit²⁷ Bécsben 1962 májusában, majd meghívta Budapestre. Casaroli elfogadta a meghívást és tárgyalásokba kezdett Budapesten.²⁸ A katolikus egyházban eközben vallási szempontból is forradalmi dolgok történtek. 1962 és 1965 között tartotta meg Róma a második vatikáni zsinatot, amely újradefiniálta a katolikus tanítást a 20. századra. Rómába meghívták a magyar (aktív) püspököket is. A felszentelt, de az egyházkormányzati funkcióktól eltiltott püspökök, például Pétery József váci püspök és persze Mindszenty József nem kaptak az első körben meghívót. Ez már minden bizonnyal a vatikáni egyensúlykeresés egyik bizonyítéka volt.²⁹ (A színpalack mögött persze komoly egyeztetések folytak: a pápa 1962 áprilisában, májusában és júniusában is hevesen érdeklődött Francesco Lardone ankarai internuncius útján arról, vajon kiutazhatnak-e a magyar főpapok a zsinatra – Mindszentyvel együtt.³⁰) A vatikáni zavarra és lavírozásra egyébként az is példa, hogy később már kapott meghívót Mindszenty. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1962. szeptember 18-i ülésén elfogadta, hogy Hamvas Endre csanádi és Kovács Sándor szombathelyi megyés püspökök, valamint Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó és kíséretük kiutazhatnak Rómába. Sokatmondó, hogy az első ülésszakra kiutazó kilenc személy többsége állambiztonsági ügynök volt.

Sokan talán nem tudják, de a magyar kormány már 1963 tavaszán hozzájárult volna Mindszenty távozásához, ám akkoriban feltehetőleg még nem volt sürgős a Vatikán számára, hogy egy konzervatív főpap megjelenjen az éppen zajló, egyik reformintézkedést a másik után hozó II. vatikáni zsinaton. 1963-ban, a második ülésszakra már hat főpap, és összesen 15 fő utazhatott ki (ebből 9 volt ügynök).³¹ Ebben az évben, tehát 1963-ban, végre csökkent Magyarország nemzetközi elszigeteltsége, jórészt annak köszönhetően, hogy helyreállt Magyarország ENSZ-tagsága. 1963–64-ben Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Svédország, Olaszország, Svájc és Kanada is nagykövetségi szintre emelte diplomáciai kapcsolatát Magyarországgal, miközben Magyarország is gesztusokat tett: 1963. március 21-én általános amnesztiát hirdettek. A második vatikáni zsinat 1964-es harmadik ülésszakára 14-en, a negyedik ülésszakra pedig 13-an mehettek ki.³²

A vatikáni zsinat nagy hatású ülésével párhuzamosan, hosszas puhatolózás után Agostino Casaroli leült tárgyalni 1963-ban az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével, Prantner Józseffel. Számos ügyet kellett átbeszélni. Ilyen volt a kiközösített békepapok helyzete, az állam által el nem ismert püspökök dolga, de az üresen álló püspöki helyekről is tárgyalni kellett. A római magyar emigráns papok és a Római Magyar Pápai Intézet ügye is napirendre került a bebörtönzött papok helyzetével együtt.³³

²⁷ Casaroli 1961-től a Szentszéki Államtitkárság Rendkívüli Egyházi Ügyek kongregációjának titkárhelyettese volt.

²⁸ ADRIÁNYI, 2004. 33–34. p.

²⁹ SZABÓ, 2005. 21–23. p.

³⁰ FEJÉRDY, 2011. 26. p.

³¹ SZABÓ, 2005. 44., 26. p.

³² SZABÓ, 2005. 27–30. p.

³³ SZABÓ, 2005. 31–47. p.

A részleges megállapodást a Vatikánnal 1964. szeptember 15-én írták alá.³⁴ Mintegy 32 tárgyalás után, de a magyar állam mégiscsak „kiegvezett” a Szentszékkal.³⁵ Ez a maga korlátaival együtt forradalmi lépés volt, hiszen Moszkva a második világháború óta először engedte meg, hogy egy az érdekszférájába tartozó állam megállapodást kössön a Vatikánnal, arról már nem is szólva, hogy az egyházi állam először ült tárgyalóasztalhoz egy kommunista kormánnyal.³⁶ A megállapodás eredményeként Kádáréknak sikerült elérniük, hogy a kinevezendő új püspökök esküt tegyenek a magyar állam alkotmányának tiszteletben tartására.

Magyarország és a Szentszék közötti kapcsolatok, 1964–1989

Az állami egyházpolitika (legalábbis a katolikus egyházzal szemben) 1964-ben megváltozott.³⁷ Balogh Margit szerint a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) az 1960-as évek második felétől már nem ellenségként kezelte az egyházakat, ezért cserébe az egyházak „hozzájárultak a tömegek komfortérzéséhez”, miszerint „a szocialista társadalomban vallásos emberként is lehet boldogulni”.³⁸ A kádári egyházpolitika pragmatikus lett: „amíg az egyház létezik, fel kell használni” – szölt az új alaptétel. A détente jeleként az egyházi közösségek például karitatív munkát is végezhettek, a külpolitika terén pedig bekapcsolódhattak az úgynevezett békemunkába.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy az állam ne igyekezett volna rövid pórázon tartani az egyházakat. A kádári egyházpolitika része volt, hogy az Állami Egyházügyi Hivatalnak (ÁEH) minden megyei tanácsnál volt egyházügyi megbízottja, és általánosságban elmondható, hogy az egyházi élet szigorúan ellenőrzött volt.³⁹ Mindebből Adriányi Gábor arra a következtetésre jutott, hogy 1965-ben Casaroli túlságosan puhányan tárgyalt, a Vatikán keleti politikája pedig „a papok és a püspökök között szedte áldozatait”.⁴⁰

³⁴ ADRIÁNYI GÁBOR: A katolikus egyház története a XX. században Kelet-, Közép-kelet és Dél-Európában. Bp., 2005. (továbbiakban: ADRIÁNYI, 2005.) 191. p.

³⁵ Ez azért is érdekes, mert sokan úgy gondolják, hogy az 1950-es évek végével lezárult az egyházüldözés. Mégis, 1960 novemberében és 1961 februárja között több száz vallásos ember, részben papok ellen indult eljárás, közel száz személyt le is tartóztattak (ld. „Fekete Hollók”). 1964-ben, a látványos „enyhülés” idején pedig újabb 18 papot és szerzetest tartóztattak le. 1963 és 72 között hét papi per volt, amelyek során harminc embert ítélték el.

³⁶ BALOGH MARGIT: Egyház és egyházpolitika a Kádár-korszakban. In: *Eszmélet*, 1997. 34. sz. 69–79. p. (továbbiakban: BALOGH, 1997.); ANDRÁS, 1977. 67. p. A megállapodás komolyságát jelzi, hogy a nyilvánosságra nem hozott egyik pont szerint a Szentszék belenyugodott abba, hogy csak a magyar állam előzetes hozzájárulásával nevez ki valakit egyházi méltóságba.

³⁷ BALOGH, 1997. A változást elsősorban a katolikus egyházzal kapcsolatosan kell érteni. Az Állami Egyházügyi Hivatal jelentéseiben arról olvasni már az 1950-es években is, hogy a protestáns egyházak példamutató partnerek. A zökkenőmentes kapcsolatot megalapozta a „keskeny út”, a „szolgálat” és a „diakónia” teológiája is.

³⁸ BALOGH, 1997.

³⁹ BALOGH, 1997.

⁴⁰ ADRIÁNYI, 2004. 66–67. p.

1965 és 71 között 12 alkalommal tárgyaltak Rómában vagy Budapesten a Vatikán és a Magyar Népköztársaság megbízottai.⁴¹ Ma már történeti közhely, hogy Magyarország afféle laboratórium volt, a Vatikán itt kísérletezett az „Ostpolitikkal”. Talán valóban nem sokon múlt az, hogy „a kísérlet sikerült, a beteg meghalt”. Mindenesetre a Vatikán keleti politikájával elismerte a katolikus egyház magyarországi hátrányos helyzetét, azt, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal és az állambiztonsági szervek ellenőrzése alatt áll. Adriányi szerint pedig a politikájával azt is sugallta, hogy az ellenállás céltalan és értelmetlen. Tolerálta a békepapok tevékenységét, aminek legékebb példája az, hogy a politikai tevékenységük miatt az 1950-es években kiközösített papokat 1971-ben úgy rehabilitálta, hogy azoknak még bűnbánatot sem kellett tartaniuk. De nem tiltakozott nyilvánosan a továbbfolyó egyházüldözés ellen sem.⁴² Adriányi sommás ítélete szerint a Szent-szék diplomáciai tettei „a Vatikánnak egy olyan nem őszinte – mondjuk ki nyíltan, hazug – keleti politikájáról tesznek tanúbizonyságot, amilyenre a pápai diplomácia egész történetében nincs példa”.

A vatikáni diplomácia alapelveit egyébként a XXIII. János után Szent Péter utódává választott VI. Pál pápa így fogalmazta meg a *Sollicitudo omnium Ecclesiarum* kezdetű motu proprio-ban: „Saját lelki küldetésünkből eredő jogon, amit történelmi események sok évszázados sorozata is indokol, küldöttünket azon Államok legfelsőbb hatóságaihoz is küldjük, melyekben a Katolikus Egyház meggyökeresedett, vagy legalább valamilyen módon jelen van.”⁴³ A pápa szerint a diplomácia célja: „a bizalmas párbeszéd [...] lehetőséget ad, hogy gyümölcsöző egyetértést hozjunk létre, és olyan berendezkedést (tevékenységet) létesítsünk, mely valóban mindenkinek hasznos”. E tág megfogalmazásba már könnyedén illett bele az Ostpolitik. (A jelenleg kialakult Ostpolitik-képet mindenképpen árnyalná, ha a „Nérók” fedőnevű dosszié 16 kötetéből eltűnt 10 kötet előkerülne. A megmaradt hat kötet nagyjából 1300 oldalnyi anyaga 2003 óta kutatható, mivel a 2003. évi III. törvény feloldotta a korábban 2071-ig szóló titkosítást.⁴⁴)

Nemcsak hivatalos úton tájékozódhatott a magyarországi kommunista vezetés a vatikáni diplomáciai tevékenységekről, hangsúlyokról. 1965-ben a magyar állam átvette a római Palazzo Falconieri második emeletén működő Pápai Magyar Intézet irányítását. Az emigráns papok helyére újakat ültettek (új lett a rektor, a rektorhelyettes és vagy féltucat professzor), és nem árt tudni, hogy 1965 és 1987 között a rektorok mindegyike a magyar hírszerzés kiképzett ügynöke volt. Ezen túlmenően 1967. július 24. és 27. között a szovjet tömb hírszerző szolgálatainak vezető tisztségviselői csúcsertekezletet tartottak Budapesten. Itt megvitatták „a Vatikán elleni teendőket”. A magyar állambiztonság azt a feladatot kapta, hogy kísérelje meg a beépülést az összes kongregációba, és az Államtitkárságba is. A „vatikáni vonal” idővel a magyar hírszerzés sikerágazatává vált. Az 1970-es évek

⁴¹ SZABÓ, 2004. 92–93. o.

⁴² ADRIÁNYI, 2004. 211–213. p.

⁴³ RÓNAY MIKLÓS: A katolikus egyház külügyi tevékenységének alapjai. Bp., 2009. 43–44. p.

⁴⁴ BOTTONI, STEFANO: Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szent-szék, 1961–1978. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.: Bánkúti Gábor – Gyarmati György. Bp., 2010. 255. p.

második felében a római követségen dolgozó 21-22 fős személyzetből 12 operatív tiszt volt, közülük 6–7 fő foglalkozott a Vatikánnal. Az évek során több száz jól használható jelentést küldtek.⁴⁵

Az Ostpolitik talán legnagyobb „áldozata” Mindszenty bíboros lett. 1971. április 16-án VI. Pál pápa magánkihallgatáson fogadta Péter János külügyminisztert.⁴⁶ Péter szerint a pápa megígérte neki, hogy ha Mindszenty kiutazhat Magyarországról, két éven belül megfosztják esztergomi érsekségétől (amennyiben nem hajlandó lemondani).⁴⁷ 1971. május 21-én újabb megállapodást kötött a magyar kormány a Szentszékkal. Tartalmát nem hozták nyilvánosságra, de sokatmondó, hogy még az év szeptember 28-án Mindszenty József bíboros elhagyta a budapesti amerikai nagykövetséget, Bécsbe távozott, méghozzá úgy, hogy az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette, és megszüntette ellene a büntetőeljárását.⁴⁸ Mindszentyt pedig arra kérte a Szentszék, hogy ha elhagyta az országot, a prímás semmi olyat ne mondjon és tegyen, ami sértő lehet a Népköztársaság számára. Mindszenty csak úgy volt hajlandó elhagyni a budapesti amerikai követséget, ha megtarthatja a stallumát.⁴⁹ Erre nézve vitatott ígéreteket kapott a pápától. A magyar bíboros az őt érintő háttéralkuról közel másfél évvel később, 1972. október 10-én értesült.⁵⁰ (Casaroli egyébként relativizálja a pápa Mindszentynek tett ígérteit az esztergomi érsekség megtartásával kapcsolatban, és „nem szándékos” félreértésről ír.⁵¹)

A következő állomást a Magyar Népköztársaság és a Vatikán közlekedésben az jelentette, hogy 1974. február 5-től VI. Pál pápa üresnek nyilvánította a korábban Mindszenty által betöltött esztergomi érseki széket.⁵² Újabb gesztus lehetett, hogy a pápa 1975. november 13-án fogadta Lázár Györgyöt, a Minisztertanács elnökét.⁵³ Néhány hónappal később, 1976. február 10-én érsekké nevezték ki Lékai Lászlót, a „kis lépések”, vagyis az

⁴⁵ Uo. 264–272. p.

⁴⁶ SZABÓ, 2005. 43. p.

⁴⁷ ADRIÁNYI, 2004. 211–213. p.

⁴⁸ BALOGH, 1997.

⁴⁹ Erről és a bíboros egyéb feltételeiről, valamint a távozás körülményeiről bővebben: SOMORJAI ÁDÁM – ZINNER TIBOR: Washingtonból jelentjük. A budapesti amerikai nagykövetség Mindszenty bíboros tevékenységére vonatkozó, 1971-ben keletkezett iratai. In: *Századok*, 2010. 1. sz. 143–196. p.; SOMORJAI ÁDÁM: Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget? In: *Magyar Szemle*, 2011. 7–8. sz. 46–58. p.; SOMORJAI ÁDÁM: Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975. Pannonhalma, 2008. (továbbiakban: SOMORJAI, 2008.) 109–147. p.

⁵⁰ MÉSZÁROS ISTVÁN: Mindszenty és az „Ostpolitik”. Bp., 2001. 203. p.

⁵¹ CASAROLI, 2001. 161–162. p. E tanulmány keretei közt nincs lehetőségünk Mindszenty pályájának és sorsának részletes bemutatására, valamint a bíboros teljes körű jellemzésére. Ezt megtette Balogh Margit 2015-ben megjelent művében: BALOGH MARGIT: Mindszenty József. (1892–1975) I–II. köt. Bp., 2015. Azon értékelésével feltétel nélkül egyetértünk, miszerint Mindszenty „egyszerre volt feddhetetlen erkölcsű és komoly tévedéseket elkövető, példamutató magatartást tanúsító és időnként következtelen”. Uo. I. köt. 15. p.

⁵² SOMORJAI, 2008. 30. p.

⁵³ SZABÓ, 2005. 48. p.

állam és az egyház közötti kapcsolat fokozatos javításának elkötelezett hívét (Lékai 1974 és 1976 között apostoli kormányzóként működött).⁵⁴ Miklós Imre államtitkár, az ÁEH vezetője üdvözetében azt mondta, Lékai kinevezése „a közös, következetes erőfeszítések eredményeként megszilárdult viszony továbbfejlesztésének új lehetőségét is jelenti”. Amire Lékai úgy válaszolt, továbbra is reménykedik „a magyar államnak eddig is tapasztalt jóindulatában”.⁵⁵ 1976 áprilisában pedig már a második világháború óta először, mind a 11 akkori egyházmegye élén püspök, illetve érsek állt.⁵⁶ Ez, no meg Lékai gyors bíborosi kinevezése arra engedett következtetni, hogy véget ért Magyarországon az állam és az egyház közötti feszültség időszaka. Amit mi sem bizonyított jobban, minthogy 1976 szeptemberében a Hazafias Népfront kongresszusán az új bíboros megvallotta, hogy „a magyar egyháznak és az államnak is érdeke, hogy a kettejük közt kialakult jó viszony továbbra is kedvezően fejlődjön”.⁵⁷ Az enyhülést és a közös utak keresését jelezte egyébként Miklós Imrének a *Világosság* 1977. évi első számában megjelent írása, amelyben az állami egyházügyi főpotentát amellet érvelt, hogy

„téves volna azt állítani, hogy az egyházak eszmei hatása (a társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyában) teljesen megszűnt. Hiba lenne lebecsülni a vallásos hitnek az egyes személyek magánéletében, az emberek egymáshoz való viszonyában, az erkölcsi normák védelmében vagy más normák bírálatában játszott szerepét.”⁵⁸

Miután ilyen módon látszólag rendeződtek az egyházi ügyek, Kádár újabb gesztust tett a katolikus vezetőknek és a Vatikánnak: 1977. április 14-én a teljes magyar püspöki kar ad limina⁵⁹ látogatást tehetett a pápánál, amire addig – ilyen formában legalábbis – nem kerülhetett sor.⁶⁰ Ez mintegy megelőlegezte Kádár néhány héttel későbbi vatikáni látogatását, amit jelzett az is, hogy VI. Pál a püspököknek azt mondta: „Hazátokban, mely

⁵⁴ BALOGH, 1997.

⁵⁵ ANDRÁS, 1977. 68. p.

⁵⁶ Mindennek persze ára volt: az egyházak, katolikus és protestáns felekezetek egyaránt, vállalták, hogy elszigetelik és felszámolják saját belső ellenzéküket. A katolikus egyház evangéliumi kisközösség-vezetői közül többen emigráltak, néhányan öngyilkosok lettek (Pauka László, Nyéki István), az ismert és népszerű Bulányi Györgytől 1982-ben (!) vonták meg a misézés és igehirdetés jogát. Nem véletlen, hogy a magyarországi katolikus püspökök 1977-es ad limina látogatásán VI. Pál is külön megemlítette, hogy az – egyébként a zsinat által kiemelten üdvözölt és a megújulás jeleként számon tartott – katolikus bázisközösségek a magyar egyházban veszélyt és belső nehézségeket okozhatnak, ha megtagadják a püspököknek kijáró tekintély elismerését...

⁵⁷ ANDRÁS, 1977. 67–69. p.

⁵⁸ ANDRÁS, 1977. 72. p.

⁵⁹ Limina = küszöb; a több mint ezeréves szokás szerint Szent Pál és Szent Péter apostolok sírját, illetve azok küszöbét látogatják meg a megyéspüspökök. Az egyházi törvény (341. kánon) kimondja, hogy európai püspökök öt évente kell, hogy egyházmegyéjük dolgairól beszámoljanak a pápának. Beszámolójukat 1975 óta egy 28 oldalas kérdőív alapján állítják össze, és azt írásban is be kell nyújtaniuk.

⁶⁰ BALOGH, 1997.

oly kedves nekünk, ezekben az időkben olyan jelek észlelhetők, amelyek reményt ébresztenek, hogy a vallási helyzet napról napra jobb lesz.”⁶¹

Ilyen előzmények után nem csoda, hogy 1977. június 9-én VI. Pál fogadta az Olaszországban látogatást tett Kádár Jánost.⁶² Alábbiakban ennek a vizitnek a magyar nyelvű sajtóban való tálalását vizsgáljuk, s igyekszünk azt vázlatosan elhelyezni a magyar állam és a katolikus egyház viszonyrendszerében.

Az 1970-es évek végére tehát – legalábbis a hivatalos közlemények szerint – eljött az idő az együttműködésre keresztények és marxisták között.⁶³ Az efféle nyilatkozatok ellenére a rendszer 1977 után is a markában tartotta az egyházat. Továbbra is a teljes szabadságot kellett deklarálnia kifelé, de erős kontroll alatt állt.⁶⁴ A Kádár-korszak utolsó éveiben aztán egyre nagyobb lett a mozgástér. Az ellentmondásos Lékai László vezetésével – Adriányi szerint – szerény megújulás kezdődött az egyházban.⁶⁵ Az enyhülés újabb jeleként 1988. augusztus 20-án Paskai László bíboros az egyház és az állam nevében magyarországi látogatásra hívta II. János Pál pápát. 1989 márciusában Pozsgay Imre államminiszter a pápánál tett látogatása után maga jelentette be a meghívás elfogadását és a látogatás várható időpontját. 1990. február 9-én pedig helyreállt a teljes körű diplomáciai kapcsolat a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentstszék között.

A vizit

VI. Pál pápa 1977. június 9-én délelőtt magánkönyvtárában fogadta Kádár Jánost, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) első titkárát egy magánkihallgatáson.⁶⁶ A beszélgetésen jelen volt még Puja Frigyes külügyminiszter és Agostino Casaroli érsek. Az audiencia után VI. Pálnak bemutatották Kádár feleségét és a kíséretét is. A pápa nem titkolta, hogy Kádár látogatása történelmi jelentőségű. A kihallgatást követően azt nyilatkozta, a vizit

„kétségtelenül egyedülálló jelentőségű és különös fontosságú esemény. Csaknem célpontját jelzi egy lassú, de megszakítatlan folyamatnak, amely az elmúlt 14 év során lépésről lépésre közelebb hozta egymáshoz a Szent-széket és a Magyar Népköztársaságot, a távolállás és a feszültségek hosszúra nyúlt szakasza után, amelynek visszhangja teljesen még nem halt el.”⁶⁷

⁶¹ ANDRÁS, 1977. 159–163. o.

⁶² BALOGH, 1997.

⁶³ BALOGH, 1997.

⁶⁴ ADRIÁNYI, 2005. 193. p.

⁶⁵ ADRIÁNYI, 2005. 197. p.

⁶⁶ Feltehetően nem jöhetett volna létre egy ilyen találkozó, ha nincs VI. Pálnak különös érzékenysége a szocialista világ iránt. Az ilyesfajta párbeszéd elképzelhetetlen lett volna a mereven kommunistaellenes XII. Piusszal, Eugenio Pacellivel. VI. Pál már az 1950-es években, milánói érsek korában azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy aktívan kereste a kapcsolatot a munkásosztállyal, nem véletlen, hogy a „munkások érseke” címmel tisztelték (vagy éppen bélyegezték) meg.

⁶⁷ SZABÓ FERENC: Kádár János VI. Pál pápánál. In: *Katolikus Szemle*, 1977. (továbbiakban: SZABÓ, 1977.) 156. p.

Kádár János fél egykor tartott sajtókonferenciáján, a Grand Hotelben beszélt az eurokommunizmusról, a helsinki konferenciáról, és nagyon kedvezően nyilatkozott VI. Pálról, mint akit ő maga is rendkívüli erkölcsi hatalom képviselőjének tart. Kádár szerint a látogatásával egy nehéz szakasza zárult le a magyar állam és az egyház kapcsolatainak, s jelezte, nincs több konfliktus az állam és az egyház között Magyarországon.⁶⁸

Persze az első titkár nem tagadhatta meg magát, amikor azt nyilatkozta még Rómában, hogy a Vatikán a „világ egyik legkisebb területű, legkisebb lélekszámú állama, amelynek fegyveres ereje nincs”, igaz, rögtön hozzátette azt is, hogy „politikai súlya van”. Talán bóknak szánta azt a megjegyzését is, hogy „a pápa és a Vatikán szavára többen hallgatnak, mint ahány állampolgára van a Vatikánnak”.⁶⁹ Nyilván gesztus értékűnek szánta, és a magyar állam engedékenységére kívánt rávilágítani azzal a megfogalmazásával is, hogy „nekem személy szerint az a meggyőződésem, hogy a szocialista magyar állam, a Magyar Népköztársaság sok-sok nemzedéken át fenn fog állni, és még nemzedékeken át az egyházak is létezni fognak”. Hasonló kontextusban értelmezhető azon kijelentése is, amellyel nyilván a magyar hívek számát kívánta relativizálni, miszerint

„olyan műszert még nem találtak föl, amely megmutatná: ki igazi hívó, ki nem. Szám szerint nem lehet megmondani, hogy Magyarországon hány hívó van. De bizonyos, hogy vannak hívó emberek.”

Az viszont már erőteljes csúsztatásként, keményebben fogalmazva, nyilvánvaló hazugságként értékelhető csak, hogy Kádár azt állította, „a vallás szabad gyakorlásába, az egyházak életébe nem avatkozunk bele [...] Magyarországon az állam és az egyház viszonya tartósan rendeződött”. Ami pedig látogatása motivációját illeti, Kádár szerényen csak annyit mondott, „illőnek tartottam, hogy Rómába jőve felkeressem VI. Pál pápát”.

A látogatás érdemi részét nem érintette, ám mint a későbbiekben még utalunk rá, Kádár vatikáni útja során ellátogatott a Szent Péter Bazilikába, néhány perccel eltöltött Michelangelo Pietája előtt, majd megtekintette a Sixtus-kápolnát is.⁷⁰ A pápa Kádártól egy Kovács Margit kerámia-Madonnát kapott, amit a 10 nappal korábban elhunyt művész direkt VI. Pálnak készített, és a katolikus egyházfő még egy díszes Kovács Margit-albummal is gazdagodott. VI. Pál a magyar származású Amerigo Tot Szent Pétert és Szent Pált ábrázoló metszetét adta Kádárnak, és egy-egy pápai emlékéremmel ajándékozta meg az első titkárt és kíséretét.

Visszhang és elemzések a hazai, világi sajtóban

1977. június 7-én a *Népszabadság* annyit jegyzett meg, hogy aznap utazik el Kádár János Giulio Andreottinak, az Olasz Köztársaság miniszterelnökének meghívására Olaszországba. Sokatmondó, hogy egy szó sem esik a pápa két nappal későbbi meglátogatásáról.⁷¹ Az egyházi megbeszélésekről senki sem tudósított előre, vagy azért, mert még senki nem tudott róla

⁶⁸ Uo., 158. p.

⁶⁹ Távollabra kell előrenézniünk. In: *Új Ember*, 1977. június 26. 1. p.

⁷⁰ SZABÓ, 1977. 158. p.

⁷¹ *Népszabadság*, 1977. június 7. 1. p.

előre (ami eléggé valószínűtlen), vagy pedig azért, mert nem akartak előre inni a medve bőrére: akár rosszul is elsülhetett volna a vatikáni kitérő, és akkor kellőképpen el lehetett volna bagatellizálni a pápával való tárgyalást.

A *Népszabadság* római tudósítója Kádár János *Rómában* című első oldalas tudósításában beszámolt arról, hogy az első titkár kíséretével együtt különgéppel megérkezett pontban 11-kor az előző nap Rómába,⁷² de még ekkor sem történt utalás a másnapi vatikáni látogatásra. Amint azt az olvasó másnap megtudhatta, tovább folytatódtak a szívélyes légkörű megbeszélések, de továbbra sem szóltak az aznapi pápai vizitról!⁷³

Viszont minden bizonnyal jól sikerülhetett a találkozó – ez abból is kiderül, hogy egy nappal később a *Népszabadság* címlapján a fő helyen, közepén, elég nagy fényképen látható VI. Pál és Kádár kézfogása. A nagy betűs főcím: „Kádár János VI. Pál pápánál. Befejeződött az olaszországi látogatás.”⁷⁴ Igaz, a hírszerkesztés elveivel nem törődve, a cikk azzal kezdődik, hogy hazaérkezett Kádár, és ki mindenki fogadta őt a reptéren, de aztán szó esett a lényegről is: „Olaszországi tartózkodásának utolsó napján, csütörtökön zsúfolt programot bonyolított le Kádár János.” E zsúfolt nap délelőttjén Kádár elidőzött a Vatikánban, a Szent Péter Bazilikában Michelangelo Pietájánál, a Sixtus-kápolnában és néhány vatikáni múzeumi műkincse előtt. Természetesen azt sem hallgatták el, hol és kivel tárgyalt Kádár. A *Népszabadság* közli a pápa beszédét is – ahogyan a legtöbb napilap is. De Kádár beszédét, illetve az újságírói kérdéseket is leköszölte a *Népszabadság*.

Így aztán tudható, hogy a Corriera della Sera kérdésére válaszolva Kádár kifejtette, hogy a Magyarországon működő összes egyházzal rendezett az állam viszonya. A párt első titkára nem tudta megállni, hogy ne tegyen egy oldalvágást Mindszenty felé. Kádár elmondta, hogy a protestáns egyházakkal már korábban rendeződött a viszony.

„Abban, hogy a magyar állam és a magyarországi római katolikus egyház viszonya bonyolult és nehéz volt, nagy szerepe volt Mindszenty bíborosnak. Alighanem ezért került legutoljára sor a katolikus egyházhoz fűződő viszonyunk rendezésére. Körülbelül két éve azonban normalizálódott a viszonyunk, és ez számunkra rendkívül fontos és jó.”

Ezzel Kádár tulajdonképpen azt mondja, hogy Mindszentynek nemcsak az országot kellett elhagynia, de meg is kellett halnia ahhoz, hogy „normalizálódjon a viszony”. A *Népszabadság* szinte büszkén idézi Kádárt:

„Egyik egyházzal sincsenek napirenden különösebb viták. Persze problémák mindig adódhatnak és bizonyára adódnak is. Az ilyesmi más partnerek között még a legjobb családban is elő szokott fordulni. A leghatásosabb recept ebben a vonatkozásban is a türelem. [...] Nagyon bízom abban, hogy miként jelenleg nincs, a jövőben sem lesz komoly konfliktusunk egyetlen magyarországi egyházzal sem.”

(Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy különösen pikáns Kádár részéről a

⁷² *Népszabadság*, 1977. június 8. 1–3. p.

⁷³ *Népszabadság*, 1977. június 9. 1–3. p.

⁷⁴ *Népszabadság*, 1977. június 10. 1–3. p.

családi viszonyokkal példálózni, hiszen viszonylag ritkán fordul elő, hogy családtagok egymást bebörtönözzék vagy száműzzék, például.)

A nyilvánvaló csúsztatáson vagy inkább hazugságon túllendülve, újabb vaskos, könnyen cáfolható megjegyzést tett:

„Az emberi jogok kérdése nem jelent problémát. De ha ezeket a belügyeinkbe való beavatkozásra akarják felhasználni, az ilyen próbálkozásokat kénytelenek vagyunk visszautasítani.”

Ezt a gondolatot már csak azért is nehéz értelmezni, mert ha az emberi jogok kérdése valóban „nem jelent problémát”, akkor miért akarna bárki is azoknak az örvén kritikát megfogalmazni? Hogy lehetne még csak megpróbálni is beleavatkozni a belügyekbe, ha mindenkinek minden körülmények között biztosítják az emberi jogait? Az újság természetesen nem tér ki ennek elemzésére.

A *Newsweek* tudósítója megkérdezte, visszatérhetnek-e az 1956-ról tudósító újságírók Magyarországra, akár csak turistaként. Erre azt válaszolta Kádár:

„A történelem tanulságait emlékezetben kell tartani és figyelembe kell venni. Mi ezt tesszük. Minthogy a Vatikánban jártam, kézenfekvő, hogy Lót feleségének bibliai legendája jut eszembe, amely mély emberi bölcseséget fejez ki. Azt tudniillik, hogy aki élni akar, előre akar menni, az előre nézzen, ne hátra. Mert Lót felesége is visszafordult, és sóbálvánnyá változott.”

Azért azt elmondta, hogy a külföldi újságírók „elvileg és általában” visszatérhetnek az országba. Az is biztos, hogy ami a magyar újságírókat illeti, „többen nem csupán olyasmit írtak, amit, mondjuk, egy év múlva is vállaltak volna”. Iránymutatásként is értékelhető, hogy „nem érdemes azt keresgélni, ki mit írt tíz-húsz évvel ezelőtt. Az a fontos, hogy ma mit ír, segíti-e a haladás ügyét? [...] Emberi emlékezetünk van, de feketelistánk külföldi újságírókról nincsen.” Ez utóbbi, amúgy is megkérdőjelezhető megállapításával ügyesen (?) megkerülte annak a kérdését, hogy magyar újságírókról készült-e ilyen lista.

Örömmel számolt be a *Népszabadság* címoldal, *Eredményes tárgyalások, erősödő kapcsolatok* című cikkében arról, hogy a pénteki olasz lapok első oldalon hozták, gyakran fényképpel együtt Kádár vatikáni látogatását. Azt sem hallgatták el, hogy „a lapok már címeikben is a látogatás sikeres voltát hangsúlyozzák”. (Például: *Teljes béke Magyarország és a Vatikán között*.) A nemzetközi lapok – a *Népszabadság* értékelése szerint – „elismerően méltányolják, hogy az MSZMP KB első titkára, rögtönözve válaszolva, egyáltalán nem igyekezett kitérni a »kényesnek« tetsző kérdések elől sem, egyszerű szavakkal, de meggyőzően fejtette ki álláspontját”⁷⁵ Az egyház iránti melegebb hozzáállásról sokat elárul a lap 9. oldalán található karikatúra. Ezen *Prédikálni is tudni kell* címmel egy VI. Pált is ábrázoló rajz látható. A pápa felemelt kezekkel prédikál, akit felhőkön ülve érdeklődő angyalok hallgatnak. VI. Pál alatt viszont egy koronás, eltorzult

⁷⁵ *Népszabadság*, 1977. június 11. 1. p.

arcú Carter látható, amint öklét rázva kiabál – őt egyetlen egy angyal hallgatja, pontosabban fintorogva nyelvet ölt rá.⁷⁶

Később a lap összefoglalja Kádár olaszországi útjának olasz sajtóhozadékát. „Minden tudósítás és kommentár méltatta azt a tényt, hogy a hatalmon lévő kommunista párt első titkára első alkalommal találkozott a katolikus egyház fejével.”

A magyar-vatikáni kapcsolatok további javulását jelentheti, hogy kétszer negyed kolumnában számol be a *Népszabadság* *Lefèbvre csődje* címmel a Rómától eltévelyedett, a pápa tekintélyét tagadó katolikus püspökről.⁷⁷ Beszámol – Kádár korábbi kijelentését mintegy alátámasztandó –, hogy a katolikus egyháznak 400 ezer papja és szerzetese és egymillió apácája van (?), jelezve, hogy költségvetése, emberi erőforrás-állománya és politikai súlya többszörösen meghaladja a 0,44 km²-en élő ezer emberét. Marcell Lefèbvre-t a sorok között kritizálja anyagi lehetőségeiért, és „hírhedt figuraként” utal rá. Márcsak azért is, mert Lefèbvre nem fogadja el a második vatikáni zsinat újításait, márpedig a zsinaton az egyház „elhatárolta magát a hidegháborús korszak harcos antikommunizmusától”, és „előkészítette a párbeszédet a szocialista országokkal”. „Emellett a zsinaton kritikus megjegyzések sora hangzott el a tőkés rendszerről és a gyarmatosításról.” Akkoriban Lefèbvre szemben állt minden újítással. Érthető – írja a *Népszabadság* –, mivel Lefèbvre „a papnevelésben fasisztoid monarchista szervezet tagja volt”. Azt is megtudhatja az olvasó, hogy „1962-ben két ok vezetett távozásához Afrikából: tiltakozása a néger papok növekvő szerepe ellen és szoros kapcsolata az OAS terroristáival”. Lefèbvre-t idézi a *Népszabadság*: „A zsinat utáni egyház házasságtörő viszonyra lépett a francia forradalommal, a marxizmussal és a kommunizmussal.” „És ez természetesen olyan súlyos vád, mint a másik, amely szerint »a mai mise, a mai szentségek, fattyúk«.” Ezzel a *Népszabadság* tulajdonképpen megvédi a misét, a szentségeket és az egyházat! A szerző Vajda Péter azért ideológiailag is megvédi magát, amikor J. Ardatovszkijnek a *Novoje Vremjában* megjelent tanulmányából idéz: „XXIII. János és VI. Pál pontifikátusa következetességet mutat a békéért és a nemzetközi feszültség enyhítéséért vívott harc kérdéseiben.” Az is az ideológiai küzdelmet erősíti, hogy Vajda Mindszenty nézeteit Lefèbvre-éihez hasonlítja, majd úgy utal a korábban bebörtönzött magyar bíborosra, mint aki „nem tudta megakadályozni a normális kapcsolatok fokozatos kialakulását az állam és a magyar katolikus egyház között”. Szerencsére azonban „ebben a normalizálásban érdemeket szerzett, történelmi felelősségtudatról tett tanúságot a Magyar Népköztársaság iránti lojalitást választó s az országépítés ügyét segíteni akaró katolikus papság is”. Akkoriban nem gyakran kaptak ilyen dicséreteket a *Népszabadság* hasábjain a papok. Természetesen szigorúan azokról a papokról van szó, akik nem követték Mindszenty „tévelygéseit”.

Vajda hosszasan ecseteli azt is, hogy Franciaországban több millió katolikus hívő szavaz a kommunistákra és a szocialistákra, a társadalom 77 százaléka gondolja úgy, hogy a jó katolikus támogathatja a szocialista társadalom megvalósulását. Mindennek summájaként kiderül, Lefèbvre azért haragszik a Vatikánra, mert az realista politikát folytat. Végezetül a szerző

⁷⁶ *Népszabadság*, 1977. június 11. 9. p.

⁷⁷ *Népszabadság*, 1977. június 15. 4–5. p.

még azzal is megvádolja, hogy amerikai, CIA-s pénzekből folytat antikommunista propagandát és „gyűlöletet prédikál a dialógus minden formája ellen, a katolikusok és ama erők közötti párbeszéd ellen, amelyek velük karöltve akarnának és tudnának egy igazságosabb társadalmat felépíteni”. Vagyis világos az üzenet: a kommunisták készek és képesek az egyházzal együtt küzdeni az igazságos társadalomért.

A *Magyar Hírlap* sem tudósított június 10-ig Kádár Jánosnak a pápával folytatott tárgyalásáról. A hozzáállás, majdhogynem hírzárlat annál is különösebb, hogy a június 9-ei számban (tehát a látogatás napján) azt már előre jelzik, hogy „látogatásának utolsó napján Kádár János sajtókonferenciát tart a Grand Hotelben”,⁷⁸ márpedig ez csak a pápai vizit után következett.

Persze nem feledkeztek meg teljesen a látogatásról. Június 10-én már azt közölte a politikai napilap, hogy „csütörtökön délelőtt – mint a helyi sajtó kiemelte: elsőként a szocialista országok pártvezetői közül – a Vatikánba látogatott”.⁷⁹ A hosszú tudósításból kiderül, hogy Kádár ellátogatott a vatikáni főbb nevezetességekhez, s hogy az egyórási megbeszélésen „időszerű nemzetközi kérdésekről, a magyar állam és a katolikus egyház viszonyáról, valamint a Magyar Népköztársaság és a Vatikán kapcsolatairól folytattak eszmecserét”. A *Magyar Hírlap* később idézi a pápa szavait, aki a tárgyalás utáni beszédében kiemelte, hogy a „Szentszék, miután alkalmazkodnia kellett a kétezer esztendő története viszontagságaihoz, nem riad vissza a merészek tetsző döntésektől sem”.

Kádár vatikáni látogatásának visszhangjából természetesen értően válogattak, s ideológiai szempontból is eligazították a *Magyar Hírlap* olvasóit. A június 11-ei számban már arról írt Major László, hogy

„A Szent Péter téren összegyűlt tömeg, a fotós kollégák számára talán jelképesnek tűnhetett az a pillanat, hogy az MSZMP KB első titkára belép a Vatikán területére. Az írott szóval dolgozó krónikások azonban inkább Kádár Jánosnak pár órával később, a sajtóértekezleten elhangzott szavaira figyeltek: arra, hogy hazánkban a hívőknek nincsenek lelkiismereti problémái; államunk és az egyház között nincs olyan konfrontáció, amely feloldhatatlan választás elé állítaná őket. A bel- és külpolitika közti kölcsönös és dialektikus összefüggés e téren is magától adódó: a Vatikán, amelylyel kapcsolataink normalizálódtak, nagyban hozzájárult kontinensünk légkörének javításához. Kis állam nagy morális hatósugárral – fogalmazta tömören és realiztikusan Kádár János a római katolikus egyház székhelyének nemzetközi szerepét. Helsink szavakba foglalta, hogy a huszadik század második felének oly különböző felfogású s látszólag ellentétes érdekű emberei hogyan élhetnek kölcsönös megbecsülésben, a közös érdekek keresésével egymás mellett. A Rómában és a Vatikánban tett látogatás bizonyította, hogy a helsink szavak tettekké válhatnak. Sajtóértekezletén Kádár János – igaz, más összefüggésben – a bibliai Lót feleségének legendájára hivatkozott. S ez a példabeszéd igaz, érvényes nemzetközi kapcsolataink ápolására is: az úton előre kell tekinteni...”⁸⁰

⁷⁸ *Magyar Hírlap*, 1977. június 9. 4. p.

⁷⁹ *Magyar Hírlap*, 1977. június 10. 1–2. p.

⁸⁰ *Magyar Hírlap*, 1977. június 11. 3. p.

A *Magyar Hírlap* nyilván azt emelte ki, amit Kádár mondott, készpénznek véve, hogy nincs lelkiismereti problémája a híveknek. De kijárt a pápának is a dicséret: 1977-re a Vatikán a béke élharcosa lett, aki hozzájárul Európa légkörének javításához. Elmúlt a klerikális reakció veszélye, az 1970-es évek végére a szocialista magyar állam partnernek, sőt, szinte segítőtársnak látja az őt politikailag elfogadó egyházat. 1977-re már csak látványosan ellentétes a katolikus egyház és a szekuláris, materialista magyar állam érdeke. Ez utalhat arra, hogy az egyházat sikerült Magyarországon megfelelően domesztikálni, a püspökök jó része természetesnek tartotta az államhatalommal való együttműködést, ugyanakkor az egyházi központtal, a Vatikánnal való együttműködés gyümölcseként lehetett felfogni a Mindszenty-kérdés Kádár szája íze szerint való megoldását: a Vatikán, mintegy beáldozta a bíborost a magyar állammal való ki- és megegyezés érdekében. De másról is szó van. VI. Pál személyiségének is köszönhetően az egyház egyre többször szólalt fel a béke mellett, ami nem állt távol a szocialista-kommunista retorikától. Hiszen a koreai, vietnámi, palesztinai, angolai és majd afganisztáni konfliktusok során a Szovjetunió és Magyarország – legalábbis verbálisan – nem színt meg a béke fontosságát hangsúlyozni. A bibliai Lótnak a maga és a kádári szövegkörnyezetéből való kiragadása és átértelmezése pedig szép példája annak, hogyan kívánta a párt újratematizálni a katolikus egyházzal való párbeszédet: az esetleges kiegyezés és egy új modus vivendi érdekében a híveknek és vezetőiknek el kell fogadniuk, hogy az állam nem rehabilitálja az egyház ártatlanul meghurcolt és/vagy kivégzett szolgálóit, nem kér bocsánatot a szerzetesrendek és világi mozgalmak feloszlataért, ellehetetlenítéséért és az egyházi ingatlanok államosításáért. Vagyis a megegyezést és a párbeszédet nem a kommunista diktatúra előtti alapról, hanem az 1970-es évekre kialakult – az egyház számára igencsak előnytelen – helyzetből indítják.

A korról sokat elárul a *Magyar Nemzet* tudósítása a június elején megtartott moszkvai egyházi béke-világkonferenciáról. Ezen felszólalt Salgó László budapesti főrabbi is, aki arról beszélt, hogy a „Magyar Népköztársaságban a zsidóság otthonra talált, s szívvel-lélekkel kiveszi részét a szocializmus építésében”. De hasonló elkötelezettségről tett bizonyosságot a konferencián részt vevő Káldy Zoltán evangélikus és Tóth Károly református püspök is.⁸¹ A *Magyar Nemzet* is idézte a pápa és Kádár beszédét.⁸² A június 12-ei elemzésben pedig nem győzik dicsérni a pápát és a Vatikánt, igaz, azt sem felejtik el megemlíteni, hogy a „történelmi mérőföldkőnek” tekinthető látogatás „nehéz út volt, amelyen minden lépés gondos tervezést igényelt”. A cikk írója úgy vélte, „a meggyőzés eszközeinek türelmes és szívós alkalmazásával kellett előkészíteni a talajt s megkezdeni a torlaszok lebontását”. Az újság szerint „az egyházban a társadalmi kérdésekkel foglalkozó pápai enciklikákhoz, a II. vatikáni zsinat határozataihoz kapcsolódik a légkör fokozatos megtisztításának szellemi, erkölcsi munkája”, amivel arra utalnak – megfélelmezve például a közel száz évvel korábbi *Rerum Novarum* kezdetű forradalminak tekinthető enciklikáról, amely elsőként foglalkozott szociális kérdésekkel –, hogy a Vatikán úgymond kezdett felőni a párbeszédhez. Ezzel mintegy jóakaratóan – és némileg leereszkedően, de –

⁸¹ *Magyar Nemzet*, 1977. június 8. 2. p.

⁸² *Magyar Nemzet*, 1977. június 10. 1–2. p.

elismerték a kissé talán éretlen Szentszék első, immáron jó irányba tett lépéseit.⁸³ Minden éremnek két oldala van. Furcsa lett volna beismerni az állam bűneit az egyházzal szemben, ezért a szerző kissé obskúrusan fogalmazva arról ír, hogy Magyarországon a „szövetségi-népfront politika kiteljesedéséhez, a nemzeti egység eszméjének elmélyüléséhez, tartalmi gazdagodásához” kapcsolódott az enyhülés. Vagyis hogy az állam már nem feltétlenül tekinti az egyházat az ellenségének. A cikk minden sorából érződik az igyekezet, hogy valami jót mondjon az egyházzal, de azért ez nem megy olyan könnyen. Miközben igyekszik a szerző szinte a mennyekig magasztalni VI. Pál pápát, olyasféle megfogalmazásokkal fejezi ki tetszését, hogy az egyházfő beszédének „minden sorából kiérződik az a roppant felelősség, amellyel a pápa szavait megválogatta, gondosan mérlegre téve úgy, hogy urbi et orbi pontosan azt értsék, amit mondani szándékában áll”. Természetesen azért is elismerés illeti a pápát, hogy pozitívnak értékeli a magyar állam és a Vatikán együttműködését.

Június 15-i számában a *Magyar Nemzet* már *A Hét* című televíziós műsor összeállítását elemzi Kádár római útjáról. A 20 perces műsor nagy részét Kádár római sajtótájékoztatójának felvételei töltötték ki. A szerző szerint „amilyen izgatottsággal intézték a világsajtó képviselői kérdéseiket a vezető magyar politikai személyiséghez, olyan higgadtan, kiegyensúlyozottan és őszintén válaszolt ő még az úgynevezett kényes kérdésekre is”. Jóllehet, „a képernyő kíméletlen tükör, elárul akármilyen apró zavart, leleplez kertelést, kimutatja a lényeg bármilyen ügyes megkerülését”, szerencsére „a képernyőn a magyar nézők meglehetősen láthatták, hogy Kádár János minden kérdésre, noha rögtönözve, de a rögtönzést meggyőződéssel, világpolitikai tapasztalatsága, államférfiúi bölcsessége és embersége szilárd alapjára támasztva válaszolt, komoly és súlyos mondanivalót időnkint egy-egy futó mosollyal tette könnyeddé, közvetlenné és nemcsak politikailag, hanem emberileg is hitelessé”.⁸⁴ Ha máshonnan nem, innen azt is megtudhatta az érdeklődő publikum, hogy Kádár „megilletődötten” állt meg Michelangelo *Pietája* előtt...

Visszhang és elemzések a hazai egyházi sajtóban

Az *Új Ember* katolikus hetilap Kádár János a Szentatyánál címmel számolt be a vizitról. Az *A tapasztalatok igazolják a megtett utat* alcímű írásban a szerző egyórás megbeszélésként utal a pápai kihallgatásra. Érdekes, de sok mindenről árulkodó apróság, hogy a külföldi magyar nyelvű katolikus lapok mindig „az egyház és az állam” viszonyáról beszélnek, míg a magyarországi katolikus hetilap a Magyar Népköztársaság és a Vatikán kapcsolatáról ír.⁸⁵ Ami egyrészt teológiai-jogilag pontatlan, mivel nem a Vatikán, hanem a Szentszék tart fent diplomáciai kapcsolatot külföldi államokkal, így Magyarországgal is, másrészt pedig finoman jelzik, hogy e relációban ki viszi (vagy kinek kellene vinnie) a prímet.

Az *Új Ember* híven közölte a pápa szavait, és vastag betűvel emelték ki azt a gondolatot, hogy „hisszük, hogy az eddigi tapasztalatok igazolják a megtett utat: azt, hogy párbeszédet folytatunk a közös problémákról”. Ez-

⁸³ *Magyar Nemzet*, 1977. június 12. 1. p.

⁸⁴ *Magyar Nemzet*, 1977. június 15. 4. p.

⁸⁵ Kádár János a Szentatyánál. In: *Új Ember*, 1977. június 19. 1. p.

zel mintegy a katolikus hetilap jelezte: a pápa jóváhagyta, hogy a katolikus klérus együttműködött, együttműködik a kommunista állammal. Amit persze a pápa nem mondott ki, az az, hogy „vonalas” püspökök kinevezésével jóváhagyta a *modus vivendi*, vagyis hogy a békepapság révén az egyház aktívan részt vett az állam politikai céljainak előmozdításában.

Egy héttel későbbi, június 26-ai számában az *Új Ember* elfogódottan és lelkesen számolt be a Kádár és a pápa közötti találkozó nemzetközi visszhangjáról, amely még az éppen a Moszkvában a világ vallásainak békekonferenciáján (!) tartózkodó felelős szerkesztőig is eljutott. A lap úgy tudta, hogy a nemzetközi életben is példamutató, hogy „igenis, van rá lehetőség, van annak járható útja, hogy világnézeti és egyéb különbözőségeken felülemelkedve összefogottan szolgáljuk az emberi világ előbbrehaladásának ügyét”.⁸⁶ Ezen „előbbrehaladás” lényegéről ugyan mélyen hallgat az újság, ám azt nem felejt el közölni, hogy a magyar katolikusok főkülügyére, Várkonyi Imre prépost a pápát és Kádárt is úgy emlegeti, mint akik „az elmúlt évtizedek folyamán nemcsak nagy bölcsességről és bizalomról tettek tanúságot, hanem keresték azokat az utakat, amely utak és lehetőségek túl a magyar nép és benne a hívő emberek megnyugvásán egyben nemzetközi vonatkozásokban is szolgálták a megbékélés, a békés egymás mellett élés, a különböző népek jobb megértésének ügyét” (Túl azon, hogy a mondatnak ebben a formában nincs értelme, jelzi, mennyire semmitmondóan nyilatkozott meg a hivatalos katolikus hetilap). Várkonyi még diplomatikusan azt is hozzáfűzte, „kár lenne jóslásokba bocsátkozni”, milyen jövőbeli lépések várhatók. Mindenesetre „egy biztos, hogy ha továbbra is olyan jó szándékú és megértő emberek intézik egyrészt a magyar katolikus egyház, másrészt a Magyar Népköztársaság ügyeit, mint az eddig történt, akkor minden felmerülhető kérdés éppen úgy megoldható, mint ahogy az eddigi kérdéseket közös jóakarattal és megértéssel lehetett megoldani”. Az *Új Ember* pedig akképpen igyekezett – stilisztikailag talán kissé slamposan – eligazítani az olvasóit, hogy közölte: „a Rómában elhangzott szavak mögött ott van a tovább élő és fejlődő valóság is”, bizonyítékként pedig Kádár Jánosnak a június 13-i, Lékai László bíborossal, Ijjas József kalocsai érsekkel és Cserháti József pécsi püspökkel az ÁEH-ban való „szívélyes légkörű” találkozóját hozta fel. Az esetleges problémákról csak szőrmentén tájékoztatott a katolikus hetilap. E tekintetben megelégedett Kádár szűkszavú utalásával: „Persze a tárgyalásokon néha bonyolult kérdések kerülnek szóba, sokáig tart a tárgyalás, lassan születik meg a megegyezés.”

A *Krimi a javából* című cikk szerzője – arra a katolikusellenes híresztelésre reagálva, miszerint VI. Pál pápa nem az igazi pápa – már Kádár Jánosnak a római Grand Hotelben elhangzott szavait jócskán túldimenzionálva, azokat igazodási pontként és „előbbre vivő realitásként” idézte: „a pápa és a Vatikán szavára többen hallgatnak, mint ahány állampolgára van a Vatikánnak”.⁸⁷

⁸⁶ Távolabbra kell előrenézniünk. In: *Új Ember*, 1977. június 26. 1. p.

⁸⁷ MAGYAR FERENC: *Krimi a javából*. In: *Új Ember*, 1977. július 3. 2. p.

Visszhang és elemzések a magyar nyelvű külföldi sajtóban

A Rómában megjelenő, egyházi személyek által szerkesztett *Katolikus Szemle* természetesen a problémákról is szabadon mert írni. András Imre jezsuita szociológus a külföldön élő katolikus magyarságnak szánt újságban megjelent tanulmányából kiderül, a magyar katolikus egyház például nehezen viselte az 1975. január 15-én életbe lépett, a templomi hitoktatást szabályozó rendeletet. E szerint az állam tudomásul vette a templomi vallásos oktatást, ám cserében – némileg egyoldalúan értelmezve a hivatalos szöveget – ellenőröket kívánt a templomi hittanórákra beültetni, és az oktatásra járókat felsoroló névsorokat követelt. A rendeletet végül – néhány kivételtől eltekintve – megszüntek önkényesen és erőszakosan alkalmazni.⁸⁸

Az amerikai magyarság pedig egyenesen felháborodott a magyar állam és az egyház közeledésén. Az ohioi Youngstown-ban kiadott *Katolikus Magyarok Vasárnapja* (KMV) című hetilap publicistája május elején – miután hosszasan idézte VI. Pálnak az egyes országokban előforduló „egyházi tevékenységsszűkítésről” megemlékező karácsonyi beszédét – azt kérte számon a katolikus egyházfőn, miért hallgat évek óta, s miért nem fedi fel időnként a kommunista és más diktatúrák gazságait. Például azt, hogy „a magyar püspöki irodákban a főpásztor az állam által beültetett besúgókkal van körülvéve”. A szerző azt sem értette, miért kell hallgatni arról, hogy „a Vatikán évről évre, illetve esetről esetre mind több állami jelöltet nevez ki püspököknek és segédpüspököknek.” Arra sem felejtett el emlékeztetni, hogy 1976 novemberében König bíboros karácsony előtt egy evangélikus folyóiratnak úgy nyilatkozott, hogy a „magyar egyház helyzetét a legsúlyosabbnak” tartja. A szerző nyíltan bírálta a Vatikán keleti politikáját, mondván, annak eddigi gyakorlata „eredménytelennek bizonyult, sőt ártalmasnak a magyar egyházra nézve”.⁸⁹

Néhány nappal Kádár vatikáni látogatása előtt, 1977. június 5-ei számában a KMV úgy értékelte Lékai László esztergomi érsek egy éves szolgálatát, mint amellyel (vagy amellel) „újjá éled a sztálinizmus a magyar egyházpolitikában”.⁹⁰

A Rómában szerkesztett *Katolikus Szemle* jóval megértőbbnek bizonyult a magyar egyházzal és annak vezetőivel. Amint írták: „A Szentsek és a magyarországi Egyház őszintén hajlandók továbbra is ezen az úton járni, nyíltan és lojálisan, kellőképpen értékelve mindazt, amit az állam tett annak érdekében, hogy a maga részéről lehetővé tegye a kölcsönös megállapodások révén az eddig elért eredményeket, és attól az óhajtól vezetve, hogy lehetséges legyen az előrehaladás még távolabbi célpontok felé.”⁹¹ A kritikusoknak szánt oldalgóval értékelték VI. Pál beszédét is: „Valóban, magát a kezdeményezést és eredményeit sokan éber és nem ritkán kritikus vagy legalábbis tanácstalan tekintettel követik, és ezekről az eredményekről, lelkiismeretünk ítélete után, még majd a történelem mond ítéletet.”

⁸⁸ ANDRÁS, 1977. 70–71. p.

⁸⁹ N. Á.: VI. Pál pápa aggodalma. In: *Katolikus magyarok vasárnapja*, 1977. 17. sz. 1. p.

⁹⁰ N. Á.: Lékai László egy éve. In: *Katolikus magyarok vasárnapja*, 1977. 22. sz. 1. p.

⁹¹ SZABÓ FERENC: Kádár János VI. Pál pápánál. In: *Katolikus Szemle*, 1977. 157. p.

A pápai kihallgatásról megemlékező lapszámot követő 3. számban Békés Gellért már némileg keményebben fogalmazott, s akképpen értelmezte a Kádár látogatásakor elhangzott pápai üzenetet, hogy az „udvarias diplomáciai nyelvezete ellenére is kifejezésre juttatta, hogy a találkozást ugyan az eddigi kapcsolatok »megkoronázásának« tekinti, de egyben az egyház és állam viszonyának további fejlődését is várja tőle”, többek között a hitoktatás, a szerzetesrendek rendezetlen körülményei és a papi utánpótlás területén.⁹² A bencés szerzetes meglepődött azon, hogy Kádár a pápai találkozót követően a nemzetközi sajtókonferencián rendezettnek minősítette az egyház és állam viszonyát, de ugyanezt közölte néhány nappal később az MSZMP KB ülésének határozata is. Békés Gellért szerint azért sem rendezett az állam és az egyház viszonya, mivel a kormányzat ráerőlteti a maga marxista világnézetét a hívő keresztény állampolgárokra is, ezért – más megfogalmazásban – jobban és teljesebben kellene biztosítani a vallásszabadságot Magyarországon. Az is a rendezettség ellen szól, hogy a püspökök nem cselekedhetnek szabadon, függetlenül az ÁEH-tól, de a templomi hitoktatás biztosítása sem kielégítő. Mindezek alapján Békés azt a következtetést vonta le, hogy a rendezett kapcsolat nyilván azt jelenti, hogy „a létszámában helyreállított püspöki kar és a párt [...] között rendszeres személyi kapcsolat áll fenn”. Ám a nyilván célszerű találkozások „önmagukban még nem jelentik az egyház és állam viszonyának teljes rendezettségét. Legfeljebb feltételét és lehetőségét annak, hogy a még rendezésre váró kérdések napirendre kerüljenek és az egyház szempontjából is elfogadható megoldást nyerjenek.”

A *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 1977. június 26-án foglalkozott először Kádár vatikáni vizitjével. Az újság alcímében „magyar diktátorként” aposztrofálta Kádárt, s tulajdonképpen a *Washington Post* híradását vette át illetve kommentálta. Méghozzá akként, hogy végső soron naivitással „vádolta” VI. Pált, amiért a pápa reménykedett a történelem és a lelkiismeret ítéletében. Amint azt a cikk magát meg nem nevező szerzője kifejtette, „a kommunista párt ígéretszegésének és csalásainak a történelme [...] túl hosszú, és lelkiismeretről nem beszélhetnek, amíg tagadják magának a Teremtő legfőbb ajándékának a léleknek létezését, hiszen a Teremtő Úristent is tagadják”.⁹³ Két héttel később, a július 10-én megjelent számban idézte Kádárnak egy 1956-os múltját firtató újságírói kérdésre adott válaszát. Eszerint az első titkár – meglepő bibliai jártasságról téve bizonyosságot – azt mondta, hogy a sóoszlóppá vált Lót feleségére emlékezve, nem tekint vissza.⁹⁴ Az amerikai magyarok lapja – jóllehet korábbi számában 50 percesnek mondta a találkozót – itt „mintegy félórás” eszmecszeréről tudósít.⁹⁵

Amiről azonban akkoriban senki nem számolt be, ám egyháztörténetesek ma már Kádár vatikáni látogatásának egyik legfontosabb hozadéka-

⁹² BÉKÉS GELLÉRT: Rendezett-e egyház és az állam viszonya Magyarországon? In: *Katolikus Szemle*, 1977. 247–249. p. (Békés Gellért bencés szerzetes, 1957-től a Nyugaton élő magyar bencések főelőjárója, 1959-től a *Katolikus Szemle* főszerkesztője.)

⁹³ Kádár János a Vatikánban. In: *Katolikus magyarok vasárnapja*, 1977. 25. sz. 8. p.

⁹⁴ N. Á.: Kádár látogatása a pápánál. In: *Katolikus magyarok vasárnapja*, 1977. 27. sz. 1. p.

⁹⁵ N. Á.: VI. Pál pápa aggodalma. In: *Katolikus magyarok vasárnapja*, 1977. 27. sz. 1. p.

ként emlegetik, hogy az utolsó papfogoly, Lénárd Ödön piarista szerzetes is kiszabadult. Úgyében maga VI. Pál pápa járt el.⁹⁶

---

⁹⁶ BALOGH, 1997. (Lénárd Ödön piarista paptanár az Actio Catholica országos kulturális titkára volt 1945 októberétől. A katolikus iskolák államosításának törvényerőre emelkedését követő napon, 1948. június 17-én tartóztatták le. A Népbíróság 6 év börtönre ítélte, 1953-ban közkegyelemmel szabadult. A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvási és rehabilitációs tárgyalása 1991. május 27-én minden korábbi Lénárd Ödönre vonatkozó ítéletet megsemmisített.)

A pünkösdi mozgalom missziótörténete 1940 és 1989 között

Nagy-Ajtai Ágnes

A magyarországi szabadegyházi közösségek – közte a pünkösdié – történetének tudományos feldolgozása és publikálása terén nagy előrelépés történt az elmúlt években. Rajki Zoltán két írásában a pünkösdi mozgalom 1945 és 1961, illetve az egyesült pünkösdi közösség 1962 és 1989 közötti történetét dolgozta fel. Ez a két kiváló munka főleg a szervezettörténetre koncentrált, az 1962-es egyesülés előtt az egyes pünkösdi entitások életét párhuzamosan mutatja be, 1962 után pedig a legnagyobb pünkösdi közösség fejlődését ismerteti az olvasókkal. 2012-ben jelent meg Rajki Zoltán és Szigeti Jenő *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig* című monográfiája, amely egyben szintézise a két kutató sok évtizedes munkásságának. A szabadegyházak szervezettörténetét, kapcsolatát az állammal és egymással, érintőlegesen a gyülekezetek és tagságuk mindennapos hitgyakorlatát is megismerhetjük belőle. Ez utóbbi területet kívánja jelen tanulmány árnyalni a pünkösdi mozgalomra vonatkozóan, kifejezetten a missziós aktivitás nézőpontjából.

1935 és 1962 között a pünkösdi mozgalom csoportokra szakadózva létezett, ami kevésbé befolyásolta a missziói tevékenységet, mivel az egyik csoport számára kiemelt jelentőséggel bírt. A pünkösdi gyülekezetekben a II. világháború kirobbanásáig élénk missziói munka folyt, nagy hangsúlyt helyeztek a hívek mozgósítására, és külön megbízottakat küldtek az ország minden részébe, akik ha teheték, teljes idejüket a misszióknak szentelték. A világháború éveiben, a mozgalom betiltása idején háttérbe szorult a térítómunka, majd az átmeneti szabadság időszaka után végleg megváltoztak a hiterjesztés lehetőségei. Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a változó körülmények között milyen módszerekkel és eredménnyel folytatták a missziós tevékenységet a pünkösdi hívek, és hogyan hatott ez vissza a gyülekezeti életükre.

A tudományos publikációk mellett visszaemlékezéseket, gyülekezettörténeti kiadványokat, a Pünkösdi Teológiai Főiskolán készített szak- és szemináriumi dolgozatokat, valamint oral history interjúkat használtunk fel munkánkban. A mikrotörténeti megközelítéshez, az egyéni életutak feltáráshoz és ahhoz kapcsolódóan az egyének helyzetértékeléséhez fontos adatokkal szolgáltak ezek az interjúk. A kérdésfeltevés módszerét tekintve részben irányítottan, részben szabadon, maguk által strukturáltan beszéltek az interjúalanyok, a tematizált kérdéssor mellett így az egyén interpretációja is kiderülhetett a legtöbb esetben.

Misszió az 1940-es években

Siroky István visszaemlékezése szerint már a betiltás előestéjén problémák voltak a misszió területén, kevesen végezték a munkát, és a támogatottságuk sem volt elégséges. Nagyszabású tervet állítottak össze a missziómunkások számának megtízszerezésére, ami reményeik szerint a tagság duplá-

zódását eredményezte volna.¹ Erre azonban a belső megosztottság és a külső körülmények miatt nem került sor.

A világháború kirobbanása után a pünkösdi csoportok hivatalosan betiltás alatt álltak, a gyakorlatban azonban maradtak kisebb közösségek, akik titokban házaknál, vagy a legálisan működő felekezetek támogatásával gyülekeztek. Ebben az időszakban kevés figyelem jutott a misszióra, de még ilyen körülmények között is elindultak a missziómunkások az evangelizációs körutakra, amelyek nyomán szaporodtak a gyülekezetek, sőt újabb csoportok alakultak.²

Néhány gyülekezet példája jól szemlélteti a korabeli állapotokat: a pécsi közösség megmaradt tagjai házi csoportokban gyülekeztek, a környéken szolgáló lelkészek látogatták őket.³ A somogyi hívek a háborús években Somogysárdra jártak imaházba, kezdetben csak nők, akiket a férjeik üldöztek hitükért. Kitartásuk nyomán hamarosan a férfiak is megtértek, ekkor alakult meg az önálló mezőcsokonyai gyülekezet.⁴ A békési gyülekezet az evangélikus közösség védőszárnya alatt vasárnap és hétköznap is összegyűlt, 1940-ben kaptak lelkipásztort Kalincsák Mihály, az utazó evangelista személyében.⁵ A Kalincsák-házaspár elkötelezett volt a missziómunka mellett, a körzethez tartozó csoportokat is látogatták, így szaporodott a gyülekezet. Hamarosan internálták őket ezért a tevékenységért (más pünkösdi szolgálattaltevővel⁶ is találkoztak a táborban, például Korvin Henrikkel). Távollétük idején megcsappant a missziói kedv. Kalincsák Mihályné hazatérésekor újjászervezte a gyülekezetet, majd a fiatalok egy csoportjával ellátogatott Szabadkára, ahol akkor már működött a prófétás mozgalom, ami alaposan felkavarta a magyar pünkösdi viszonyokat.

A világháborús évek meghatározó irányzata a szabadkai prófétás mozgalom, ami megújulást hozott a pünkösdi közösségek életébe, ugyanakkor a megosztottságot is mélyítette. Szigeti Jenő élményínségnek nevezi azt a lelkiállapotot, amiben ilyen nagy hatást tudott kifejteni a Szabadkáról induló mozgalom. Egy lelkes szemtanú szerint 5000 ember fordult meg, és kapott áldást Szabadkán, és az ország legtöbb gyülekezetébe eljutott a híre az eseményeknek. A környékbeli gyülekezetekre komoly hatást gyakoroltak

¹ RAJKI ZOLTÁN – SZIGETI JENŐ: Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig. Bp., 2012. (továbbiakban: RAJKI–SZIGETI, 2012.) 200. p.

² TÓTH LÁSZLÓ – MAKOVEI JÁNOS – KOVÁCS BÉLA – PATAKY ALBERT: A pünkösdi mozgalom Magyarországon. Bp., 1998. (továbbiakban: TÓTH et al., 1998.) 115. p.

³ A reménység nem szégyenít meg. Áttekintés a pécsi pünkösdi gyülekezet történetéről. Szerk.: KÁZMÉR PÁL. Pécs, 2005. (továbbiakban: KÁZMÉR, 2005.) 32. p.

⁴ PÁLI RICHÁRD: A pünkösdi mozgalom Somogyban. Bp., 2004. (Kézirat. Szakdolgozat, Pünkösdi Teológiai Főiskola.) (továbbiakban: PÁLI, 2004.) 21. p.

⁵ Durkó Sándor visszaemlékezése a Békési Gyülekezet történetére. Kézirat, é.n. (továbbiakban: Durkó Sándor visszaemlékezése.) 9. p. Az emlékirat jelentősége kiemelt, mivel a gyülekezet krónikása a pünkösdi közösség vezetőjének az országos helyzetről tartott beszámolóit is leírta, a békési gyülekezet eseményei mellett.

⁶ Szolgálattaltevő, lelkimunkás: a pünkösdi gyülekezetekben rendszerint a Biblia tanításával kapcsolatos tevékenységet végző munkatársakat illették ezzel a megnevezéssel.

az ott tapasztaltak, mások szinte üldözték a mozgalom nyomán sarjadt prófétálást és tanításokat.⁷

A keceli gyülekezet az 1930-as években indult, majd a '40-es évek elejétől vett lendületet a növekedés. Kialakult a gyülekezeti összejövetelek rendje, gazdagodott a tartalmuk, a lelkesedés pedig sokszor a befejezés után még órákig ott tartotta az embereket a közösségben. A gyermekeknek ekkor szervezték meg a vasárnapi iskolai órákat. A csendőrök és a falu lakosai is támadták a pünkösdi híveket, a lelkesedés azonban nagyobb volt: 1946-ra 84 tagú lett a gyülekezet.⁸ Egy szemtanú a szabadkai mozgalom egyértelmű hatásának tulajdonítja ezt a gyarapodást, „onnan erősödött fel a gyülekezet” – állítja.⁹ Ő maga akkor kislány volt, szülei 1943-ban kezdtek el a gyülekezetbe járni. Miután felkeresték a szabadkai „prófétát”, kétnaponta összegyűltek imádkozni, és néhány hét alatt a gyülekezetben mindenki nyelveken szólt.

A II. világháborút követő évek felszabadulást jelentettek a szabadegyházak számára, újra folytathatták missziós tevékenységüket, szabadon gyülekezhettek istentisztelet tartása céljából, irodalmi anyagaikat megjelenethették és terjeszthették. A Magyarországi Szabadegyházak Szövetsége (MSZSZ) hathatósan segítette a gyülekezetek munkáját.¹⁰

Az 1945 és 1950 közötti időszakban az Apostoli Keresztények nevű pünkösdi entitás rendelkezett nagyobb vidéki bázissal, akiket a vezetők rendszeresen látogattak, a fiatal lelkipunkások számára rövid tanfolyamokat tartottak. 1946-ban 16 fő számára alapítottak árvaházat, megélénkült az irodalmi anyagok kiadása, vidéki konferenciákat, evangelizációkat tartottak, ahol sok érdeklődő csatlakozott a gyülekezetekhez, legnagyobb számban Szabolcs megyében.¹¹ Az Evangéliumi Pünkösdi Egyház jelentős külföldi kapcsolatokkal rendelkezett, az anyagi támogatásból szintén működtettek szociális intézményeket.¹² Az egyesülést hátráltatták a személyi ellentétek, illetve a gyülekezeti és missziós tevékenységek sok energiát lekötöttek. Az 1949-es egységkísérlet idején az árvákról az Apostoli Keresztények, míg az idősekről az Evangéliumi Pünkösdi gondoskodtak volna – az államosítás tett pontot a vita végére.¹³

⁷ RAJKI-SZIGETI, 2012. 203–205. p. Mintegy a kérdés lezárásaként az 1949-es egyesülés kapcsán közös hitelvként a magyarországi pünkösdi és a szovjet-országi pünkösdi alapokmányt fogadták el, amiben a szabadkai káros hatásoktól való elhatárolódás is megjelenik, amennyiben a prófétálás gyakorlatát nem vetik el, de a vezetők és a próféta felelősségét hangsúlyozták. RAJKI ZOLTÁN: A pünkösdi mozgalom története Magyarországon 1945 és 1961 között. Bp., 2011. (továbbiakban: RAJKI, 2011.) 41. p.

⁸ RÉMÁN DÁNIEL: „Emlékezzél meg az egész útról...!” A keceli pünkösdi mozgalom története a kezdetektől az ezredfordulóig. Dévaványa, 2010. (továbbiakban: RÉMÁN, 2010.) 12. p.

⁹ Interjú Papp Sándornéval. Készítette: Nagy-Ajtai Ágnes, 2013. (továbbiakban: Papp Sándorné interjú, 2013.)

¹⁰ RAJKI, 2011. 18. p.

¹¹ RAJKI, 2011. 23–24. p.

¹² RAJKI, 2011. 25. p.

¹³ RAJKI, 2011. 28–29. p.; RAJKI-SZIGETI, 2012. 235. p.

A háború után Fábíán József megjegyezte: „A háború eloltotta a lángot, de a parázs megmaradt a hamu alatt, ezt kell lángra gerjeszteni.”¹⁴ A legtöbb gyülekezet megújult, összesereglettek a régi hívek, és nagy számban csatlakoztak újak. Hasonló volt ez az időszak a korai évekhez, amikor kényszer nélkül jártak istentiszteletre vagy imaórára akár naponta, és mindenkinél beszéltek az istenes életről. Nagy nyitottságot tapasztaltak a valóság és istenhit kérdései felé a világháborús trauma után, a pünkösdiak ezt az időszakot „második alapításként” éltek meg.¹⁵

Néhány gyülekezet taglétszáma megsokszorozódott, mint Albertirsán, ahol a 8–10 fős csoportból három év alatt 50–60 tagú gyülekezet fejlődött ki.¹⁶ Kispesten és a Pest környéki gyülekezetekben számos bemerítést tartottak, ifjúsági istentiszteleteket, bibliatanfolyamokat, prédikátori találkozókat rendeztek.¹⁷ Sülysápon házi imaórára gyűltek össze már a háborús évek alatt is, ami később komoly missziós eseménnyé nőtte ki magát, az id. Kecser házaspár otthonában alkalmanként 60 fő is megjelent.

„Imádkozó lelkiület volt jellemző az egész gyülekezetre. Az alkalmakra sok esetben közvetlenül a földekről jöttek az emberek, ebből kifolyólag vitték magukkal a kapákat is, amiket nekítámasztottak az imaház falának. A testvérek nem ismerték azt, hogy nem megyek el az imaházba, mert fáradt vagyok.”¹⁸

Deák József vezetésével a sülysápi fiatalok járták az országot, felkeresték és bátorították a gyülekezeteket. Kurgyis József visszaemlékezésében irányadó példának tekinti az akkori állapotokat, a gyülekezetnek kisugárzása volt a kívülállók szemében, aki oda betért, megérintette, amit tapasztalt. A hívek életében az első helyen volt a misszió, nem szabadidejükben végezték, ha ráérték. Az istentiszteletekre úgy mentek a vezetők, hogy mindenki készült prédikációval, és ott döntötték el a Szentlélek indítása alapján, hogy ki fog aznap beszélni.¹⁹

Mezőberényben sokan fogságba kerültek a német származásuk miatt, a gyülekezet 10–15 tagja járt össze, a prédikációk mellett gyakorolták a nyelv-

¹⁴ Fábíán József korábban missziómunkás volt, majd egyre meghatározóbb szerepet töltött be az Apostoli Keresztények között, az 1960-as évektől a pünkösdi közösség vezetője lett. – TFIRST GYULA: Az első Gyülekezetem története 1931-től 1961-ig. H.n., 2012. (Kézirat) (továbbiakban: TFIRST, 2012.) 19. p.

¹⁵ TÓTH et al., 1998. 119. p.

¹⁶ „Megemlékezem a régi időkről.” Bérczes Lajos riportja Bernhardt Gyulával. In: *Élő Víz*, 2010. 1. sz. Online: eloviz.epk.hu – 2011. október.

¹⁷ Visszaemlékezés az Evangéliumi Pünkösdi Közösség Budapest, Dózsa György úti Gyülekezetének megalakulására és ötvenéves múltjára. (1934–1984) H.n., 1984. (továbbiakban: Visszaemlékezés, 1984.) 26. p.

¹⁸ BÁLINT TIBOR: EPK Sülysápi Gyülekezetének története 1912-től 1994-ig. Bp., 2009. (Kézirat. Szemináriumi dolgozat, Pünkösdi Teológiai Főiskola.) (továbbiakban: BÁLINT, 2009.) 11. p.

¹⁹ Interjú Kurgyis Józseffel. Készítette: Nagy-Ajtai Ágnes, 2013.

veken szólást, tanították a gyerekeket.²⁰ 1945-től Fábíán József helyettesítette a lelkészt fogsága idején:

„Isten megáldotta a szolgálatomat, és a gyülekezetben sokan megtértek, fiatalok és korosak egyaránt. A kezdeti 10-12 személyből egy év alatt 60 tagú gyülekezetté fejlődött a berényi közösség. Szép énekkar működött, jó énekesekkel.”²¹

Az újonnan alakuló gyülekezeteket ugyanazok a jelenségek kísérték, mint a mozgalom korai éveiben indulókat. Ózdon 1949-ben jött létre a közösség a Csernus család működése nyomán, a miskolci lelképászorok segítségével.

„Nem volt busz, autó, bicikli is csak kevés, voltak, akik 5 km távolságról gyalogoltak, a gyerekeket a hátukon cipelve, vagy szánkón húzva. Az imádkozások, »tusakodó imaalkalmak« nagyon hangosak voltak. Szó szerint az Úrhoz kiáltottak, úgy, hogy az utcán megálltak a járó-kelők hallgatózni, és a szomszédok szavá tették az esti hangoskodást. [...] A testvérek boldogan túrták a szenvedést, gúnyolódást Jézusért. A Szentlélek kiáradása, a kapott áldások mindenért kárpótolták őket.”²²

Inotán 1945-ben, még a háborús trauma hatása alatt alakult meg a gyülekezet, sokan váltak nyitottá az evangéliumra.²³

Itt jegyezzük meg, hogy a közvélemény megítélése a szabadegyházakra, köztük a pünkösdi hívekre vonatkozóan a korábbi évtizedekhez hasonlóan megvető és elítélő volt. „Fanatikus, bigott” embereknek tartották őket, a missziói tevékenységet többségük elutasítóan fogadta. Továbbra is előfordultak erőszakos fellépések a „szektásokkal” szemben.²⁴

Ezekben az években még találkozhatunk utazó missziómunkásokkal: Siroky István, Ungvári Sándor, Bozsóky Ferenc, Kalincsák Mihály és neje rótták az utakat a veszélyekkel nem törődve. Bozsóky Ferenc reformátusként végzett egyházi munkát, mikor meghívást kapott egy pünkösdi imaóraóra, lenyűgözte az élmény, majd maga is nyelveken szólt. Siroky István maga mellé vette útítársnak, és együtt járták az országot egyhetes evangelizációkat tartva. A reformátusok kitagadták, de útjai során olyan sok szabadulást, gyógyulást, megtérést látott, hogy nem bánta meg döntését.

²⁰ BOZÓNÉ CSERNUS EMŐKE: Az 1940-es évek magyarországi pünkösdi ébredési mozgalomának hatása az ózdi gyülekezet megalakulásában és első évtizedében. Bp., 2014. (Kézirat. Szemináriumi dolgozat, Pünkösdi Teológiai Főiskola.) (továbbiakban: BOZÓNÉ, 2014.) 3. p.

²¹ FÁBIÁN JÓZSEF: A megtalált úton. Bp., 2000. (továbbiakban: FÁBIÁN, 2000.) 37. p.

²² BOZÓNÉ, 2014. 7. p.

²³ NAGY MIKLÓS: Az Evangéliumi Pünkösdi Közösség inotai Bétel Gyülekezete. Történeti áttekintés a gyülekezet fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából. (1926–1996) H.n., 1996. (Kézirat.) Online: Kisegyházkutató Egyesület: kisegyhazkutato.hu / Egyháztörténelmi könyvek, tanulmányok. – 2014. október. (továbbiakban: NAGY, 1996.)

²⁴ RAJKI-SZIGETI, 2012. 235. p.

„Akkoriban 8600-an voltak pünkösdiel. Nem volt irodánk, nem volt körzeti központ vagy ilyesmi, de 8600-an voltunk. Várpalotán például 500 embernek hirdettük az evangéliumot, sokan megtértek...”²⁵

Siroky István is beszámolt az élményekről, de a veszélyeket is leírta, melyekkel útjuk során találkozottak:

„1945-ben életveszélyek között jártuk az országot, kerékpárokkal, hangszerrel, pokrócokkal felszerelten. Isten gazdag kegyelme kísérte útjainkat végig az ország különböző részein. Nem sikerült elvenni tőlünk fontos tárgyainkat. Amikor az egyik külföldi katona fegyverrel kezében elénk lépett, kikerültük őt. A szellemi ajándékok is megnyilvánultak. [...] [1946-tól] Bozsóky Ferenc testvérrel nagy utakat, evangélizációkat végeztünk, tízezer darab Zengő Hárfa című énekkönyvet egy forintjával eladva. Ekkor jelentettük meg a Szent Élet című lapot és adtuk ki az első naptárunkat. (Elkapkodták, hiszen új dolog volt ez.) Pakson szép gyülekezetet hozott össze az Úr evangélikus, de komoly hitéletre vágyó testvérekből. Kiskőrösön sokan megjelentek a színház épületében tartott evangélizáción. Szabolcs megye egyik községében többnapos evangélizáción a község elöljárója megkövetelte, hogy tegyünk eleget ígéretünknek és ne távozzunk el még egy napig. Aztán Várpalota! Feledhetetlen evangélizáció.”²⁶

1949 márciusában Kalincsa Mihályt még megválasztották utazó országos missziómunkásnak, de a bekövetkező változások miatt már nem végezhetette a korábban megszokott módon a tevékenységét.²⁷

Az 1950-es évek

Az 1950-es éveket a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás, az útkeresés jellemezte. Az MSZSZ (1951-től Szabadegyházak Tanácsa, SZET) szerepe átalakult, a pünkösdiel esetében a szervezeti keretek kialakítását segítette, ami a következő évtizedekben a mozgalom fokozatos intézményesedéséhez vezet majd.

Az állami szabályozás nem sok mozgásteret hagyott a korábban élénk gyülekezeti munkának, a '40-es évek végétől kezdve egyre nagyobb nyomás nehezedett a pünkösdi gyülekezetekre, hogy istentiszteleti gyakorlatukat módosítsák. 1949-ben az MSZSZ-tagságért folytatott tárgyalások során több ajánlást is megfogalmaztak a pünkösdi entitások részére, amelyek érintették a pünkösdi csoportok missziói tevékenységét is. Az állami elvárásoknak megfelelően a külföldi kapcsolataikat fel kellett számolniuk, az istentiszteleteken korlátozták a „pünkösdi jellegű”, hangos imát, a tapsolást, a prófétálást, a hit általi gyógyulás hirdetésével nem toborozhattak új tagokat.²⁸ Gyakori volt, hogy a missziós tevékenységet egyik csoport a má-

²⁵ DÖMÖTÖR PÉTER: Egy veterán története. Bozsóky Ferenc élete és munkássága. Bp., 2011. (Kézirat. Szemináriumi dolgozat, Pünkösdi Teológiai Főiskola.) (továbbiakban: DÖMÖTÖR, 2011.) 8. p.

²⁶ SIROKY ISTVÁN: Emlékezések a magyarországi pünkösdi mozgalom kezdeti idejéből. Inárcs, 1999. (továbbiakban: SIROKY, 1999.)

²⁷ Durkó Sándor visszaemlékezése. 19. p.

²⁸ RAJKI, 2011. 36. p. A hatósági előírásokon túl az MSZSZ hozzáállásában minden bizonnyal megjelent az egyéb felekezetek alapvető idegenkedése, dogmatikai

sik táborában végezte, aminek következménye a tagság „vándorlása” lett, ezt a módszert az MSZSZ ellenezte.

Az 1951. júliusi párthatározat korlátozta az imatermek számát, a lelkészek csak igazolvánnyal, helyhez kötötten működhetnek a továbbiakban, az imaházakon kívül nem gyűlhetnek össze a hívek és érdeklődők, az irodalmi anyagokat állami cenzúrának vetették alá – ezzel az úttörő misszió lehetlenné vált.²⁹ Végül az MSZSZ elérte, hogy prédikátor hiányában „csendes istentiszteleteket” tarthattak a közösségek, amikor énekeltek, imádkoztak, bibliai szakaszokat olvastak fel.³⁰

1954-ben az Evangéliumi Keresztények (Ladó József, Siroky István, Fábíán József, Deák József, Kalincsák Mihály és Szűcs József vezetésével) frissen elfogadott szervezeti szabályzatukban még missziós elkötelezettségüknek adtak hangot: a lélekmentés és a lelkek megtartása a gyülekezet elsődleges feladata. Az istentiszteleti típusok között felsorolták az evangelizációt is, ugyanakkor kifejezetten missziós feladatkörrel bíró gyülekezeti megbízott nem volt a közösségben.³¹ A következő évben a budapesti országos munkástalálkozón elfogadták a közösség hitelveit, amelyben még említenek két misszióval kapcsolatos fogalmat, majd ez a tematika eltűnik a pünkösdi iratokból, és csak a '80-as években bukkan fel újra.³²

A korábbi évtizedekben a misszió egyik fontos eszköze volt a sajtótermékek és gyülekezeti irodalmi anyagok kiadása – ez a módszer az 1950-es évektől kezdve nem alkalmazható többé. A Kádár-korszakban nagyon szűkre szabott keretek között, tartalmi cenzúrával lehetett kiadni bármilyen írásos anyagot.

Jól szemlélteti a küzdelmet az ifjúsági körlevél kapcsán kialakult belső konfliktushelyzet, illetve annak feloldása. Az '50-es évek végén a budapesti fiatalok indították útjára az *Ifjúsági Hírnököt*, ami országos szamizdat körlevél volt. A körlevélben ösztönözték a gyülekezeti ifjúság önképzőköri programjait, valamint missziós elképzelésüket is kifejtették: a gyermekek között végzett munka, az ének- és zenekari szolgálatok, szociális tevékeny-

---

ellenvéleménye a pünkösdi szokásokkal szemben, hiszen a „karizmatikus, eksztatikus” jelenségek nem fordultak elő az MSZSZ más tagegyházainak istentiszteletein.

²⁹ RAJKI, 2011. 50. p.

³⁰ RAJKI, 2011. 55. p. A párthatározat betartására jellemző, hogy még a '60-as évek elején is előfordult, hogy a zártkörű testvéri órán (a tagság gyűlésén) felhívták a figyelmet rá, hogy „Az imaházon kívül bármiféle összejevetelt tartani tilos. [...] Igazolvánnyal rendelkező csak ott szolgáljon, ahol 20 főnél több van.” – Az 1961. március 12-i testvéri óra jegyzőkönyve, ld.: HORVÁTH NIMRÓD: A Magyar Pünkösdi Egyház Pécsi Reménység Gyülekezet története. Bp., 2013. (Kézirat. Szakdolgozat, Pünkösdi Teológiai Főiskola.) (továbbiakban: HORVÁTH, 2013.) 21. p.

³¹ RAJKI, 2011. 64. p.

³² „Apostolság hivatala az a szolgálat, amelynek nyomán új gyülekezetek keletkeznek és az összes gyülekezetek hitben épülnek”, illetve „Evangélista szolgálat az apostoli munkát támogató szolgálat, kiváltképpen a megváltás örömezenetének terjesztésében.” Ezen a két fogalmon kívül nincs utalás misszióra, evangelizációra, a hívők vagy bármi más ilyen irányú feladatára, kötelességére. – Az Evangéliumi Keresztény Gyülekezetek Hitelvei. Gyülekezeti kiadvány. Örebro [Svédország], 1957. 17. p.

ség, női misszió, a gyülekezetet elhagyók felkeresése és a más felekezetűekkel való kapcsolattartás a fiatalok feladata, lehetősége.³³

Fábián József behívatta a fiatalokat és megtiltotta ezt a tevékenységet nekik, mivel az szerinte a közösség és az állam előírásaiba ütközik, illetve veszélyes alapot teremt a fiatalok gyülekezetben belüli elkülönülésére.³⁴ „Mindenesetre figyelmünket a gyülekezeti belmisszióra hívta fel, aktív istentiszteleti szolgálatokra, betegek látogatására, nehéz körülmények között élők támogatására, vendégekkel, látogatókkal való foglalkozásra” – emlékszik vissza erre a beszélgetésre az egyik jelenlevő, aktív ifjúsági munkás.³⁵ Fábián József szavaiból kiolvasható egyfajta missziói stratégia, amit a pünkösdi vezetés támogatott, és ami az egyes gyülekezetben belüli tevékenységre fókuszált, ugyanakkor kevésbé támogatta az országos méretű, illetve a gyülekezetben kívülrre irányuló megmozdulásokat.

Az '50-es évektől kezdődően átrendeződés tapasztalható, a vidéki tagok közül sokan költöztek nagyobb városokba a jobb megélhetés reményében, ennek hozadékát láthatjuk többek között a budapesti és pécsi gyülekezetekben: a Röck Szilárd utcai gyülekezet létszáma megduplázódott az évtized végére (250 fős tagság), az '56-os forradalom alatt disszidálók jelentős számával együtt is.³⁶ A pécsi gyülekezet szétszóródott csoportjait Horváth Sándor gyűjtötte össze, a beköltözőkkel együtt stabil és jelentős gyülekezetté fejlődtek.³⁷

A Rákosi-korszak hajnalán alakult közösségeket is érzékenyen érintették a változások, a missziói aktivitás mindenütt csökkent, ugyanakkor a tiltás ellenére továbbra is történtek gyógyulások, és gyakorolták a nyelven szólást. Az '50-es évek végére ezek a gyülekezetek is gyarapodtak megtérő kívülállókkal, környékeliekkel, az iparvárosokba betelepülőkkel – jellemzően nagyobb imateremre lett szükségük.³⁸

A korábbi évtizedekben jelentős és hatékony missziós eszköznek számítottak a nyilvános istentiszteleti alkalmak, mint például a fürdőkben, folyókban, tavakban történő bemelegítések. Az 1950-es években még előfordultak ilyen esetek, a bemelegítés mellett az istentiszteletet is ott tartották meg a folyó partján, prédikáltak, imádkoztak. A hatóság reakciója nem sokat késett, betiltották a szabadban történő bemelegítést. Ezután jellemzően

³³ Bernhardt Gyula, Tfirst Gyula, majd Makovei János vezetésével. BERNHARDT GYULA: „Megemlékezem a régi időkről...” Visszaemlékezés. H.n., é.n. (Kézirat) (továbbiakban: Bernhardt Gyula visszaemlékezése.); RAJKI, 2011. 67–68. p.

³⁴ RAJKI, 2011. 68. p.

³⁵ TFIRST, 2012. 26. p.

³⁶ TFIRST, 2012. 23. p.; SIROKY, 1999.

³⁷ Horváth Sándor Tomi József irányzatához tartozott, a szórványban a Fábián–Sirokyvonal is képviseltette magát, őket is sikerült meggyőznie. Kévs dokumentum maradt fenn hasonló konkrét esetekről, viszont a „halászat” ebben az időben gyakran előfordult, ezért is léptek fel ellene. KÁZMÉR, 2005. 47. p.

³⁸ PÁLI, 2004.; Az elmúlt 50 év krónikája. Gyülekezeti kiadvány, Dudar, 1999; 50 éve Ózdon. Az EPK Ózdi Gyülekezetének jubileumi kiadványa. Ózd, 1999; NAGY-AJTAI ÁGNES: Szociológiai elemzés egy karizmatikus közösség gyülekezetéről – EPK Komló. Bp., 2007. (Kézirat, szeminárium dolgozat, Pünkösdi Teológiai Főiskola.)

a gyülekezeti házakban építettek bemelegítőmedencét, és ott végezték el a szertartást.³⁹

Egy visszaemlékezésben olvashatunk róla, miből állt az '50-es években a testvéri együttlét a kisebb, vidéki közösségekben:

„Egyszerű, falusi gyülekezetekről van szó. Nagyon egyszerű, többnyire mezőgazdasággal és állattartással foglalkozó emberek voltak a gyülekezet tagjai, akik Jézus Krisztusban megtalálták Megváltójukat, Szabadítójukat, és minden felmerülő nehézség ellenére, teljes odaszánással és örömmel élték közösségi életüket. Ennek döntő része egyértelműen a gyülekezetbe-járás, az együtt-imádkozás, a Szentlélekért való tusakodás, a sok-sok éneklés volt.”⁴⁰

Néhány évvel korábban egy ilyen leírás többféle missziós tevékenységet is tartalmazott volna, azonban a hívek ezek hiányában is teljesnek érezték közösségi életüket.

1962–1989. Az Evangéliumi Pünkösdi Közösség missziótörténete

A Kádár-korszakban továbbélt az egyházak elsorvasztásának szándéka, de a Rákosi-korszak módszereihez képest enyhülés történt.⁴¹ A szabadegyházak egyháziasítása folytatódott, míg az egyházvezetők próbálták a törvényes keretek között biztosítani a hitélet szabadságát. Az állammal való együttműködés mellett fokozatosan szélesedtek a misszió lehetőségei, az egyházi irodalom megjelentetése, a külföldi kapcsolatok, az ifjúsági munka területén.

A két fő pünkösdi irányzat egyesülése 1962-ben valósult meg Evangéliumi Keresztyének–Pünkösdi Keresztény Közösség, majd Evangéliumi Pünkösdi Közösség néven (a továbbiakban: EPK). A gyülekezetek között a békés testvéri együttműködés kialakítása volt a cél, a gyakorlatot tekintve az egyesült közösségben nem támogatták a szélsőséges megnyilvánulásokat, a prófétalást ellenőrizhető keretek közé szorították, a zajos imádkozást, tusakodást nyilvánosan nem folytatták.

³⁹ FÁBIÁN, 2000. 40. p. Kivétel természetesen előfordult később is, ahogy az egyik interjúból kiderül, a szomszédos tanya halastavában merítkeztek be a Szennai család tagjai. – Interjú Héjas József nével. Készítette: Nagy-Ajtai Ágnes, 2011. (továbbiakban: Héjas József nével interjú, 2011.)

⁴⁰ MAKOVEI JÁNOS: Emlékek és élmények Fábrián József testvérrel... Bp., 2013. (Kézirat) (továbbiakban: MAKOVEI, 2013.)

⁴¹ Jól szemlélteti a hivatalos álláspont és a gyakorlat közötti különbséget a következő leírás: „Egy egyetemista látogatónk, akitől az istentisztelet után megkérdeztük, hogyan érezte magát, azt válaszolta: nem jól, mert arra gondolt, milyen keresztyének lehetünk mi, akiknek gondjuk van arra, hogy saját házuk elfogadható otthon legyen, de azzal nem törődnek, hogy az Isten háza csak egy nyomorúságos kunyhó. Aztán tágra nyílt szemmel, megdöbbenve hallgatta, amit addig nem tudott, hogy a sokat hangoztatott vallásszabadság csak a tankönyvek lapjain létezik. Nem akarta elhinni, hiszen egész életében mást tanítottak neki, hogy a kommunista hatalom minden lehetséges eszközzel akadályozza az evangéliumi keresztyénység életét, gátolja az élő gyülekezetek munkáját. Ezért nem tarthatja méltó helyen összejeveleteit a gyülekezet.” NAGY, 1996.

Az 1960-as évekre véget ért a pünkösdi mozgalom dinamikus növekedése.⁴² Az egységes felekezet évente 100-150 fővel szaporodott, ami többségében valószínűleg a gyülekezetben felnövekvő gyermekek és fiatalok csatlakozásából adódott. Az évtized végétől folyamatos taglétszámcsökkenés figyelhető meg. Az EPK létrejöttkor 73 gyülekezet tartozott a közösséghez, 1978-ra ez 40 gyülekezetre apadt, a szórványok száma lényegileg nem változott, a taglétszám viszont 5000-ról 3210-re csökkent.⁴³ A külső missziós lehetőség beszűkülése mellett a külföldre költözők is komoly veszteséget jelentettek. A tagság életvitelére vonatkozó szigorú előírások nem változtak, valószínűleg ez is közrejátszott a tagok számának csökkenésében.

További problémát jelentett a lelkipásztorok képzetlensége és a prédikációk alacsony színvonala. Ahol a hívek emiatt elégedetlenül távoztak az összejövetelről, gyakran el sem mentek többször. A vezetők tanfolyamok szervezésével és az általános műveltségi szint emelésével kívánták orvosolni a helyzetet. Fábíán József különösen szívén viselte a képzés és a fejlődés fontosságát. Egy levelében említi, hogy a társadalomban, és így a gyülekezetben is egyre tanultabb emberek ülnek a padokban, amit az elől állók sok esetben nem vesznek figyelembe, mert szerintük a tudás és tanulás a hit kialakulását akadályozza. Különösen fájlalta, hogy a fiatalokat veszíti el ezzel a hozzáállással a gyülekezet.⁴⁴ 1967-től lehetővé vált a lelkipásztorok felkészítése a SZET Lelkészképző Intézetében, a pünkösdi lelkészek közül a fiatalabbakat kötelezték az iskola elvégzésére.

A '60-as években a gyülekezetek alkalmazkodtak a fennálló helyzethez, megtalálták helyüket és lehetőségeiket az új szabályok között. Jellemzően nagycsaládok alkották a gyülekezeteket, így a gyermek- és ifjúsági munka is fejlődött. Körzeti és országos szinten is szerveztek konferenciákat, háladáronapi ünnepélyeket, melyeket a tagság lelkesen látogatott. Szívesen látták a vendég igehirdetőket, akik változatosságot hoztak a szokott istentiszteleti rendbe.

A tiltások és a szűk keretek miatt háborgó hangok mellett, a tagság soraiban meglepő elégedettséget is tapasztalhatunk ebben az időben. Az oral history interjúkból összességében egy barátságos és családi légkörű közösség képe rajzolódik ki, ahol a gyerekek és fiatalok jól érezték magukat, színes és változatos programokat szerveztek, minden szabadidejüket a gyülekezetben töltötték teljesen önkéntesen, feladatokat vállaltak és el is végeztek azokat, miközben a „pünkösdi átéléseket” is megtapasztalták. Egy olyan közösségről számoltak be, ahova szívesen hívták nem hívó barátaikat

⁴² A pünkösdiéi belső értékelése szerint ehhez hozzájárult a szétszakadozottság állapota, a személyi ellentétek, a világháborús trauma, és mindezek nyomán a kényelemszeretet és közömbösség. TÓTH et al., 1998. 147. p. Az 1965-ös évre vonatkozóan egy belső beszámoló országos viszonylatban 300-nál több bemeletésről tesz említést, ilyen kiugró adat más évre vonatkozóan nincs. – Durkó Sándor visszaemlékezése. 36. p.

⁴³ RAJKI ZOLTÁN: Az Evangéliumi Pünkösdi Közösség kialakulása és története 1989-ig. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2009. 3. sz. 21–42. p. Online: egyhtortszemle.hu – 2011. január. (továbbiakban: RAJKI, 2009.)

⁴⁴ RAJKI, 2011. 57–59. p.

is, akik közül többen – nem tömegesen – el is látogattak az ifjúsági foglalkozásokra vagy az istentiszteletekre.⁴⁵

Nem volt általános jelenség, hogy teljesen új gyülekezet alakuljon ebben az időszakban, de erre is láthatunk példát. Méhkeréken a későbbi gyülekezet magja a baptista Ruzsa Mária közvetítésével került kapcsolatba erdélyi pünkösdielkkel, néhányan betöltek Szentlélekkel, majd 1968-ban új gyülekezetet alapítottak a baptista és ortodox háttérű hívek. Hamarosan a békési pünkösdiék patronálását élvezte a látványosan növekvő gyülekezet, ahonnan újfent kihallatszott a hangos, erőteljes imádkozás.⁴⁶

Az egyesült pünkösdi mozgalom 1974-ben adta ki szervezeti szabályzatát, amelyben nincs szó misszióról vagy a misszióért felelős személyről. A gyülekezeti tagok feladatai között sem sorolták fel a hitterjesztést. A tanácsadó hatáskörrel frissen felállított bizottságok között található a „Missziói Bizottság”, amelynek feladata „ébredtetni a szeretet-szolgálat gondolatát”, ami ebben a megfogalmazásban azt sugallja, hogy fontos területnek tartották, de kevésbé gyakorolták.⁴⁷ A gyülekezeti összejövetelek általános célja volt az evangélium hirdetése, ami a gyakorlatban a prédikáció tematikájában vagy a textus kiválasztásában valósult meg. A példás élet mint legális bizonyágtételi forma sok interjúban és visszaemlékezésben említésre került, a '60-as, '70-es években a hívek szinte kizárólag ezzel a módszerrel tudtak missziómunkát végezni.

A gyülekezetek helyzetének megszilárdulása nyomán egyre aktívabbá vált a belmisszió-jellegű tevékenység: a fiatalok proaktívan alakították ki szervezetüket, zenekarokat, énekarokat alapítottak, tanították a kisebbeket. Erősödtek a gyülekezetek közötti kapcsolatok, testvéri találkozókat, hálaadónapokat tartottak, melyekre a környék testvériségét hívták meg. Télen és kora tavasszal hitmélyítő összejöveteleket és evangelizációkat szerveztek.⁴⁸ Egy 1972-ben tartott egyhetes evangelizáció után értékelték az elmúlt napokat, amelyből kiderült, hogy ez a fajta evangelizáció a gyülekezet tagságát érte el, akik személyes bizonyágtételen keresztül közvetítették az ismeretségi körük felé az ott elhangzottakat. Tehát ezeket a missziós célzatú alkalmakat nem minden esetben lehet direkt hittérítésnek minősí-

⁴⁵ Többek között: Interjú Borbély József-nél. Készítette: Ligetiné Mráz Eszter, 2011. (továbbiakban: Borbély József-nél interjú, 2011.); Interjú Nagy-Ajtai Ferenc-nél. Készítette: Nagy-Ajtai Ágnes, 2011. (továbbiakban: Nagy-Ajtai Ferenc-nél interjú, 2011.); Interjú Kovács Dénes-nél. Készítette: Ujlaki Márton, 2013. (továbbiakban: Kovács Dénes-nél interjú, 2013.); Héjas József-nél interjú, 2011.

⁴⁶ GURZÓ JÁNOS: A Méhkeréki Pünkösdi Gyülekezet története és szociológiai elemzése. Bp., 2009. (Kézirat. Szakdolgozat, Pünkösdi Teológiai Főiskola.) 13. p.

⁴⁷ Továbbá: „A gyülekezeti tag feladata: a testvéri közösség ápolása, a gyülekezeti összejövetelek rendszeres látogatása, a gyülekezeti rend betartása, a gyülekezet anyagi terheinek képességei szerinti, önkéntes hordozása. [...] A gyülekezet feladata hirdetni a teljes Szentírást és olyan életre nevelni az embereket, melyet Isten Igéjének hitbéli elfogadása és az élet minden területén példás magatartás jellemez. [...] A gyülekezet szolgálata: A gyülekezet különböző szolgálatainak célja Isten dicsőítése, az evangélium hirdetése, a hallgatók hitének erősítése, felebaráti szeretetre és becsületes életre nevelése.” Az Evangéliumi Pünkösdi Közösség Szervezeti Szabályzata. Gyülekezeti kiadvány. H.n., 1974. 56., ill. 9–11. p.

⁴⁸ TÓTH et al., 1998. 148. p.

teni.⁴⁹ Ugyanakkor valószínű, hogy a keceli gyülekezet által meghívott ghánai misszionárius, Abraham de Love előadására sok kívülrálló is ellátogatott.⁵⁰

1981-ben kiadták a Szabadegyházak Tanácsa taggyülekezeteinek hitvallásait egy gyűjteményben, ebben a pünkösdiiek visszatértek a korai évek gondolatiságához:

„A gyülekezet feladata az evangélium hirdetése, a »só«, a »világosság« és a »hegyen épített város« szolgálatának ellátása ezen a világon. A gyülekezet életének, szolgálatának rendje a Szentlélek vezetésével alakult ki az apostoli korban. A különféle szolgálattevők között /pásztor, vén, diakónus, evangélista, tanító, stb./ összetartó kapocs a Szentlélek által adott szeretet, kölcsönös tiszteletadás és szolgálatkészség. Ahol ez a bibliai rend megvalósul, ott élet és Isten szerinti növekedés van.”⁵¹

Nincs pontos információ arról, hogy mikor készült el ez a megszövegezés, amely elemeiben ismét a klasszikus attitűdöt képviseli a misszió bibliai parancsával és szimbólumaival – mindenesetre a '80-as években egyre nagyobb nyitottságot, helyenként merészséget tanúsítottak a pünkösdi gyülekezetek az evangélium hirdetésében. A nyugati vendéglőadók beszédekben folyamatosan a missziói munka élénkítésére biztattak.⁵²

A politikai légkör változásával párhuzamosan a szabadegyházak, így a pünkösdi közösség is függetlenedett a SZET és az ÁEH kontrolljától. Közel 40 évi várakozás után újra működtethetett szociális intézményt a pünkösdi közösség, az 1980-as évek jelentős eredménye a kadarkúti idősek otthona és a dunaharaszti rehabilitációs intézet megalapítása. A fiatalság számára 1981-ben⁵³ és 1982-ben⁵⁴ is szerveztek nyári táborozást, előbbit Tahiban, a baptista táborban, svéd és magyar lelkészek közreműködésével. A '80-as évek közepétől évente rendeztek gyermek- és ifjúsági táborokat Kadarkúton, ahova egyre nagyobb számban érkeztek az érdeklődők. Evangelizációs rendezvényeikkel egyre több nem keresztyén embert értek el, akik korábban nem foglalkoztak vallásos kérdésekkel.

A misszió lehetőségei és módszerei a korszakban

1. Bizonyágtétel

A pünkösdi hívek meggyőződése volt, hogy kötelességük az evangéliumot hirdetni, és végig a korszakban, a tiltások ellenére megtalálták ennek a módját a baráti vagy munkahelyi beszélgetésekben, a személyes példamutatásban.

⁴⁹ HORVÁTH, 2013. 30. p.

⁵⁰ Alkalmanként 500–700 fő hallgatta az igehirdetést, környékbeliek és távolabbról érkezettek egyaránt. RÉMÁN, 2010. 15. p.

⁵¹ SZAKÁCS JÓZSEF: A Magyarországi Szabadegyházak Tanácsához tartozó tagegyházak hitvallásai és szervezeti szabályzatai. Bp., 1981. 44. p. (A kiadvány a SZET Lelkészképző Szemináriumának *Tanulmányi füzetek* sorozatában jelent meg.)

⁵² RAJKI-SZIGETI, 2012. 348. p.

⁵³ RAJKI-SZIGETI, 2012. 376. p.; RAJKI, 2009.

⁵⁴ RAJKI-SZIGETI, 2012. 348. p.

A '40-es években még nyilvánosan is lehetett bizonytságot tenni, a gyülekezetbe elhívni az érdeklődőket, az '50-es évektől viszont csak körültekintően, általában teázásra, zenedélutánra, kirándulásra vagy más társasági eseményre invitáltak, és ha az megragadta a látogatót, később önként ment istentiszteletre is.⁵⁵ „Az evangélizációt nem lehetett akkoriban utcán vagy nagy sátorokban végezni, mint manapság, de a leghatékonyabb formát, a személyes bizonytságtéves módszert nem tudták tőlünk elvenni” – emlékszik vissza egy gyülekezetvezető.⁵⁶ Egy korabeli újságcikk is beszámolt a hívek buzgóságáról:

„Bakonycseryén is tapasztaltam: a szektatagok mindig hajlandók a hitről, az életről, a halálról, a túlvilágról, szektájuk elveiről beszélgetni. Az ilyen beszélgetéseket ők 'bizonytságtételnek' tekintik. Barátságosak, az ellenérveket meghallgatják, de valójában nem lehet velük vitatkozni, mert mielőtt mondanánk valamit, veszik elő a bibliát, felolvasnak belőle egy-egy idézetet, és ők ezt a legnagyobb bizonyítéknak tekintik.”⁵⁷

A megtérők zömét ugyan a gyülekezetben felnövekedett fiatalok adták, de a személyes evangélizáció eredményeként kívülállók is csatlakoztak a gyülekezetekhez.⁵⁸

2. Gyermekfoglalkozások

A hatóság nem támogatta a gyermekek és fiatalok egyházi oktatását, ezért betiltották a vasárnapi iskolai foglalkozásokat. A gyermekeknek ezután bibliaköröket szerveztek a pünkösdié.⁵⁹ A gyülekezeteket jórészt nagycsaládok alkották, legalább 6-8 gyermekkel, akik rendszeresen látogatták az istentiszteleteket. A gyereklétszám sok esetben meghaladta a tagok létszámát is. Erre építve a '60-as évektől sokszínű és korosztályra szabott gyermek-bibliaköri munka alakult ki.

Mivel a gyülekezet utánpótlását elsősorban az ott felnövekvő generációk adták, különös figyelmet szenteltek a velük való foglalkozásnak, a gyülekezeti gyermekórák a közösségbe integrálódást készítettek elő. Azoktól, akik a gyülekezetben nőttek fel, érettebb korukban megkívták, hogy önálló döntésük eredményeként váljanak a közösség tagjaivá. Számos esetben nem került erre sor, utóbb sokan a döntésük ellenére elhagyták a gyülekezetet⁶⁰, de szép számmal maradtak hűséges tagok is, akik később

⁵⁵ Héjas Józsefné interjú, 2011.

⁵⁶ KÁZMÉR, 2005. 65. p.

⁵⁷ TÓTH BENEDEK: Szekták a Bakony alján. In: *Népszabadság*, 1960. szeptember 16. (továbbiakban: TÓTH, 1960.)

⁵⁸ „Majd minden esetben szerepel egy vagy több olyan hívő, aki hat a megtérőkre, magyaráz nekik, térítgeti, hívja őket a gyülekezetbe; magának a gyülekezetnek elhatározást érlelő szerepe van...” KARDOS LÁSZLÓ: Egyház és vallásos élet egy mai faluban. (Bakonycserye – 1965) Bp., 1969. 175. p.

⁵⁹ FÁBIÁN, 2000. 41. p.

⁶⁰ A 14-18 év közötti volt a kritikus időszak, sokan ekkor távolodtak el a gyülekezettől, mert szűknek érezték a korlátokat. – Nagy-Ajtai Ferencné interjú, 2011.

gyermeküket bibliakörbe járatták⁶¹, vagy akár maguk is kivették részüket ebből a munkából. Egy tipikusnak mondható életút Makovei Jánosé:

„Megtérésemet bizonyos értelemben nevezhetjük 'sima' megtérésnek. Édesanyám pünkösdi hívő volt, az édesapám hitetlen. Tizennégy éves koromban tértem meg és annak ellenére, hogy úgy nőttek fel, mint akit hívő édesanya nevel, a megtérés minden fázisán keresztülmentem és ezt nagyon komolyan vettem. [...] egészen a megtérésemtől, azaz kora ifjúságomtól a gyülekezeti munkát mindennél fontosabbnak tartottam. Ez azt jelenti, hogy úgy tanulmányaim mellett, mind a napi munkám mellett, minden szabad időm gyülekezeti munkára fordítottam. Még pedig a gyermekekkel való foglalkozás volt a fő munkaterületem.”⁶²

A gyerekcsoportokat sok helyen a fiatalok vezették, kezdetben akár nagyobb gyerekeket is megbíztak a feladattal. A gyülekezeti gyermekmunka egy olyan terület volt, ahol szívesen látták a nőket, de sok esetben a koordinátor férfi volt. Ebben az időszakban nem kaptak képzést vagy segédanyagokat a csoportvezetők. A kicsik lelkesen látogatták a foglalkozásokat, ahol aranymondásokat tanultak, gyülekezeti programokra készültek, énekeltek, imádkoztak, megbeszélték a kérdéseiket, különböző gyermekeknek való elfoglaltságokkal kötötték le a figyelmüket, vagy kirándultak a környéken. A gyülekezetek vezetői javasolták, hogy a gyermekekkel otthon is foglalkozzanak külön, tartsanak a családok áhítatokat, ami szintén elősegíti, hogy felnőve is ragaszkodjanak a közösséghez.

3. Ifjúsági munka

Jellemző a rendszer fiatalokkal kapcsolatos politikájára Prazsák egyházi ügyi tanácsosnak az inotai lelkipásztort kioktató felszólalása:

„Gáspár úr! El a kezekkel a fiataloktól! Nem engedélyezzük a tervezett ifjúsági konferenciát! Törődjenek csak az öregekkel! A fiatalok már a mieink. Ez a kiöregedett generáció elmúlik, és ezzel elmúlik a Pünkösdi Közösség is Magyarországon.”⁶³

Ebben a légkörben foglalkoztak a gyülekezetek a fiatalokkal. A leginkább kritikus időszak a kamaszkor és a felnőtté válás ideje volt, ekkor sokan hagyták el a közösséget. Előfordultak gyülekezetek, ahol nagy figyelmet szenteltek a gyerekeknek, de aki abból kinőtt, nem talált a korosztályának megfelelő programot.⁶⁴ A nagyobb közösségekben azonban mindenhol

⁶¹ Özv. Nagy Kornélné gyerekkorában református vasárnapi iskolába járt, és mivel hasznosnak találta, a saját gyermekeit is járatta, de már a pünkösdiékhöz, ahova maga is tartozott. Úgy látta, hogy amelyik gyülekezetben nem fordítottak kellő figyelmet a gyermekekre, az a gyülekezet kihalt. – Interjú özv. Nagy Kornélnével. Készítette: Nagy-Ajtai Ágnes, 2013.

⁶² Elhivatásom. Beszélgetés Makovei Jánossal a Magyarországi Evangéliumi Pünkösdi Közösség titkárával. In: *Örömhír* [Szabadka], 1988. 136. sz. 15. p.

⁶³ NAGY, 1996.

⁶⁴ Érdekes módon éppen Bakonycsernyéről van adatunk, hogy a bibliakörből kimaradók számára nem szerveztek foglalkozásokat, és ezért sokan lemorzsolódtak. – Borbély Józsefné interjú, 2011. Miközben egy korabeli újságcikk szerint a helyi KISZ feladata

foglalkoztak a fiatalokkal, általában a még gyermektelen fiatal házások is szívesen jártak az ifjúsági órákra.

Az ifjú felnőtt korosztály aktívan kapcsolódott be a gyülekezeti életbe, zenekart és énekkart alapítottak, rendszeresen közreműködtek az istentiszteleteken, előfordult, hogy szociális jellegű tevékenységet végeztek, illetve önkéntes alapon becsatlakoztak a gyermekmunkába. Hetente akár többször is összegyűltek, imádkoztak, tanulmányozták a Bibliát, megbeszélték az aktuális problémáikat. A budapesti Dózsa György úti gyülekezettel⁶⁵ sok vidéki ifjúság tartotta a kapcsolatot, a környékbeliek rendszeresen összejártak, akár kirándulásokat is szerveztek. Több helyen a lelkész a fiatalokkal látogatta a közeli gyülekezeteket, a rátermettek prédikáltak, énekeltek. A gyülekezeten belül felnövekvő generáció eltanulta az idősebbektől ezt a hozzáállást, és a munka folytatódott.

A Kádár-korszak egyik meghatározó alakja az ifjúsági munka területén a budapesti Bernhardt Gyula. Már a '40-es évektől működött különböző szerepekben, főként zenével, karvezetéssel, vidékiekkel való kapcsolattartással foglalkozott, de komoly gondot fordított a gyülekezeti élet dokumentálására is. Huszonévesen rendszeresen tartotta a kapcsolatot a vidéki kortársaival, amelyből kibontakozott az Ifjúsági Hírnök szamizdat levelező rendszer, amiről fentebb már említést tettünk. A leveleket komoly szervezőmunkával lehetett a címzettekhez eljuttatni, kezdve a hatóság előtt ismeretlen írógép beszerzésétől, a fáradságos sokszorosításon át, a feltűnés nélküli kézbesítésig. A lapnak a fejlesztés szándéka vetett véget. 1962-ben a kevésbé óvatos fővárosiak 20-25 oldalas anyagot állítottak össze, és az összes levelet egy postaládában adták fel – ez feltűnt a hatóságnak, elko-bozták az újságokat, és több lapszám nem készült.⁶⁶ A gyülekezetben felnőtt, majd megtérése után aktív szolgálattevő típusa Telegdi József, aki a SZET Lelkészképzőt is elvégezte:

„Bár keresztyén családban nőttem fel, nem lettem automatikusan hívő. Hála legyen Istennek azért, hogy már ifjú koromban megszólított és a bűn útján megállított. Megtérésem után, 1963 augusztusában merítkeztem be és lettem az Evangéliumi Pünkösdi Közösség békési Gyülekezetének a tagja; 1971 pünkösdjén részesültem Szentlélek-kereszttségben. 1968–72 között gyermekbiblikári foglalkozásokon 12–14 éves korosztályt tanítottam (katonai szolgálat miatt megszakításokkal); kezdetben segítőként, később önállóan. 1971–72 között – részben a gyermekek oktatásával párhuzamosan – ifjúsági vezetőként kamatoztattam a Lelkészképzőn addig szerzett

---

lenne a fiatalok támogatása, hogy ne gyülekezetbe járjanak, mert „ottragadnak”. TÓTH, 1960.

⁶⁵ A budapesti fiatalok hatásáról kapunk beszámolót a bakonycsérnyei interjúból, ahol lelki fellendülés, „ébredés” zajlott a vezetésükkel. Komoly felkészüléssel érkeztek Bakonycsérnyére („sokat böjtöltek”), két héten át minden este imaórára gyűjtötték a helybeli fiatalokat, új énekeket tanítottak, a helyiek közül sokan megtértek, többen nyelveken szóltak. Az egész gyülekezetre nem terjedt ki a hatás, de a fiatalok még sokáig tartottak házicsoport-jellegű alkalmakat, ami hiánypótló volt, mert egyéb összefüggés nem volt a fiataloknak. – Borbély Józsefné interjú, 2011.

⁶⁶ Minden bizonnyal ekkor került sor a vezetőséggel folytatott beszélgetésre, Bernhardt Gyula azonban erre nem tér ki a visszaemlékezésében. – Bernhardt Gyula visszaemlékezése.

ismereteimet. Ebben az időszakban a gyülekezet fiataljaival együtt részt vettem idősök segítésében, szociális területen. Az ifjúsági munkával körülbelül azonos időben kezdtem el a rendszeres igehirdetői szolgálatot Fábián József lelkipásztorom keze alatt a békési Gyülekezetben és körzetében, többek között Mezőberényben, Méhkeréken, Komádiban, Orosházán és Sarkadon. Több éven át alkalmi meghívások alapján végeztem igehirdetést a körzeten kívül is, az ország különböző gyülekezeteiben. 1977–78-ban a Közösség Bibliai Tanfolyamán – mely egyben a Lelkészképző előkészítőjének is minősült – tartottam előadásokat Békésen és Debrecenben. 1979 őszétől több mint 10 évig tanítottam, oktattam a levelező jelleggel működő Gyülekezeti Munkásképző Tanfolyamon.”

1979-től teljes idejű lelkipásztorként tevékenykedett Dudaron, majd külföldi továbbképzés után a '90-es évektől tanított a frissen alapított Pünkösdi Teológiai Főiskolán. Ez az életút jól példázza, hogy milyen lépcsőfokokon haladt előre az elhivatottságot tanúsító fiatal a pünkösdi közösségben.

4. Missziómunkások

Az 1950-es évektől megváltozott az utazó missziómunkások feladatköre. Mivel nem folytathattak kifejezetten evangelizációs tevékenységet, így a meglévő gyülekezeteket látogatták, sokszor viszontagságos körülmények között, gyalog, kerékpárral, vonattal. Nagyon ritka esetben végezhettek kifejezetten gyülekezetalapító munkát.⁶⁷ A '60-as években öt motorkerékpárt vásárolt a közösség amerikai segítséggel, amit a prédikátorok kaptak meg használatra.⁶⁸

Bozsóky Ferenc, aki a háború után csatlakozott a pünkösdi missziómunkába, visszaemlékezésében hasonló képet fest a körülményekről, mint Kalincsak Mihály a '30-as években. 10-20-30 kilométereket gyalogoltak esőben, hóban, hidegben, forróságban – ha fáztak, énekeltek, ha kutyák támadtak rájuk, harcoltak velük. Ahogy a hatóságokkal is. Gyermeküket nem vették fel felsőbb iskolákba, mert szüleik „klerikálisok” voltak. Fizetést a munkájukért nem kaptak, de annál lelkesebben dolgoztak.⁶⁹

5. Konferenciák

A '40-es évektől a konferenciák korábbi operatív jellege elveszett, viszont erősödött a kapcsolattartásban betöltött szerepük. Jellemzően egy-egy környék gyülekezetei gyűltek össze, mint például 1957-ben Gyónon. Erről az eseményről többen is megemlékeztek, olyan jól sikerült. A gyóniak válogatás nélkül meghívtak több gyülekezetet mindegyik pünkösdi csoportból, lelkipásztoraikkal együtt.⁷⁰ Sülysápon negyedévente tartottak konferenciát, ahova távolabbról is érkeztek résztvevők. Előfordult, hogy a hatóság mégsem engedélyezte az összejövetelt, és a vendégeknek haza kellett menniük.⁷¹ Somogyban több jelentős konferencia is zajlott, leghíresebb a „diny-

⁶⁷ KÁZMÉR, 2005. 52. p.

⁶⁸ RAJKI, 2009.

⁶⁹ DÖMÖTÖR, 2011. 9. p.

⁷⁰ Visszaemlékezés, 1984. 30. p; TFIRST, 2012. 26. p.

⁷¹ BÁLINT, 2009. 12. p.

nyés” konferencia volt ezek közül. Általában 100-150 fő gyűlt össze Háromházán dinnyeéréskor az egész országból, még Budapestről is érkeztek.⁷² A Szennai család kiskorpádi tanyája is kedvelt gyülekezőhely volt, ahol 1962 után nyaranta konferenciát rendeztek a hatóság helyi képviselőjének jóindulatú elnézésével. A Szennai-tanyára születésnapnak vagy egyéb családi ünnepségnek álcázott istentiszteleteket, ifjúsági találkozókat is szerveztek.⁷³ A békési gyülekezet is rendezett konferenciát, ahova szívesen mentek a környékbeliék.⁷⁴

6. Külmisszió

A pünkösdi hívek rendszeresen imádkoztak a világ különböző részein dolgozó misszionáriusokért, az ügyes kezű asszonyok hímzéssel, horgolással támogatták a leprásokat gondozó kórházakat.⁷⁵

A külmisszió egy speciális formáját végezte Béres János isaszegi lelkipásztor, határon túli magyaroknak csempészett Bibliát 1964 és 1989 között. Nyugati kapcsolatai segítségével építette ki a hálózatot, amelyen keresztül milliós nagyságrendben juttatott Romániába és a Szovjetunióba Bibliákat és keresztény irodalmat. Édesanyja bizonyágtételén keresztül került kapcsolatba a pünkösdielőkkel, a bibliacsempészetbe Gulyás István, a kor jelentős nemzetközi pünkösdi prédikátora vezette be.

„Egy öreg, de kitűnő állapotban lévő Mercedest vásároltam, melynek nagy előnye volt, hogy a határon nem ismerték a karosszéria felépítését. Az autót »dupla fenekűvé« alakítottam át, így egyszerre 2000 Bibliát tudtam elrejtve szállítani. Ezzel párhuzamosan apám [aki katonai körökben mozgott – N.-A. Á.] egy olyan »konspirációt« épített ki részemre, amit hosszú időn át biztonsággal használtam. [...] Ahogy teltek az évek és nőtt a család, már négy apró gyerekkel utazgattunk, szegényes körülmények között egy öreg autóban, ezért nemigen nézegettek minket a vámnál. Senki nem gondolta, hogy egy »csempészhalózat« kiépülése van emögött. Dr. Tapolyai Mihály orvos gyerekeink számára gyengébb altatókat adott, így ők a határra érve már édesdeden aludtak. Mindig péntek este indultunk útnak, az isaszegi testvérek többé-kevésbé tudtak utazásunkról, mindig böjttel, imával alapoztuk meg küldetésünket, mert ha nincs meg ez a háttér, nincs eredményes szolgálat sem. Hálózatunk közben folyamatosan növekedett, három, majd öt autóval szállítottuk a Bibliákat. [...] 1989-ig összesen 119-szer voltam Romániában, 87-szer a Szovjetunióban.”⁷⁶

A határ túoldalán lerakatokat alakítottak ki, az ott dolgozók osztották szét a szállítmányt a gyülekezetekben. 1978-ban bebörtönözték a tevékenységéért, de szerencsésen kiszabadult. Az utazásai nagyon veszélyesek voltak, előfordult, hogy Ukrajnában KGB-s tisztek szálltak be az autóba, és városról városra követték a haladását. Egy alkalommal a szorult helyzetben szívinfarktust kapott, amit csak hazatérve tudott kezelteni.

⁷² Interjú Csizmadia Erzsébettel. Készítette: Nagy-Ajtai Ágnes, 2013.; PÁLI, 2004.

⁷³ Nagy-Ajtai Ferencné interjú, 2011.; Héjas Józsefné interjú, 2011.

⁷⁴ MAKOVEI, 2013.

⁷⁵ Kovács Dénesné interjú, 2013.; NAGY, 1996.

⁷⁶ Isten ügynöke. Béres János visszaemlékezését lejegyezte: Kelemen Sándor. In: *Élő Víz*, 1997. 6. sz., 1998. 2. sz.

7. Új terület: a cigánymisszió

A '70-es évek végén kezdődött a cigányság körében a missziói munka, miután az állam engedélyezte az ilyen irányú tevékenységet a kifejezetten nehezen integrálható csoportok körében.⁷⁷ A békési gyülekezethez 1961-től csatlakoztak cigány családok, 1979-ben pedig „elhozta az Úr a cigányébredést”.⁷⁸ Emellett Ózdon, Hajdúhadházon és más gyülekezetekben is foglalkoztak a cigányközösségekkel, több településen kifejezetten „cigány gyülekezetek” is alakultak (Kántorjánosi, Mátészalka). Szervezett munka azonban csak az ezredfordulón épült ki a püünkösdi közösségben Durkó Albert vezetésével, aki a kezdetektől kijárt a cigánytelepre evangelizálni, gyerekfoglalkozásokat tartani.⁷⁹

Az életmódra vonatkozó előírások

Az 1960-as évekig a püünkösdi tartották puritán hagyományait, nem fogyasztottak alkoholt, nem dohányoztak, kerülték a világias tevékenységeket, nem jártak moziba, színházba, cirkuszba, kocsmába, nem öltöztek feltűnően vagy divatosan, nem olvastak regényeket, nem táncoltak, nem hallgattak tánczenét, regényeket nem olvastak, nem udvaroltak, kerülték a szerencsejátékot, a „tilalmas szerelmet”, még a nassolást is. Az előírások betartása miatt zártnak tűntek a gyülekezetek, külső szemmel nézve nehéz volt bekerülni, ahol erősek voltak a tradíciók, ott bent maradni sem volt egyszerű. A tagok magánéletét szigorúan figyelték, jól példázta ezt a pécsi eset: „Nagy Lajos testvért a gyülekezet egyhangúan kizárta a soraiból, mert világi nőt talált, akit feleségül is akar venni, de eközben füllentett a vasárnapi hiányzásairól.”⁸⁰ A megtérés egyértelmű jelének tekintették, ha a jelölt „felismeri és elhagyja bűneit”, amibe az is beletartozott, hogy levette az ékszerait, és a gyülekezet szokásainak megfelelően öltözött és viselkedett.⁸¹

Az idősebbek változatlanul, akár a fiatalok elvesztése árán is ragaszkodtak a régi stílushoz mind ruházatban (a nők ne hordjanak nadrágot, ellenben viseljenek fejkendőt), mind a gyülekezeti szokásokban (milyen énekeket lehet énekelni). Attól féltek, hogy a rádió, televízió és egyéb modern eszközök eltávolítják a fiatalokat Krisztustól, ezért bűnösnek tartották. A fiatalok nem láttak problémát ebben, ezért fokozatosan tágították a határokat, a lányok daueroltatták a hajukat, nadrág nélkül vették fel a szoknyát – aki nem találta a helyét a kereteken belül, az kilépett a gyülekezetből. Sokakat zavartak a hátrányok, amelyek a társadalomban érték a hívőket, ők jellemzően az országot is elhagyták.

„Ebben a 3800 lakosú községben 633 rádió szól... Ebben a községben mintegy 300 szektag él. Évről évre és szinte hónapról hónapra gyarapo-

⁷⁷ RAJKI-SZIGETI, 2012. 358. p.

⁷⁸ Durkó Sándor visszaemlékezése. 33. p.

⁷⁹ SURMAN LÁSZLÓ: A Magyar Püünkösdi Egyház Országos Cigánymisszió története 1996-tól. Bp., 2015. (Kézirat. Szakdolgozat, Püünkösdi Teológiai Főiskola.) 15. p.

⁸⁰ HORVÁTH, 2013. 22. p.; RAJKI, 2011. 14. p.; Borbély Józsefné interjú, 2011.; Kovács Dénesné interjú, 2013.

⁸¹ Optimális esetben ezt önként tette, ahogy az interjúkban többen is hangsúlyozták. – Papp Sándorné interjú, 2013.; Héjas Józsefné interjú, 2011.

dik viszont azoknak a száma, akik a tudományos világszemléletet fogadják el. A talaj a szekták számára mind kedvezőlenebb. A világ az utóbbi években megváltozott. [...] Nincs munkanélküliség. A rádiók mellett már 13 televízió is csábítja a községbeli fiatalokat és az idősebbeket. A motorkerékpár-tulajdonosok száma meghaladja a 100-at. Csak Népszabadság több mint 500 jár. A szektatagok gyerekei közül többen továbbtanulnak, és ők már a mi világunkban élnek. Ilyen körülmények között a szekták ellen a legnagyobb orvosság: a műveltség terjedése.”⁸²

A bakonycsérnyi állapotok leírása talán túlzó 1960-ban, de a '70-es években már valóban változás történt, sok hívó család otthonában megjelent a rádió, televízió, egyre nagyobb teret kapott a világi oktatás, sok fiatal szakmát szerzett, egyre többen diplomáztak is.

Összegzés

A pünkösdi mozgalom missziótörténetét vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg: az evangelizáció, a missziómunka végzése a közösség minden tagja számára magától értendő feladat volt, a bibliai parancs alapján (Máté evangéliuma 28,18-20). Az 1940-es évektől egyre nehezebb körülmények és a szigorodó törvényi szabályozás sem állhatta teljesen útját ennek a küldetésstudatnak, bár nagyban befolyásolta a kivitelezés módszereit.

A pünkösdi közösség létszámadatai folyamatos utánpótlást mutatnak, viszont látványos növekedést nem, a korszak végére inkább csökkenés tapasztalható. Új gyülekezetek a '40-es évek után elsősorban alakultak csak. A vidékről városba költözők strukturális átrendeződést hoztak, és sokan hagyták el a gyülekezetet különböző okok miatt. Azokon a munkaterületeken történt jelentős fejlődés, amelyek élén egy-egy rátermett ember állt, akár az országos ifjúsági együttműködésben Bernhardt Gyula, vagy az egyes gyülekezetek gyermekmunkás vezetői, mint Gyánó János Somogyban.

Az oral history interjúkból kirajzolódik, hogy a bennmaradáshoz egyfajta fogékonyság kellett, egyéni elégedettség mind a gyülekezeti élettel, mind a társadalmi lehetőségekkel kapcsolatban. Az a kisgyerek, aki annyira szeretett járni bibliakörbe, hogy büntetés volt számára, ha nem mehetett – jó eséllyel megtalálta a helyét felnőtt korában is a közösségben. Általánosságban elmondható, hogy sokfajta bekapcsolódási lehetőség adódott a tagok számára a gyülekezeti munkák sokfélesége miatt (az adminisztrátori tevékenységtől a tolmácsoláson át a beteglátogatásig), aki megtalálta a neki valót, kisebb valószínűséggel vált meg a közösségtől.

Érdekes jelenség az egységkeresés éveiben, hogy a gyülekezeti tagok interjúiból hiányoznak az egyesülésre és szétválásra vonatkozó adatok, tehát a tagság soraiban, főleg vidéken, kevésbé vált érezhetővé a csoportokra szakadozottság. A helyi gyülekezetek úgy élték meg, hogy „volt kapcsolat a központtal”, jöttek a vezetők, neves lelkipásztorok látogatni, prédikálni. Kivételt jelentenek azok a helyek, ahol a központi vezetőség tagjai működtek, és közvetítették az információkat a misszió országos ügyeiről. A kortörténet is nagyon ritkán jelenik meg az interjúkban, az elbeszélők a fiatalságukra emlékeznek, a szép élményekre, a gyülekezeti eseményekre –

⁸² TÓTH, 1960.

rákérdezésre is csak érintik a témát, még az is, akit a hite megvallásáért kis híján büntetőmunkára küldtek.⁸³ Ezek az észrevételek a kutatás lehetséges további irányait is megmutatják: hogyan valósult meg a pünkösdi tanítás a gyakorlatban, hogyan interpretálják a gyülekezetek és a hívek az átéléseiket a kor- és szervezettörténet „árnyékában”? Mi történt azokkal, akik nem találták meg a helyüket a közösségen belül?

---

⁸³ Interjú Windisch Józseffel. Készítették: Dömötör Péter – Mazsu Gyöngyi – Tari Kitti, 2011.

SUMMARIES IN ENGLISH

Data to the Relation between the Rákóczi War of Independence and the Romanian Confessionality, with Special Regards to the Family Boér of Nagyberivó

Demjén, Balázs Ádám

The topic of the theme is the acted part in the history of Hungary by the Romanians in Transylvania, in Valachia and Moldva during the Rákóczi War of Independence.

The Romanians participating in the uprising can be divided into four groups. Foremost, we can mention the people in the rising army documented by the scripts. In second, we can talk about the families supporting Rákóczi – out of them, especially about the Boér of Nagyberivó (Miklós Boér, Tamás Boér, Sámuel Boér). In third, we can notice the heroes of the popular tradition. In the stories of Gligor Pinteá (?–1703) and his fellows appears also the confessional opposition between the recently founded Eastern Catholic Church (by Leopold I, 1657–1705) and the Orthodox one. Finally, in fourth, we state our case on diplomacy. Rákóczi had a straight relation with the court of Valachia and Moldva between 1698 and 1712 and his Transylvanian Romanian noble diplomatists (for instance, Máté Thalaba, Miklós the Postman / the Valachian, Todoran Ternaveanu) flourished in the Ottoman Empire and in Russia, too.

The bibliography contains the archival scripts of the family Boér of Nagyberivó (Hungarian National Archives, P 1979, the 7th box and the 36th item); the publications of sources published since 1873 until nowadays; contemporaneous Romanian chronicles (Nicolae Muște); some of the 19th century synthesis by international historians (e.g. the German Christian Engel, the Italian Anton Maria Del Chiaro); and Hungarian–Romanian summarizing writings from 19th and 20th century about the relation of Hungarians and Romanians. (Jósa Oroszhegyi, Gergely Moldován, Nicolae Iorga)

In this theme, we try to put across that even though with moderate importance, the Romanians participated in the Rákóczi War of Independence in a great measure and in a wide scale of specialties – and mostly, by the side of the Prince.

Saint Nicolaus Union Alliance of Hungary

Godzsák, Attila

In 1054 the first great schism took place in the Christian Church. The Church split into two parts, the Eastern (Orthodox) and the Western (Catholic) Church. Thereafter, the Western Church tried to reunite the two parts many times. This research begins with the presentation of these attempts (1274 Lyon, 1439 Florence, 1596 Brest) and of the birth of the Greek Catholic Church in the Hungarian area. Furthermore, this study presents the Saint Nicolaus Union Alliance of Hungary (Szent Miklós Magyarországi Unió Szövetség, SZEMISZ), which was founded in 1939, and also examines the Hungarian Greek Catholic press, which served as a crier to the Union. The study attempts to acquaint the reader with the organisation, operation and work of the SZEMISZ from the beginnings to 1948,

when it ceased to exist. The head office of the Alliance was first in Miskolc and from 1941 in Nyíregyháza. The leader of the Alliance was Miklós Dudás, Greek Catholic Bishop of Hajdúdorog and most of the Hungarian Roman Catholic and Greek Catholic leaders also joined SZEMISZ. They organized several programmes and kept contact with unionist alliances and movements of other European states. They had their own press, titled 'Eastern Church' (*Keleti Egyház*). Unfortunately, the Alliance never achieved effective results, the two Churches could not be brought closer.

Historical Networks. Hungarian Pauline Order contra State Security

Bertalan, Péter

History has been dominated by networks since the Ancient Times until the beginning of the 21st century. The most significant factors which contribute to the formations of networks are the relations between the individuals and the participants forming the economy. The networks are constantly and dynamically changing models irrespective of any historic age. Networks sometimes compete with each other sometimes they are confronted. One of the basic questions in the 21st century is whether these networks are capable of cooperating together or they will constantly remain in the phase of rivalry. If networks are connected based on the hope of mutual benefits humankind can survive even the major cataclismas. The basic element of networks to survive the crisis of history is the so-called gain-to-gain game.

On the stage of world history, the clash of networks, independent from time and space is going on. 'Between 7 October and 5 December 1950 about 2300 monks and 8800 nuns had to leave the monasteries and cloisters not yet seized. Nothing from the monasteries were left for the Pauline monks. On 26 March 1951, at night on Easter Monday, the Paulines living in Budapest were arrested by the State Defence Authority (ÁVH).'¹ The study attempts to reconstruct an important moment of the clashes of the Hungarian Pauline Order and the State Defence Authority, two significant players of historical networks, based on contemporary documents with consequently applied source criticism.

János Kádár in the Vatican

Izsák, Norbert

The relationship between Hungary and the Holy See was complicated, stressful and controversial between 1945 and 1989. It had several phases and by the 1970s both Hungary and the Vatican tried work towards an acceptable *modus vivendi*. Instead of trying to openly destroy the church,

¹ Aczél, László Zsongor – Legeza, László – Szacsavay, Péter – Török, József: Pálosok. ['Paulines'] Budapest, 2006. (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében ['Monastic Orders in the Carpathian Basin']) (2nd ed.) 46. p. (Transl.: Jäger, Valéria – Vékey, Ádám)

János Kádár sought to use the church for his purposes. On the other hand, the Vatican was eager to implement its 'Ostpolitik' in Hungary. As the climax of these efforts the ageing Paul VI received János Kádár in his private library on June 9, 1977. The press was more than modest before the visit, no papers hinted that while in Italy, Kádár was going to meet the pope. However, after the successful visit, they hailed the party leader's wit, spontaneity and politeness. They also reported that after meeting the pope, Kádár held a press conference, where he blamed the late cardinal Mindszenty for the less than satisfactory relations with the Holy See. At one point Kádár also quoted the Bible, and the Hungarian press warmly wrote about Paul VI. Another sign of the improving relationship was that the party's official paper, *Népszabadság* wrote negatively about the conservative Catholic bishop, Marcell Lefèbvre, who rebelled against the authority of the pope and rejected the Second Vatican Council. All in all, the Hungarian press covered extensively the visit, and praised the meeting as a sign of peace between the two states. The Hungarian publications outside of Hungary were less positive: some accused the pope with naivety, and many were astonished that Kádár, the 'dictator' was received at all by Paul VI.

The Mission History of the Hungarian Pentecostal Movement, 1940–1989

Nagy-Ajtai, Ágnes

The study covers the 1940–1989 era of the mission history of the Pentecostal movement. This era can be divided into multiple periods along the lines of the historical changes, on one hand, and the processes taking place within the Pentecostal community, on the other; and as a result of these, along the methods applied in the missionary work, and their outcomes.

In accordance with biblical counsel, evangelization was a self-explanatory commission to all members of the community in all periods. In the 1940s missionary work was conducted under the same circumstances as in previous decades: during the world war and after it, there were new congregations established, dedicated servants traveled the country, and such charismatic phenomena as speaking in tongues had unlimited manifestations at church services. In the 1950s state regulations created a major setback in the growth rate, and the Pentecostal traits were increasingly pushed into the background—while institutionalization took place at an increased rate. In 1962 the two main branches of the movement merged, and from this time on along the cooperation with the state the possibilities of the mission gradually broadened, in the fields of publishing church literature, international contacts, and youth work.

The focus of missionary work gradually shifted from evangelization of those without the church to activities within the congregation. There was a boom in missionary work among the children and youth, and from the 1970s the new field of missionary work among the gypsies emerged, sponsored by the state. We can see stagnation in church membership; the decrease in numbers having been prevented by the conversion of youth raised in the congregations.

„A politika nem a mi feladatunk”. A Szív politikai állásfoglalásai a koalíciós időszakban*

Sz. Nagy Gábor

Tanulmányomban *A Szív* című katolikus (jezsuita) lap történetéből mutatok be néhány epizódot. Arra nem vállalkozhatom, hogy teljes spektrumában mutatom be a lapban megjelent írásokat, de bízom abban, hogy az alább bemutatandó néhány téma is jól szemlélteti azt, milyen nehézségekkel kellett szembenéznie 1945 után egy katolikus lapnak.

A dolgozatot három nagyobb részre bontottam. Először *A Szív* kiadásával, megjelenésével kapcsolatos nehézségeket mutatom be. Ezután térek át a lapban megjelenő néhány politikai témára. Bemutatom, hogy láttatta a lap az egyház és az állam viszonyát, hogyan értékelte az idővel egyre fokozódó támadásokat a katolikus egyház ellen. Úgy érzem, hogy ezekből világos képet kaphatunk, hogyan is látta egy bizonyos közeg (főként a jezsuiták) a katolikus egyház koalíciós korszakbeli szerepét. Fontos megemlíteni, hogy az itt vizsgált vélemények nem a katolikus egyház mindenkori véleményét tükrözik, hanem egyfajta narratívát mutatnak be bizonyos eseményekkel kapcsolatban.

Nehézségek *A Szív* kiadásával, megjelenésével kapcsolatban

1945 után a sajtótermékek kiadása sok nehézséggel járt.¹ Lapengedélyt ugyanis az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény értelmében csak a Szövetséges Ellenőrző Bizottság adhatott ki, a magyar fél (kezdetben a Miniszterelnökség, majd 1945 novembere után a Tájékoztatóügyi Minisztérium) felterjesztésére. További megszorítás volt, hogy politikai jellegű lapot csak a pártok indíthattak, így például magánszemélyek vagy az egyházak nem. Így annak ellenére, hogy a katolikus egyházi vezetők többször is kísérletet tettek napilap kiadására, a kormány ezt folyamatosan elutasította. Így a koalíciós időszakban végül csak két hetilap (*A Szív* és az *Új Ember*), egy folyóirat (*Vigilia*) és egy könyvmegosztó kiadvány (*Magyar Kurír*) jelenhetett meg. Mindezek közül legelőször a Jézus Szíve Szövetség kiadásában, Kollár Ferenc SJ felelős szerkesztésében és kiadásában megjelent *A Szív* című társasági értesítő kapott engedélyt. A levéltári anyag között egyelőre még nem sikerült rábukkanni a lapengedély eredeti példányára, de több közlésből és a lapengedély számából is nagyjából következtethetünk az engedély kiadásának idejére. Haas György könyvében Balogh István miniszterelnökségi államtitkár, aki ebben az időben a sajtóügyek intézője is volt, hivatkozva megemlíti, hogy a

* A tanulmány megírását a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság és az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja támogatta. Előadásként elhangzott az *A Szív 100 – Szimpózium* c. konferencián, a budapesti Párbeszéd Házában, 2015. szeptember 25-én.

¹ A korszak sajtópolitikájáról részletesen ld.: SZ. NAGY GÁBOR: A magyar sajtópolitika a koalíciós időszakban (1944–1948) – sajtótörténeti vázlat. In: *Századok*, 2014. 6. sz. 1465–1490. p. (továbbiakban: SZ. NAGY, 2014.)

lap valamikor a kormány debreceni időszakában kapta meg az engedélyt.² Szabó Ferenc SJ pedig azt írja,³ hogy a lap főszerkesztője és felelős kiadója, Kollár Ferenc SJ „erélyes” fellépése miatt kapta meg az engedélyt olyan gyorsan, hogy a lap már májusban megjelenhetett. Mindezek mellett a lap impresszumában feltüntetett engedélyszám (1408/1945. M.E.) beazonosítása is azt mutatja, hogy az engedélyt valóban még Debrecenben adták ki (a kormány április 11-én tette át a székhelyét Budapestre), nagy valószínűséggel március végén. Mindezt alátámasztja az is, hogy a lapengedély megadása és az első szám megjelenése között eltelt több mint egy hónap elegendő volt arra, hogy a megjelenését a kiadó előkészítse. A lap első számában, május 19-én részletesen is foglalkoztak annak újraindításával. A lap szerint a megjelenés engedélyezése „a demokratikus Magyarország kibontakozásának egyik szép jele”, és azt is mutatja, hogy a vallás szabadsága is megvan. Ugyanakkor azt sem gondolják, hogy a keresztény eszmének nem lesz a demokratikus Magyarországon is ellenfele, de a nácizmussal ellentétben most lehetőség nyílik arra, hogy ellenvéleményt fogalmazzanak meg anélkül, hogy az azt megfogalmazót bármiféle atrocitás érné. Ugyanakkor a lap továbbra sem kívánt pártokkal és politikával foglalkozni, hanem kizárólag hitbéli kérdésekkel. „A politika nem a mi feladatunk” – szögezte le a cikk.⁴ Ezt a tételt ugyan több esetben is megfogalmazták, de mint a tanulmányban látni fogjuk, nem sikerült maradéktalanul végrehajtaniuk. Ugyanakkor az állam és az egyház viszonyát vizsgálva, a hitbéli és a politikai kérdések között nem húzható éles határvonal.

1947 szeptemberében, amikor a békeszerződés hatályba emelkedett, a Szövetség Ellenőrző Bizottság mandátuma lejárt, így a lapengedélyezés joga a magyar kormányra szállt. Ezért a kormány egy rendeletet adott ki, amely tulajdonképpen a lapok újraengedélyezését tette szükségessé.⁵ A *Szív* 1948. január 3-i számában adott hírt erről a procedúráról, valamint arról, hogy a papírhiány miatt nem engedélyezték a mellékleteket, és hogy a lap hatósági ára 1 Ft, amely ugyan drágának tűnik, de a többi laphoz képest még így is olcsó, köszönhetően a magas példányszámnak.⁶

A lapengedélyezés mellett a lapengedély ideiglenes visszavonása (közkeletű nevén a lapbetiltás) mint sajtórendészeti eljárás is megnehezítette a lapkiadók életét. Ez ugyanis lehetőséget teremtett arra, hogy a bel- vagy külpolitikai érdekeket megsértő lapok ellen rendészeti eljárás keretében lépjen fel a kormány. Kezdetben ez a Miniszterelnökség hatáskörébe tartozott, a belügyminiszter csak felterjesztéssel élhetett, de 1946 tavaszától ez egyre inkább átkerült a Belügyminisztérium hatáskörébe. A köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvény már jogszabályi háttérrel is biztosított a lapok elleni eljáráshoz. Ennek eredményeképpen a belügyminiszter egyre több esetben élt ezzel a lehetőséggel. A betiltás a lapeladások utáni bevétel elmaradása mellett azzal a hátránnyal is járt, hogy a

² HAAS GYÖRGY: Balogh páter. A huszadik század Fráter Györgye. Szeged, 2010. 23. p.

³ SZABÓ FERENC SJ: A százéves magyar jezsuita rendtartomány folyóiratairól. In: *A Szív*. Online: <http://www.asziv.hu> / Történet – 2015. július 17.

⁴ Az Egyház a viharban. In: *A Szív*, 1945. május 19. 2. p.

⁵ SZ. NAGY, 2014. 1488. p.

⁶ Olvasóinkhoz! In: *A Szív*, 1948. január 3. 1. p.

sajtótermék a betiltás alatt nem részesülhetett a papírkiutalásban. Ez pedig sokkal nagyobb problémát jelentett, mint a bevétel elmaradása.

A *Szövet* a koalíciós időszakban négy alkalommal sújtották rövidebb-hosszabb idejű betiltással. A legérdekesebb mind közül a lap harmadik betiltása volt. Nem is az indokok, hanem amiatt, ahogy a belügyminisztérium az ügyet kezelte. A lap megjelenését 1946. október 26-án tiltotta meg Rajk László belügyminiszter harminc napra, mert a „lap 1946. október 26-án megjelent XXXII. évfolyam 8. száma az ország belső rendjét és külpolitikai érdekeit sértő közleményt tartalmazott”.⁷ Azonban a kiadó szeretett volna ennél többet is megtudni a betiltás okáról, ezért első lépésben a Tájékoztatásügyi Minisztériumhoz fordultak felvilágosításért. Ott azt a választ kapták, hogy a belügyminiszter őket is csak ennyiről tájékoztatta, de hozzátették, hogy a betiltás okaként megnevezett számban sem ők, sem a szovjet hatóságok nem találtak semmi kivetnivalót. Ezután a lap a Belügyminisztériumhoz fordult, de a sajtórendészeti osztály nem kívánta indokolni a betiltások okát csak annyit közöltek, „hogy bizonyára találunk benne okot, amely miatt a Belügyminiszter Úr [Rajk László] a lapot betiltotta”, de annyit elárultak, „hogy két külpolitikailag sértő cikk van benne”. Ezek után, november 4-én Kollár Ferenc Nagy Ferenc miniszterelnökhöz fordult, és kérte az ügy kivizsgálását, valamint ismertette azt a két hírt is, amely valószínűleg a betiltást okozta. A Miniszterelnökség természetesen pontosan tudta a betiltás okát, és november 26-án átiratot intézett Gyöngyösi János külügyminiszterhez, hogy a két külügyi természetű hír valóban olyat állított, amely a lap betiltását vonná maga után.⁸ Mivel választ nem kaptak, ezért a kérést 1947. február 4-én⁹ és április elején is megismételték. Április 19-én a Külügyminisztérium azt válaszolta, hogy már ők is két ízben kértek tájékoztatást az ügyben Rajk Lászlótól, de eddig nem kaptak választ. Azonban amint ezt megkapják, ők is állást foglalnak ez ügyben.¹⁰ Az ügy a levéltári források szerint a betiltás foganatosítása után fél évvel véget ért, mégpedig úgy, hogy a belügyminiszter válasza sem méltatta se a minisztertársát, se a miniszterelnököt. A lap kiadóját pedig a sajtórendészeti osztály csak egy igen cinikus válasza méltatta.

A lapkiadók nagy részének szinte állandósult problémát jelentett a papírkiutalás megszerzése. Mivel 1945 után a papírkészlet csak korlátozottan állt rendelkezésre, a kormány saját hatáskörébe utalta a papírkiutalást. Minden lap csak a kiutalásban meghatározott mennyiséget kaphatta meg, és ebből kellett kigazdálkodnia a szükséges mennyiséget. Időnként ugyan lehetőség volt pótkiutalásra, sőt 1947 után már korlátozott mennyiségben importpapír is a rendelkezésre állt. A papírkiutalásnál a döntéshozók elsősorban a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front négy pártjának a központi lapjait részesítették előnyben, tehát a részükre mindig biztosították a megjelenéshez szükséges mennyiséget. Ezek után következtek a többi párt, valamint a koalíciós partnerek vidéki napilapjai, aztán a politikai hetilapok és végül jött a többi sajtótermék. Így időnként előfordult, hogy némelyik

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL. OL.) XIX-A-1-j. (= Miniszterelnökség. Általános iratok.) V-1216/1946.

⁸ MNL. OL. XIX-A-1-j-V-12931/1946.

⁹ MNL. OL. XIX-A-1-j-V-1603/1947.

¹⁰ MNL. OL. XIX-J-1-j-4/fd-132/res/pol/1947.

lap a papírhány miatt kénytelen volt szüneteltetni a megjelenését, ahogy ez megtörtént az *Új Ember* esetében is 1945 decemberében.¹¹ A lapok papírellátása az egész koalíciós időszak alatt az egyik legneuralgikusabb pontja volt a sajtópolitikának. A valóban létező papírinség mellett a papírkiutalást az ezt irányító Magyar Kommunista Párt (majd a Magyar Dolgozók Pártja) tagjai politikai fegyverként is használták.

A kiadó 1945 novemberétől szinte folyamatosan tájékoztatta a lap olvasóit a papírellátási nehézségekről. A kevés papír miatt a lapot a kiadó képtelen volt annyi példányszámban kinyomtatni, mint amennyire a katolikus olvasóközönség igényt tartott volna. A fővárosban ugyan még úgyahogy sikerült a megfelelő példányszámot biztosítani, de a vidéki olvasókhoz a lap már csak nagyon alacsony példányszámban jutott el.¹² Ugyan 1946 nyarán egy rövid időre úgy nézett ki, hogy a kormánynak sikerült úrrá lennie az állandósult papírhányon, de 1947 elejére újra nehézségbe ütközött a szükséges papírmennyiség beszerzése. Ennek eredménye az lett, hogy a lap ismét csak korlátozott példányszámban jelenhetett meg.¹³ A helyzet tavasszal sem lett jobb. A lap ismét kénytelen volt korlátozott terjedelemben és példányszámban megjelenni. A kiadó nem értett egyet a példányszámok központi szabályozásával, mert úgy látták, hogy ez a katolikus sajtót lehetetleníti el. Ezért arra kérték a papírkérdésben illetékeseket, hogy annyi papírt biztosítsanak, amennyi a ténylegesen eladható példányszámhoz szükséges.¹⁴ Persze a kiadó a hátrányból is igyekezett előnyt kovácsolni. Az eddigi három hasáb helyett négy hasábos oldalankénti tördeléssel plusz egy oldal terjedelmet nyertek.¹⁵ 1948 májusától azonban a kiadónak azzal kellett szembesülnie, hogy hiába a havi papírkiutalás, a papírgyárak azt nem szállították le. Több alkalommal is előfordult, hogy nem volt papír a nyomtatáshoz, és csak plusz papírkiutalással tudták a lapot megjelentetni, de a következő számhoz már nem állt rendelkezésre papír.¹⁶ Ugyanakkor a kiadónak azzal is szembesülnie kellett, hogy a papírhány mellett is új lapok jelennek meg, és hogy rengeteg korlátlan példányszámú lap van. Ez az eljárás szerintük igazságtalan a hat és félmillió katolikussal szemben, és ezért megbecsülést kérnek a kormánytól.¹⁷

Mindezen nehézségek ellenére a lap folyamatosan megjelent és tájékoztatta az olvasóit nemcsak a hitéleti, hanem a politikai kérdésekről is. Noha megdönthetetlen bizonyíték nincs rá, könnyen előfordulhat, hogy az egyre bizonytalanabbá váló papírkiutalásban komoly szerepet játszottak a tanulmány további részében bemutatásra kerülő írások is.

¹¹ SZ. NAGY GÁBOR: Az *Új Ember* megszüntetésére tett lépések 1945 végén. In: Médiatörténeti tanulmányok 2014. Szerk.: Klestenitz Tibor – Sz. Nagy Gábor. Bp., 2015. (Médiatudományi Könyvek) 261–274. p.

¹² Hírek. In: *A Szív*, 1945. november 17. 3. p.

¹³ Üzen a kiadóhivatal. In: *A Szív*, 1947. január 11.

¹⁴ Sajnálattal kell jelezniük... In: *A Szív*, 1947. május 3. 3. p.

¹⁵ [Új hasábbeosztással...] In: *A Szív*, 1947. május 10. 2. p.

¹⁶ Olvasóinkhoz! In: *A Szív*, 1948. május 22. 3. p.

¹⁷ Olvasóinkhoz! In: *A Szív*, 1948. május 29. 3. p.

Az Egyház és az állam viszonya

A katolikus egyház 1945 után nagyon nehéz helyzetbe került. A háború előtti helyzete alapjaiban ingott meg. Az újonnan felállított Ideiglenes Nemzeti Kormány és a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai ugyan látszólag nem korlátozták a katolikus egyház tevékenységét, de egyre inkább előtérbe került az állam és az egyház szétválasztásának szükségessége. Az 1945 márciusában elfogadott földreform során az egyházi birtokok mintegy 90%-a került felosztásra.¹⁸ Ahogy Beke Margit fogalmazott: „A földek államosításával az egyházat megélhetési alapjától fosztották meg.”¹⁹ Ezzel kapcsolatban az 1945. szeptember 15-i számban a földosztás körüli polémiákat járta körül a lap a Gazda és a Kertész között zajló elképzelt beszélgetés során. Az „azé a föld, aki megműveli” jelszó alapján a magántulajdon („az összes pártok kimondották, hogy a magántulajdon alapján állunk”), a kapitalista és a katolikus ember közötti különbségeket vizsgálja meg a beszélgetés írója. Kertész szerint az általa megművelt föld az övé, mert ő dolgozott rajta, és március 31-e előtt megműveletlen volt, mert a Gazda a fővárosban volt akkor még. Ezt cáfolja a Gazda tételesen, és végül arra jutnak, hogy a Gazdáé a föld, és a Kertész csak műveli, akit ezért „becsületesen” megfizetett a Gazda.²⁰

A lap a választásokkal kapcsolatban is több esetben teret adott a véleményének. Az 1945. novemberi választások kapcsán a lap állásfoglalása egybecsengett az egyházi vezetők véleményével. A lap arra hívta fel a választók figyelmét, hogy éljenek alkotmányos jogukkal és vegyenek részt a választásokon. Konkrétan nem ajánlottak egyetlen pártot sem a választók figyelmébe, de óvtak azoktól a pártoktól, amelyek vallás- és egyházellenesek („Súlyos bűn a keresztény világnézettel ellentétes pártra szavazni.”). A lap szerint a jó jelölt az, aki a közjó és a vallás törvényeit helyezi előtérbe, a rossz pedig az, aki ezeket az elveket nem tudja betartani. A választás során a szavazónak arra a listára kell szavaznia, amely „a legjobb, illetőleg a legkevésbé rossz”. Ha nincs ilyen lista, akkor arra, ahol a legtöbb olyan képviselő van, „aki nem áldozza fel az államélet lényeges tényezőit”. Azonban figyelni kell arra is, hogy a választás még a katolikusok többségét is megoszthatja, ezért figyelni kell arra, hogy ne legyen a „pártszellem a vallás javának és a közjó alapvető követelményeinek föléje kerüljön”. A megosztottság ugyanis könnyen az Egyház üldözéséhez vezethet, amely az országot is veszélyezteti. Ezért arra kell törekedni, hogy olyanra adják a voksukat, aki a katolikusok nagy részét maga mellé tudja állítani, és képes túllépni a pártok versengésén. Pártba lépés esetén is szem előtt kell tartania, hogy továbbra is mindenek fölé helyezze a keresztényi szellemet, és ne kerüljön mindez háttérbe a politikai és pártharcok idején. A szavazás kötelessége minden katolikusnak, de csak olyan pártra adhatja szavazatát, amely se az Egyháznak, se az államnak nem okoz visszafordíthatatlan kárt. Egyszóval egy „kevésbé méltó pártra csak akkor szavazhatunk, ha ezzel egy még rossz-

¹⁸ SZABÓ CSABA: A katolikus egyház Magyarországon, 1945–1953. In: Egyháziügyi hangulat-jelentések, 1951, 1953. Szerk., bev. tan. írta és mutatókat összeáll.: Szabó Csaba. Bp., 2000. (Párhuzamos archívum) (továbbiakban: SZABÓ, 2000.) 21. p.

¹⁹ BEKE MARGIT: Magyarország rövid egyháztörténete 1945–2005 között. I. rész. In: *Magyar Sion*, 2007. 1. sz. 48. p.

²⁰ Tánc a magántulajdon körül. In: *A Szív*, 1945. szeptember 15. 2. p.

szabb párt győzelmét tudjuk megakadályozni”, tehát van lehetőség mérlegelésre, de azt szem előtt kell tartani, hogy a „kizárólag a haza és a kereszténység javát [kell] tekinteni és felül [kell] emelkedni az egyén és pillanatnyi érdekeken”.²¹ A választások után a lap úgy értékelt, hogy a szavazást megelőző propagandát nem mindig, de a választást a szabadság jellemezte. Azt is megjegyezték, hogy az emberi gondolkodás alakítása hosszú folyamat, de meg kell becsülni a más véleményét is, és ez most adott volt. Ez pedig az „igazi keresztény demokráciának” a jele.²²

Az 1947. évi választásokkal külön nem foglalkoztak, csak a Magyar Püspöki Kar hivatalos állásfoglalását tették közzé, amely lényegesen nem különbözött az 1945. évi választások előtt megfogalmazott elvektől. Egyedül arra kértek minden, szavazati joguktól megfosztott állampolgárt, hogy „ne sajnálja a fáradságot, fellebbezéssel szerezze vissza” azt.²³ Azonban a választások után már nem jelentkezett a lap semmiféle értékeléssel, csak a reményüknek adtak hangot, hogy a választási programokban rögzített programpont (a haza és a vallás megbecsülése) nem csak a választók megnyerése miatt szerepelt, hanem valóban meg is kívánják azt valósítani.²⁴

Az 1949. évi választások előtt és után a lap már semmiféle állásfoglalást nem nyilvánított ki, még átvettet sem.

Az egyház és az állam szétválasztása is sok esetben állásfoglalásra készítette a lapot. Véleményük szerint az egyház és az állam fogalmilag valóban elkülönül egymástól, de jogi és a valóság értelmében ez általában burkoltan az egyházüldözést jelenti a modern kori történelemben. Az állam és az egyház nehezen választható el egymástól, és nem a teljes elkülönülésre, hanem az együttműködésre kell törekedni. Mert az egyház és a vallás szabadsága a nemzet szabadságát eredményezi.²⁵ Ugyanakkor azt is kihangsúlyozták, hogy a kiegyezést az államnak és a pártoknak kell kezdeményezniük, hiszen az egyház mint az Isten földi képviselője nem egyezkedik.²⁶ Az államnak és a pártoknak fel kell ismerniük azt, hogy az egyház az állam elválaszthatatlan része, ugyanis nem egymás ellen lépnek fel, hanem kiegészítik egymást. Ugyanis, érvelt a lap, az állam a társadalmat „összefogó keret”, amely szervezőként lép fel és jogszabályok valamint szervezetek segítségével biztosítja az emberek szükségleteit, míg az egyház az állam segítő intézménye, amely erkölcsi segítséget, támaszt ad. Ha ez a kölcsönösség nem valósul meg, akkor az állam „öntudat nélküli gépalkatrészekké változtatja át tagjait”.²⁷ A lap szerint fontos azt is látni, hogy Jézus egyik állandóan idézett mondatát („Adjátok meg a császárnak mi a császáré, és az Istennek, ami az Istené!”) az egyház ellen agitáló pártok és ideológusok kiforgatják azzal, hogy a szövegkörnyezetből kiemelve idézik. Így ugyanis Jézus szavaival „dogmatizálná[k] az Egyház és az állam teljes szétválasztá-

²¹ Fényszóró. In: *A Szív*, 1945. október 5. 2. p.; Fényszóró. In: *A Szív*, 1945. október 13. 2. p.; A választók kötelességei. In: *A Szív*, 1945. november 3. 2. p.

²² Hitünk, erőnk, harcunk. In: *A Szív*, 1945. november 17. 2. p.

²³ Hivatalos nyilatkozat: Szavazni kell! In: *A Szív*, 1947. augusztus 16. 3. p.; Szavazni kell! In: *A Szív*, 1947. augusztus 23. 1. p.

²⁴ Plakátok vallomása. In: *A Szív*, 1947. szeptember 20. 4. p.

²⁵ Fényszóró. In: *A Szív*, 1945. november 24. 3. p.

²⁶ Ellenzéki Egyház?... In: *A Szív*, 1946. január 19. 2. p.

²⁷ Egyház és állam. In: *A Szív*, 1947. augusztus 9. 3. p.

sának az eretnekségét”, hiszen az emberi hatalom mellett a vallás csak magánügyként maradhatna meg, amely azonban ellentétes az evangéliummal.²⁸ 1948-ban azonban már konkrét célként merült fel politikai berkekben az állam és az egyház szétválasztása. A baloldalon egyre többször jelentkezett igényként, hogy az egyház maradjon meg a tízparancsolat és az erélyek hirdetésénél, és a gazdaság, politika és a kultúra kérdését bízza az államra. Azzal egyetértenek, hogy valóban nem az egyház feladata ezeknek a kérdéseknek a megoldása, de erkölcsi törvénybe ütköző esetekben kötelessége felszólalnia. Az elválasztást sürgetők figyelmébe ajánlja azt is, hogy az örök üdvösség csak földi érdemekkel szerezhető, és nem elválasztás, hanem megegyezés szükséges.²⁹ Ugyanakkor ez a megegyezés, megbékélés nem lehet egyoldalú, mert az „örök elvek és elidegeníthetetlen jogok” megmaradása a feltétel az egyház részéről. Ilyen az egyházi iskolák megmaradása, a sajtó és az ígéhirdetés joga. Ezek nélkül „meghasonulás következne be”.³⁰ Látható tehát, hogy a lap nem volt ellene a kiegyezésnek és a békés egymás mellett élésnek, de nem kívántak a háttérbe vonulni, és kizárólag hitbéli kérdésekkel foglalkozni.

Azonban ezt a megbékélési folyamatot jelentősen megnehezítették a Mindszenty József elleni baloldali támadások, a fakultatív hitoktatás bevezetése és az egyházi iskolák államosítása.

Támadások a katolikus egyház ellen

A katolikus egyházi elleni támadások már az új politikai struktúra kialakításának az első percében elkezdődtek. Ezek azonban még nem egységes fellépések voltak, hanem egymástól elszeparált támadások. Egy meg nem nevezett polgári iskola diákjai nyilatkozatot adtak közre, amelyben tiltakoztak az ellen, hogy „az egyik tanár Isten ellen nyilatkozott gúnyosan az órán, s hozzá csatlakozott néhány ifjú is”. A tanulók a nyilatkozatukban kifejtették, hogy hisznek Istenben, hiszik és hirdetik azt is, hogy „a független, szabad, demokratikus új Magyarországot csak az élő Isten hitében felnövekedett öntudatos, tisztalelkű, jellemes, bátor és fegyelmezett ifjúság tudja felépíteni”, és ezért a hitért az életüket is adnák.³¹ 1945 októberében pedig Czapik Gyula egri érsek nyilatkozatát közölték azzal kapcsolatban, hogy több településen a „közigazgatási szervek az Ellenőrző Bizottságra hivatkozva” akarják vallásos egyesületek működését megtiltani. Máshol a vezetők neveit kérték meg, vagy pedig egyes politikai pártok próbálták elérni ezen egyesületek munkájának felfüggesztését. Czapik felhívta a figyelmet arra, hogy ilyen kormányzati szándék nincs, és csak „félreértésből eredő helyi intézkedésről van szó”.³² A november 3-i számban pedig vezércikkben foglalkoztak azokkal, „akik a közélet porondjáról szinte dühösen néznek ránk katolikusokra: Miért nem tapsolunk nekik, miért nem rajongunk értük? Miért húzódnak tőlük? Miért nem szavazunk szándékuk szerint? Talán reakciósook, népellenesek vagyunk, a demokráciának esküdt

²⁸ Az állam és az egyház kapcsolata. Evangélium magyarázat. In: *A Szív*, 1947. október 25. 2. p.

²⁹ Mit szólunk hozzá? In: *A Szív*, 1948. március 13. 7. p.

³⁰ Mit szólunk hozzá? In: *A Szív*, 1948. május 1. 5. p.

³¹ Tanít az ifjúság. In: *A Szív*, 1945. július 21. 1. p.

³² [Az egri érsek...] In: *A Szív*, 1945. október 20. 2. p.

ellenségei?” A szerző szerint elég lenne annyit válaszolni erre a vádra, hogy „Ne tanítsa senki az Egyházat, az igazi demokrácia édesanyját, a nép szeretetere”, de mégis úgy érezte, hogy ez talán kevés lesz. Mindenesre leszögezte, hogy az elégedetlenség nem azonos a múlt visszasírásával. A katolikusok nagy része nem sokkalja, hanem éppen hogy kevésnek érzi a reformokat. Több megújulást kívánnak, de ugyanakkor a közjót elébe helyezik a pártérdekeknek. A visszahúzódnásuk oka, hogy úgy érzik, a harsány szavak, politikai jelmondatok mögött hazugság van. Mindezek mellett az erkölcsstelenség, az istentelenség, a korrupció, a gyűlölet, a folyamatos harc szinte ellepi a mindennapokat és a közéletet is. A szerző úgy érzi, hogy az országot a jelenlegi helyzetből csak a keresztény szellemiség képes kiemelni. Ezért „csupán kis szerénységet kérünk a másik oldalon. Máskülönben a keresztény lelkiismeretet nem tudjuk soká fékezni és nem tudjuk megóvni a pogány gyűlölet szellemétől”.³³ Decemberben pedig Czapi Gyula egri püspök kérésére a Heves megyei főkapitány utasította a pártok és a rendőrség helyi vezetőit, hogy az egyházi egyesületek életébe ne szóljanak bele, mert a hatályos törvények szerint azok működése legitim.³⁴

1946 januárjában ezek a támadások egyre inkább Mindszenty József személyére összpontosultak. A választási körlevél óta a baloldali pártok amúgy is hevesen támadták Mindszentyt, de az 1945. évi szilveszteri rádióbeszéd után ez a támadás egyre dühödtebbé vált.³⁵

Az 1946. január 19-i számban leközölték a hercegprímás szilveszteri rádióbeszédét,³⁶ majd ugyanebben a számban az utóbbi időben megszaporodott Mindszentyt érő „türelmét veszített támadásokra” reagált a lap. A lap szerint nincs szükség Mindszentyt megvédeni, mert „az idő és a közvélemény teljesen igazolja minden lépését”. Egyes vélemények szerint minél több támadás kellene Mindszenty ellen, mert annál inkább ráirányítja a figyelmet, és így annál többen találkoznak a gondolataival. Egy munkás, aki magát nem templomba járó emberként jellemezte, azt mondta, hogy a támadások megindulása óta a „Hercegprímás a legnépszerűbb ember Magyarországon!” Mindezt alátámasztja, hogy az ifjúság is határozottan kiállt Mindszenty mellett a tüntetések során, sőt nem egy nagyvállalat munkásküldöttjei kértek engedélyt az egyházi hatóságoktól, hogy a hercegprímás körlevelét „sokszorosíthassák és terjeszthessék”. A lap szerint, aki értően és preconcepció nélkül olvassa Mindszenty sorait, az be fogja látni, hogy „kristályos őszinteséggel beszél jelen helyzetünkről és teendőinkről”. A lap szerint azonban ennél mélyebbre kell ásni a támadások okait illetően. Az egyház ellenfelei az állandó ellenzékiiséget kérik számon rajtuk. Azt kérdik, hogy az egyház miért nem hajlandó a kiegyezésre és a megegyezésre az állammal, a pártokkal? Azért, írja a szerző, mert „Sohasem fog egyezkedni az Egyház!” Mert nem neki kell keresni az egységet, hanem „mások keresék [...] vele”, hiszen az egyház mint az Isten földi képviselője nem egyez-

³³ Bizalmatlanságunk okai. In: *A Szív*, 1945. november 3. 1. p.

³⁴ Hírek. In: *A Szív*, 1945. december 22. 4. p.

³⁵ Erről az időszakról I. Sz. NAGY GÁBOR: A Mindszenty József elleni sajtótámadások, 1945–1946. In: *A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok*. Szerk.: Klestenitz Tibor. Bp., 2015. (Médiatudományi könyvek) 129–143. p., 132–137. p.

³⁶ „Magyar ember! Küzdj és bízva bízzál!” A Hercegprímás szilveszteri rádióbeszéde. In: *A Szív*, 1946. január 19. 1. p.

kedik. Ugyanis az Egyház nem lehet cinkosa az istentelen világnak. Az egyház lelkiismerete nem engedi ezt, és ezért látnak a „hitványok és a gyávák [...] ellenzékét és ellenséget” az egyházban. De nem látják, hogy az egyház ellenzékiisége nem azonos a pártok ellenzékiiségével. Nem ártani, hanem segíteni akaró, a tökéletességre törekvő ellenzék. A szerző úgy látja, hogy „a magyar demokrácia lázas gyermekbetegségeit szenvedti”, amit meg is ért a szerző. Azt azonban nem érti, hogy miért akarják a beteg mellől elzavarni az orvost, az egyházat? „Ha így megy tovább, félok, hogy vagy elpusztul, vagy valóságos zsarnok lesz belőle” – írja a szerző. Arra is felhívja végezetül a figyelmet, hogy talán érdemes lenne megfontolni az ellenzéki bírálatot is, és nem mindenkitől „hízalgó hódolatot” várni.³⁷

A január 26-i számban Mindszenty szilveszteri beszéde után elhangzott vádakra reagálnak röviden. Több helyről is bírálták a hercegprímást, hogy miért nem ítélte el az elmúlt rendszert is ilyen „bíráló hangon?” Az ezt kérdezők figyelmébe ajánlottak két tény: 1944-ben a „legkeményebb bírálatot juttatta el személyesen az előző rendszer fejéhez”, míg 1944 végén erre azért nem volt lehetősége, mert a kőhidai fogházban ült a nyilasok jóvoltából.³⁸ A február 9-i szám vezércikkében ismét előkerült a Mindszenty elleni sajtótámadások lélektana. A szerző szerint valóban van reakció Magyarországon, de nem ott, ahol azt egyesek látni vélik. Mert az nem reakció, amely „undorral és lázadózva fordul el a demokráciának ama képviselőitől, akik panamákkal, erőszakkal mocskolják be a demokrácia tiszta köntösét”. A Mindszentyt támadó sajtó is tökéletesen mutatja be a félrevezetés módszertanát. Először azt vetették Mindszenty szemére, hogy bírálta a földreformot. Ez valóban így volt, de egyes kormánypárti körök is megtették ezt. Ezek után már azzal vádolták, hogy ellenzi is azt, míg végül odáig jutottak, hogy Mindszenty egyenesen „a reakció vezére, a nagytőke védője”. Ezek után igyekeztek Mindszentyt elszigetelni és szembeállítani nem csak a katolikusokkal, hanem más püspökökkel is, holott régóta nem volt olyan jó a viszony a többi keresztény egyházzal, mint Mindszenty alatt. Azonban itt sem álltak meg, és most már a „gyilkosok védője” és a „külpolitikai érdekek veszélyeztetője” címkét is ráaggatták. Ha így megy tovább, ironizál a szerző, a végén „azt fogjuk olvasni, hogy a »véreskezű prímás«, a »nemzet sírásója«, a »demokrácia hóhéra«” a hercegprímás. De ezzel sem jutnak célhoz, hiszen az egyház már rengeteg ilyen támadást túlélte, és nem lett semmivé. Ahogy Mindszenty is túlélte már, hogy hite miatt bebörtönözték.³⁹

A február 23-i szám első oldalán szintén a Mindszenty elleni támadásokkal foglalkoztak. Egy olvasó felvetette, hogy nem kell a hercegprímást védeni, hiszen nem szorul rá, és a folyamatos védekezés miatt az ellenfelei és a nép is azt hiheti, hogy tényleg valami baj van, és ezért szorul védelemre. Az olvasó szerint meg kell bízni „a magyar nép józanságában!” A lap megvizsgálta a kérdést, és valóban úgy látta, hogy az ország többsége „mély áhítattal veszi körül főpapi személyét és mindent, ami felmagasztalja, boldog készséggel elhisz”. De nem hiszi, hogy Mindszenty a nép ellensége, ahogy azt sem, hogy a földreform ellen dolgozik. Mindszenty véleménye

³⁷ Ellenzéki Egyház?... In: *A Szív*, 1946. január 19. 2. p.

³⁸ Hitünk, erőnk, harcunk. In: *A Szív*, 1946. január 26. 2. p.

³⁹ Fél-igazságoktól ments meg, Uram minket! In: *A Szív*, 1946. február 9. 1. p.

változatlan, mint volt a nyilas uralom alatt, és azok, akik emiatt támadják, azok „egy követ fújnak ellenfeleikkel, a nyilasokkal, mert ugyanaz az elv fáj mindkettőjüknek”. Ezek után a február 10-i, Örökimádság-templomban elmondott mise utáni történésekkel foglalkozik. A politikai lapok egy része „nyilas tüntetés[ként]” írt az eseményről. A lap is megkérdezte a szemtanúkat, de senki nem emlékezett arra, hogy Imrédyt vagy Szálasit éltették volna. Ha történt is ilyen, az csak provokáció lehetett. A demokratikus sajtó így valótlannal állította, amit állított, pedig „elsődleges kötelessége a közvélemény helyes tájékoztatása”. Sokszor vádolják Mindszentyt azzal, hogy „hordóvá alakítja a templom szószékét”. A lap ezzel nem is száll vitába, de azt javasolja, hogy vizsgálják meg, hogy Mindszentynek igaza van-e vagy sem. Ha nincs, cáfolják meg azokat, amiről beszél: hogy nem szükséges a Tízparancsolat az újjáépítésben, és „nincs miért és kiért imádkoznunk”. A lap szerint a magyar nép józanságában meg lehet bízni, hiszen a nyilas uralom megtanította arra a népet, hogy a lehangosabban és legvadabbul elmondott vádak nem bizonyítanak semmit.⁴⁰

A lap március 2-i száma egy kétoldalas írásban foglalkozott az utóbbi időben egyre szaporodó egyház- és Mindszenty-ellenes támadásokkal. A lap szerint a nyilas uralom propagandáját idéző támadásokat intéznek egyes lapok a hercegprímás és a katolicizmus ellen. A lap nem hiszi, hogy a tüntetések a reakció ellen zajlottak volna, hiszen tízezer ember tanúskodik amellet, hogy február 10-én nem voltak Imrédyt és Szálasit éltető bekiabálások. Egyes pártok mindenféle bizonyítékok nélkül vádolják a hercegprímást és hergelik ellene a tömeget. Elég csak Mindszentynek Rieshez írott levelére, és az arra reagáló baloldali sajtóra gondolni. A tüntetések egy kérdést vetnek fel: „hogyan válaszol majd a tüntetésre a magyar katolicizmus?” Többek szerint a Mindszenty elleni támadás csak a nagyobb problémákról próbálja elterelni a közvélemény figyelmét, hiszen vannak olyan pártok, amelyek folyamatosan támadnak valakit. Hiszen nem Mindszenty az oka a kenyér és a krumpli árának emelkedése miatt. Azonban a „katolikusok jelentékeny része a kultúrharc kezdetét véli felismerni ebben a tüntetésben”. Ezt erősíti az, hogy a Mindszenty-beszédet nyilas beszédnek nevezték, de abból egy mondatot nem idéztek. A katolikusok békés tüntetésére a saját sajtó iránt pedig dühödött Mindszenty-ellenes tüntetéssel válaszoltak. Mindszentynek a földreformot bíráló mondatait pedig úgy interpretálták, mintha ő vissza akarná adni a földet a volt tulajdonosoknak, holott Mindszenty csak a pártszempontok előtérbe tolását helytelenítette. Továbbá a kultúrharc mellett szól az a tény is, hogy az egyik napilap a katolikus egyház befolyásának a visszaszorítását vetette fel az oktatásban, válaszul Mindszenty kijelentéseire. A *Szív* szerint ha ez büntetés, akkor nyilasmódszer, ha azonban pártprogram, akkor Mindszentytől „függetlenül meg fog történni a katolikus iskolák elvétele és a hitoktatás megszüntetése”. Az is a harc része, hogy több munkahelyen aláírást kértek a dolgozóktól, hogy elhagyták a katolikus egyházat. A módszer a lap szerint megdöbbenően hasonlatos a németországi nemzetiszocialista kultúrharchoz. A jövőtől a lap nem sok jót vár. Fel kell készülni a z egyházi iskolák államosítására és a katolikus sajtó elhallgattatására. Sokan fogják elhagyni az egyházat. De a

⁴⁰ Néhány szó a Hercegprímásról. In: *A Szív*, 1946. február 23. 1. p.

támadások segíthetnek a katolikusok egymás mellé állásában és a célért való összefogásban is.⁴¹

A május 4-i számban pedig arra a vádakra reagáltak, amely Mindszentyt svábként aposztrofálta. A lap hosszan bizonyítja a hercegprímás magyar származását: színtiszta magyar vidéken született, ahol csak magyarul beszéltek, ahogy „a mai újságírók ottani fajtestvérei”. Családjában nagyrészt magyar nevek fordulnak elő, „az egy idegen nevű is több mint 200 éve magyar nemes”. Mindszenty, a lap tudomása szerint, büszke származására, ennek ellenére „tisztelettel tud meghajolni azok előtt a mai fajvédő magyarok előtt, akik nálánál és családjánál múltjuk, vérük és jellemük szerint valóban magyarabbak”.⁴²

1946 májusától kezdve a lap egyre kevesebbet foglalkozott a Mindszenty elleni támadásokkal, és figyelmét a hitoktatás az egyházi iskolák elleni egyre fokozódó támadásokra összpontosította, bár ahogy láthattuk, ezek egy része már a Mindszenty-ellenes baloldali hadjárat részét is képezték. A május 4-i szám első két oldalán a katolikus egyház elleni támadásokkal foglalkoztak. „[B]izonyos körök” egyre gyakrabban vádolják az egyházat reakcióssággal. Az egyik oka ennek, hogy ezek a körök rossz szemmel nézik, hogy az oktatás nagy része a katolikusok kezében van. Egyre több jel utalt arra a lap szerint, hogy az egyházi oktatás ellen hamarosan támadás indulhat. Ezért is szükséges az Actio Catholica által sürgetett Szülők Szövetségének a megszervezése, amely aláírásokat gyűjt annak érdekében, hogy a szülők katolikus iskolába akarják íratni és járatni gyermekeiket. Aki ezzel szembeszáll, az a „népakarat súlyos és diktatórikus arculcsapójának tűnjék”.⁴³ Ennek bizonyítására a lap több számon keresztül közölt más lapokból szemlézett írásokat a katolikus iskolákkal kapcsolatban. Többnyire baloldali lapok támadásait mutatták be.⁴⁴ De fel is hívták a hívek figyelmét, hogy ahol katolikusok elleni támadásról tudnak, azt azonnal jelentsek a helyi illetékeseknek.⁴⁵ Egy augusztusi riportban az iskolák vezetői tagadták azokat a vádakat, hogy az iskolákban a demokrácia ellen beszélnek, és hogy csak a régi vezető osztály gyermekeit oktatják. Elmondták, hogy sok szülő akarja katolikus iskolába járatni a gyerekeit, és nem csak a volt úri közép- és felsőosztályokból, hanem akik számára fontos a katolikus nevelés.⁴⁶ Mindezt azzal is próbálja a lap bizonyítani, hogy nem csak a fővárosban, hanem vidéken is nőtt a katolikus iskolákba járók száma. A baloldali támadások pedig abbamaradtak az államosítással kapcsolatban.⁴⁷

Az egyházi iskolák államosítása tehát 1946 őszén lekerült a napirendről, azonban 1947. március elején a fakultatív hitoktatás bevezetése előtérbe került.⁴⁸ Ekkor a lap úgy vélekedett, hogy a hitoktatás ugyanolyan fon-

⁴¹ Mi történt?... In: *A Szív*, 1946. március 2. 1–2. p.

⁴² Sváb-e a hercegprímás? In: *A Szív*, 1946. május 4. 2. p.

⁴³ Katolikusok, vigyázat! In: *A Szív*, 1946. május 4. 1–2. p.

⁴⁴ Mi van a katolikus iskolákkal? In: *A Szív*, 1946. június 1. 8. p.

⁴⁵ Minden katolikus testvérünk figyelmébe! In: *A Szív*, 1946. június 8. 2. p.

⁴⁶ A budapesti katolikus iskolák ügye. In: *A Szív*, 1946. augusztus 31. 3. p.

⁴⁷ Katolikus gimnáziumok és az általános iskola. In: *A Szív*, 1946. október 19. 3. p.

⁴⁸ Erről ld.: BALOGH MARGIT: Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiasco. Hitoktatási küzdelem és körülményei, 1946–1947. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2012. 3–4. sz. 109–119. p.; SZABÓ, 2000. 27–29. p.

tos, mint a matematika, és a mindennapi élet tudása, hiszen az örök isteni igazságok is az élet részei, amelyek fontosak egy társadalom számára (például a Tízparancsolat törvényei). A szülők pártállástól függetlenül követelik a hitoktatást, és így a demokrácia, mint a népakarat kifejezője ellen való, hogy a hitoktatást megszüntessék. Kinek lehet ez mégis az érdeke? – teszi fel a kérdést a lap. A lap szerint a hitoktatás kötelezőségének a megszűnése oda vezet, hogy sok szülő számára kötelező lesz a gyereket nem engedni hitoktatásra. A demokráciában a szülő felelőssége sokkal nagyobb, mint a diktatúrában, hiszen szabadon dönthet, és nem a hatalom dönti el helyette, hogy mit tehet és mit nem, mi a helyes és mi nem.⁴⁹ A hitoktatás megtartása mellett a lap főként azt emelte ki, hogy a szülők, pártállástól, anyagi javaktól függetlenül, ragaszkodnak a hitoktatáshoz. Ugyanis, érvelt a lap, a magyar lélekben benne gyökeredzik a keresztény hit, amelyet nem lehet kiölni. A hitoktatás fontossága pedig ehhez tartozik. Igenis fontosak az isteni törvények, ezeket is tudni kell, hogy életképes, jóra való társadalom épüljön fel. Ezeket a törvényeket nem lehet se fizikából, se történelemből, se irodalomból megtanulni. Ezért nem elég az erkölcstan.⁵⁰ A lap a hitoktatással kapcsolatban azzal is érvelt, hogy ez a katolikusoknak „joga és kötelessége”, ezért a hittan kérdésében „nincs szabadság”, hiszen Isten törvényeit megtartani, betartani „kötelesség, amely alól felmentés nincs”. Mindezek mellett a lap kiemelte azt a tényt is, hogy a magyar nép egyhangú követelése a kötelező hitoktatás. Márpedig a demokráciában a nép szava a döntő.⁵¹

Azonban nem csak a katolikus, hanem a református és az evangélikus egyház és a gyülekezeteik is tiltakoztak a fakultatív hitoktatás bevetése ellen, és mindent megtettek annak érdekében, hogy a tervezet ne valósulhasson meg.⁵² A fakultatív hitoktatás végül nem került az országgyűlés elé, de ezzel nem értek véget a támadások. A kormány, és főként a kommunista párt, az egyházi iskolákat vette célkeresztbe.⁵³

Az iskolák államosításának terve, ahogy azt láthattuk, folyamatosan témát jelentett a közéletben. Az egyesületek 1946 tavaszi betiltása után a kommunista párt egyre élesebb hangon követelte az iskolák államosítását. Akkor azonban még semmi nem lett a tervekből. 1948 májusában azonban mindössze egy hónap alatt véghez vitték mindezt. A kommunista agitációs tevékenység folyamatosan támadta az egyházi iskolákat, ostromozva azok színvonalát. Az egyházi oldalról természetesen ennek ellenkezőjét igyekeztek bizonyítani. A *Szív* is igyekezett bizonyítani, hogy az egyházi oktatás fontos a szülőknek, és a katolikusok ragaszkodnak az iskoláikhoz, és bíznak „a magyar demokrácia többször tapasztalt józanságában”. Azzal érveltek, hogy az oktatás az egyház alapfeladata, és enélkül ezt a hivatását nem tudná betölteni. Ugyanakkor tisztában vannak azzal is, hogy sokan nem nézik jó szemmel az egyházi oktatást, de a katolikusok nem fogadhatják el a „materialista” nevelést. Erre akkor is biztosítékot kérnek, „amennyiben alku

⁴⁹ A hitoktatásról. In: *A Szív*, 1947. március 15. 1. p.

⁵⁰ Miért ragaszkodunk a kötelező hitoktatáshoz. In: *A Szív*, 1947. április 5. 5. p.

⁵¹ Lássunk világosan a hitoktatás kérdésében! In: *A Szív*, 1947. április 19. 3. p.

⁵² Protestánsok a hitoktatásról. In: *A Szív*, 1947. április 12. 3. p.

⁵³ SZABÓ, 2000. 33–35. p.

nincs többé”.⁵⁴ Ebben a felfokozott hangulatban történt meg a pócspetri tragédia, amely után valóban nem volt alku többé.⁵⁵ Hiába hivatkozott az egyház és *A Szív* is arra, hogy nem igaz, hogy a szülők állami iskolába járatnák a gyermekeiket, hiszen számos felmérés, szavazás bizonyítja, hogy ragaszkodnak a katolikus iskolákhoz. Egy Pest környéki városban 600 szülőből 599 szavazott a katolikus oktatás mellett. Egy vidéki város 900 megkérdezettje közül pedig mindössze három szülő szavazott ellene, de ők sem az állami iskola mellett szavaztak, hanem sokkal erősebb katolikus oktatást akartak. Azt ugyan elismerték, hogy a katolikus iskolák drágábbak, de ennek az az oka, hogy az állam a fenntartási költségeknek csak egy részét vállalja át. Azonban azzal nem értenek egyet, hogy az egyházi intézményekben rosszabbul keresnének a tanárok. Habár különbség van az egyházi és az állami pedagógusok bére között, az csak amiatt van, hogy az állami iskolában tanító tanárok bizonyos pótlékait ők nem kapják meg. Azt a vádat is visszautasították, hogy az alacsonyabb sorból származó diákokat kizárnák. Sok szegény, munkás vagy paraszti háttérű gyerek jár katolikus iskolába, és az oktatás is demokratikus és megfelel a népi elveknek. Azt is leszögezték, hogy a katolikus iskolákat „csak kényszerrel vehetik el” az egyháztól, ugyanis itt nem anyagi, hanem szellemi, lelki javakról van szó. Arra is felhívták a döntéshozók figyelmét, hogy az állami iskolák szerte a világon nem az egyházi iskolák helyett, hanem mellette jöttek létre.⁵⁶ Mindezek bizonyítására az *Actio Catholica* kimutatást készített a május 15. és 29. között érkezett, az államosítás ellen tiltakozó levelekről, jegyzőkönyvekről, táviratokról. 1130 ilyen típusú tiltakozást kaptak. A lap felhívta a politika figyelmét arra, hogy „itt a nép beszél”. A táviratok követelték az államosítások leállítását, hiszen ez nem összeegyeztethető a vallásszabadsággal, de még a demokráciával sem.⁵⁷

Hiába volt a tiltakozás, a különböző bizonyítékok az egyházi oktatás szükségessége mellett, és a népakartra való hivatkozás. Az egyházi iskolák államosításáról szóló törvényt az országgyűlés 1948. június 16-án fogadta el, és ennek végrehajtásaként 3094 katolikus iskolát vettek el az egyháztól. 1949. szeptember 6-án pedig bevezették a fakultatív hitoktatást.⁵⁸

Az elnémulás

A Szív, ahogy láthattuk, igyekezett kiállni a katolikus egyházért és megóvni őt az egyre jobban kialakuló kommunista diktatúrától. Ugyan nem politikai lap volt, de mégis megszólalt politikai kérdésekben, hiszen, ahogy a bevezetőben írtam, a hitélet és a politika egyre inkább elválaszthatatlan lett egymástól, még ha nem is úgy, ahogy ezt a katolikusok szeretnék volna. Az egyház(ak) folyamatosan védekezni kényszerültek az egyre agresszívabbá váló politika ellen, és ebben az egyházi sajtó is a segítségükre sietett. Már

⁵⁴ Mit szólunk hozzá? In: *A Szív*, 1948. május 22. 3. p.

⁵⁵ SZABÓ, 2000. 34. p.

⁵⁶ Iskoláink védelme. Válaszok a vádakra. In: *A Szív*, 1948. június 5. 5., június 12. 2. p.; Az európai egyházi oktatásról ld.: Igaz-e, hogy a művelt országokban nincsenek katolikus iskolák? In: *A Szív*, 1948. június 19. 1–2. p.

⁵⁷ Tiltakozik az ország. In: *A Szív*, 1948. június 12. 2. p.; Ezt mondják a táviratok. In: *A Szív*, 1948. június 12. 3. p.

⁵⁸ SZABÓ, 2000. 35. p.

ameddig tehették. *A Szív*et 1948. október 23-án Kádár János belügyminiszter egy hónapra betiltotta. Ez volt az a pillanat, amikor a lap politikai értelemben elnémult. Ettől kezdve a lapban nem jelentek meg politikai tartalmú írások. Se Mindszenty József letartóztatása, se a pere. A lap, egyelőre még feltáratlan okok miatt, visszahúzódott a lelkeség és hitéleti kérdések védőbástyája mögé. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy ez a száműzés nem önkéntes volt.

Hungaricák Canterbury érsekének könyvtárában

A Reformáció Emlékbizottsága támogatásával 2016 őszén néhány napot tölthettem Londonban, Canterbury érseki könyvtárának (Lambeth Library) kéziratái közt a gályarabokkal kapcsolatos köteteket vettem a kezembe.¹

A 18. században több érsek is (William Wake, 1716–37; Thomas Her-ring, 1753–63; Thomas Secker, 1758–68) élénken érdeklődött az öreg kontinens kálvinistái iránt, és ennek bizonyítéka a *Secker Papers* nevű iratgyűjtemény (jelzete: MS 1122/1), melyben az 1750-es évek magyarországi vallási állapotairól szóló beszámolók maradtak ránk ismert magyar levelezőpartnerek tollából (Fischer Ádám, Helmeczi István, Weszprémi István, Sinai Miklós).

Nem elsősorban ezt a gyűjteményt forgattam, hanem egy másik állományát az érseki bibliothékának. Ebbe a könyvtárba olvasztották be ugyanis egy korábbi neves könyvtár, a *Sion College* állományát (1996), és ebben számos 17–18. századbéli hagyaték kapott helyet annak idején.

Az egyik kötet provenienciája, Londonba jutásának útja nem ismert, és 17. és 18. századi vallási üldözéssel kapcsolatos nyomtatványokat és kéziratokat tartalmaz a teljes európai szinterről. Láthatólag sokáig megoldatlan problémát jelentett a vallási egyenetlenség a kora újkori öreg kontinensen, és erről Angliában is pontos értesülésekkel bírtak. Vegyes nyelvű (latin, angol, francia, német), vegyes referenciájú (európai kálvinisták szenvedései), és bizonytalan provenienciájú, összesen 21 tételből álló, fólió méretű dokumentumgyűjtemény az itt bemutatandó első kötet. Ennek csak a hungarica-adatait közlöm.

Jelzete: A89.3/Si3.

- Nr. 1-3. *Propositio a... regum... Evangelicae Religionis, Ultrajecti Congregatis*, 1703 [...] in favorem Reformatorem in Silesia / Mémoire touchant les affaires des Réformés en Silesie, 4 lap,
- Nr. 14. Kocsi Csergő Bálint, *Brevis delineatio*, 10 sztl. levél,
- Nr. 16. *A short memorial of the most grievous sufferings*, London, [W. Nott], 1676, 22 lap,
- Nr. 17. *Declaratio belli Hungarici a... Michaele Apafio* / The declaration of the Hungarian War, London, F. Smith, 1682, 15 lap,
- Nr. 18. Benedict Oxenstierna, *The Case of the persecuted and oppressed Protestants in some parts of Germany and Hungary, laid open in a Memorial... at Vienna to his Imperial Majesty*, [London] In the Savoy, T. Newcomb, 1674, 7 lap,
- Nr. 20. II. Rákóczi Ferenc, *Universis orbis Christiani Principibus et Respublicis... Statibus et Ordinibus*, Munkács, 1703. jún. 7., 1–8. lap,
  - coll. 2. Veracius Constantius [Ráday Pál], *Animadversiones Apologiacae*, [Lőcse, Brewer], 1706, 9–36. lap;
  - coll. 3. *Fulcrum Animadversiones*, 37–152. lap,
- Nr. 21. *Consideratio Legum, Religionem Evangelicam in Hungariâ et Transylvaniâ... Anno 1712* / Consideration des Loix, 38 lap.

¹ A kutatást és a publikáció megírását a Reformáció Emlékbizottságnak a REB-16-1-Kutatás-0012 számú pályázata támogatta az EMMI Emberi Erőforrás Támogatáskezelőn keresztül.

Ennek egyik irata (Nr. 19.) egy nemzetközi szintű mártír-kötet előkészítésének a francia nyelvű programja, kötetterve. Ez a kötet tartalmaz írásokat a francia hugenották helyi és kanadai üldözéséről (Nr. 4–5.), a spanyol inkvizícióról (Nr. 6–7.), a német protestánsoknak a hildesheimi érsekkel folytatott harcairól (Nr. 8–10.), és sok egyéb mellett a magyar vallási állapotokról. Utóbbi elég tág korszakot fog át: a bécsi békétől az Apafi koron át (Nr. 17.) a Rákóczi-kor vallási törvényeiig (Nr. 20–21.), tematikailag az általános üldözéstől a gályarabságig, könyvészetileg nemcsak kiadványokat, hanem kéziratot is.

A gályarabság kapcsán főként a nemzetközi literátor réteg számára készült proklamációk kerültek itt terítékre (Oxenstierna, Bruyninx és Otrokocsi szövegei angol fordításban), illetve a kötet 14. számú irataként áll egy Kocsi Csergő Bálint-kézirat, a *Brevis delineatio*, mely a magyarországi egyházak leírásának a legrészletesebb katalógusa. Ebből az írásból található több Zürichben, és ismerjük a szerzőnek több levelét, melyekben arról ír, hogy több másolatot készített ebből a műből, és hátrahagyta svájci barátainál lehetőleg és ennek a másolatnak a provenienciája nem ismert, de az látszik, hogy a zürichi könyvtárban másolták. A végén az évszám elrontva szerepel („Tiguri, Anno salutis MDC”, az 1676 karakterei helyett), és a következő közléssel zárul a szöveg: „Author Valentinus Kotzi cujus Originiales exstat inter Miscellanea Domini Hejdeggeri in Bibliotheca Tigurina”.

A Kocsi Csergő-művekből két példánynak azonban elég jól dokumentálható az útja. Van két olyan kötet, mely csak magyar gályarabok írásait tartalmazza. Előbbi a *Narratio brevis* szokványos másolata (jelzetük: Sion L40.2/L16), a második egy vegyes kötet (jelzetük: Sion L40.2/L17). Mindkettő Johann Heinrich Hottinger (1647–1692) zürichi professzor hagyatékának volt a része. A zürichi professzor volt a megszabadított gályarabokat fogadó zürichiek egyik legtekintélyesebb tagja, aki nemcsak politikai és egyházi súlya folytán irányította az eseményeket, hanem a megszabadítottak elszállásolásában személyesen is kivette a részét. Kocsi Csergő Bálint, Jablonczai János és Kálnai Péter az ő házában laktak, vele ettek, ő fedezte szükségüket. Halálát követően az ő hagyatékából került ki egy tudós könyvgyűjtő angol orvos, Thomas Bray (1656–1730) kezébe (1715) a két kötet. Ennek halálát követően (1729–30) annak a fia adta be más kötetekkel együtt a Sion College könyvtárába (London) az apja egész életében gyűjtögetett könyveit és kézirateit. Innen kerültek a kötetek (1996) a Lambeth Libraryba (London) az ezredforduló előtt.

A két utóbbi hungarica-kötet kutatása eddig nem volt lehetséges. Gömöri György angliai nyelvtanár jelezte először egy '80-as évekbeli angol nyelvű írásában az egyik kötet létezését, de rossz jelzettel. 2014-ben készült el a kötetek bibliográfiai leírása, ekkor kerültek nyilvánosságra online módon is. Az angol nyelvű könyvtáros precízebb munkát végzett, de maradtak így is nyelvi és beazonosítási hibák a dokumentációban. Ezért jelenleg egy rövid leírást adok a vegyes kötet hungaricáiról (Sion L40.2/L17). Vegyes műfajú, de tematikailag egységes szövegeket tartalmazó dokumentumgyűjtemény a gályarabok történetéhez. A korabeli cím szerint három téma köré szerveződött az összeállítás: a szenvedés, illetve a megszabadulás történetéhez található itt iratok, végül ezeket zárja a magyar egyházak adattára.

- Historia Hungarica et Transylvanica*; in qua praecipue persecutio ministrorum Ecclesiarum et Scholarum Hungaricarum necnon eorundem miraculosa liberatio continentur, Subiuncta est Brevis delineatio hodiernae faciei earundem Ecclesiarum. Authoribus ipsis Rev. D. D. ministris exulibus. Collegit [Johannes] H[enricus]. Hottingerus anno 1677. ff. 1r–210v: Kocsi Csergő Balint, *Narratio brevis de oppressa libertate Hungaricarum ecclesiarum*, S. l., 1676. nov. 25. – több kéz másolata
ff. 211r–250v: [Abraham van Poot], *Kort en waaragtig Verhaal van de laetste vervolginge der Evangelische leeraaren in Hungariën*, t'Amsterdam, J. van Someren, 1677, 8r, 8 lev. + 64 pp. – crúdából kiszedve, negyedrért mérethben
ff. 251r–265v: Életrajzok Hottinger számára a saját lakóitól (lat.)
– Kálnai Péter, 1676. júl. 24. (251r–254v);
– Jablonczai Petes János, 1676. júl. (255r–256v);
– Kocsi Csergő Bálint, 1676. júl. 23. (259r–265v)
- ff. 265v–266v: Nikléczi Sámuel, *Carmen*, incipit: *Excelsi illustres preclara stirpe creati / Orti de verá Nobilitate veri...*, Nápoly, 1676. febr. 10., lat.
ff. 267r–272v: [Otrokocsi Fóris Ferenc], *Historische Erzellung*, ném.
ff. 275r–288r: *Copia Literarum Captivorum Ministrorum Hingaricorum*
– 275r–v: A 15 gályarab levele Zaffiushoz (Trieszt, 1675. aug. 13.), lat.
– 276r–v: Zaffius levele a zürichiekhez (Velence, 1675. szept. 7/17), lat.
– 277r: A 26 gályarab levele Zaffiushoz (Nápoly, 1675. szept. 8.), lat.
– 277r–279v: Zürchiek (Waser, Heidegger) levele Zaffiushoz (1675. okt. 30.), né.,
– 278v–280v: Szalontay István levele Zürichbe (sine dato, Wintermonat 7. utáni), né.
– 280v–283r: Zaffius levele Joh. Jac. Vedrosiushoz (Velence, 1675. dec. 6/16.), lat., ebben mell. (282r–283v): Harsányi levele Zaffiushoz (Trieszt, 1675. szept. 15.), lat.
– 283v–284r: Beregszászi István Zaffiushoz (Velence, 1675. dec. 16.), lat.
– 284r–286r: Zaffius levele a svájciakhoz (Velence, 1676. febr. 2/12.), lat.
– 287r–288r: Zaffius levele a svájciakhoz (Velence, 1676. máj. 2. SV), lat.
– 291r–v. Lipót szabadítási engedélye (Bécs, 1676. márc. 20.), lat.
– 292r–v: GH.v. Bruyninx, *Litera salvi conductus* (Bécs, 1676. márc. 20.), lat.
– 293r–294r: GH.v. Bruyninx Lipóthoz (Bécs, 1676. márc. 20.), lat.
– 294v: Joh. Petr. ab Argento, *Literae reversales* (Fiume, 1676. máj. 12.), lat.
– 295r–v: Joh. Andr. Kodermann, *Literae salvi conductus* (Bukkari, 1676. máj. 13.), lat.
– 296r: Joh. Petr. ab Argento, *Literae salvi conductus* (Fiume, 1676. máj. 19.), lat.
– 296v: Joh. Nonni (Ancona), Joh. Fr. Rinaldo, *Testimonia medicorum* (Fiume S. Viri, 1676. máj. 18.), lat./ol.
ff. 297r–303v: Csúzi Cseh Jakab, *Officiosae Gratitudinae Sacrum*, másolat, lat.

- ff. 305r–306v: Joh. Sigmundus, Adam Sam. Hartman (et al.), *Litterae Ministrorum Polonicorum ad Ministerium Tigurinum*, Leszno, 1676. jan. 6., ném.
- ff. 309r–314v: Séllyei István, *Oratio Valedictoria*, 1677. okt. 20., lat.
- ff. 315r–317v: *Epistolae Valedictoriae*, lat.
- 1677. október 20. (315r–316v),
  - 1677. október 28. SN (316r–317v),
  - 1677. október 16. SV (317v–318v).
- ff. 319r–337r: Tobias Masnicius, Johannes Simonides, *Brevis et succincta casuum tragicorum in Regno Hungariae factorum conscriptio*, másolat, lat.
- ff. 339r–358v: *Observationes in S. I. in quo dicitur Praedicantes A catholicos (ut vocant) esse radicem Rebellionis in Regno Hungariae*, lat.
- ff. 359r–360r: Csernátoni Pál, *Descriptio ecclesiarum Transylvaniae*, Zürich, 1666. júl. 6., lat.
- ff. 360r–365r: Szilágyi/Sylvanus György, *Tabula*, Zürich, 1666. júl. 3., másolat, lat.
- ff. 367r–394r: Kocsi Csergő Bálint, *Brevis delineatio*, Zürich, 1677. okt. 9., másolat, lat.

(Csorba Dávid)

Adalékok a gályarab prédikátorok emlékérméihez

Az *Egyháztörténeti Szemle* elmúlt évi harmadik számában jelent meg Csorba Dávid érdekesítő és gondolatébresztő tanulmánya a gályarabok érméiről.¹ E helyütt néhány adalékkal kívánok a témához szolgálni, illetve a téma továbbgondolásával a további kutatásokat elősegíteni.

Az idézett dolgozat egyik megállapítása az volt, hogy a 18. század közepén Sárospatakon tanuló svájci diák, *Petrus Dominicus Rosius à Porta* két ilyen érmét látott ott, és azokat feljegyzéseiben a két volt gályarabhoz, Otrókosi Fóris Ferenchez és Jablonczai Petes Jánoshoz kapcsolta.² A másik új és fontos információ az volt, hogy egy Jablonczaihoz köthető érméről szóló leírás alapján szinte biztosra vehető, hogy a prédikátorok birtokában kétféle érme lehetett.³

Bő két évtizeddel *Porta* után Wespzprémi István írja meg Csúzi Cseh Jakab gályára ítélt, de magát később kiváltó lelkész kapcsán, hogy megvolt neki (ti. Wespzpréminek) a prédikátoroknak adott „numus symbolicus”.⁴ A feliratok általa közölt szövege⁵ azonos a *Porta*tól megadottéval. A Wespzprémi által a feliratok átírásában vétett hibák tovább hagyományozódtak a később a témáról írónál, így Wespzprémi tekinthető az érméről szóló adat „ősforrásának”. Rummy Károly György egy Csúzi Cseh lexikon-szócikk kapcsán szintén Wespzprémit használja, sőt hozzáteszi, hogy az érmék az ő idejében néhány gályarab-leszármazottnál még megvoltak.⁶

Rácz Károly a pozsonyi vértövényészékről írt munkájának első kiadásában egyedül Alistáli K. György szőnyi lelkész életrajzában említi, hogy az „ezüst emlékpénzt kapott, melynek egyik oldalán a Ruyter képe van körirattal, a másik lapján pedig a nápolyi gályák ábrázolatnak, szinte körirattal”,⁷ de forrását nem fedi fel. Elképzelhető, hogy volt erre vonatkozó adata,⁸ vagy gondolhatunk esetleg arra, hogy az adatot a prédikátor Johann Lavater (1624–1695) zürichi professzor számára írt életrajzából⁹ vette, de abban az érme nem szerepel, ahogy a többi prédikátor szintén Lavater felkérésére, saját kezűleg írt életrajzában sem.¹⁰ Ez közvetve azt is jelenti, hogy Rácz nem tudott arról, hogy Otrókosi és Jablonczai leszármazottainál megvolt a két gályarab érméje, különben azok életrajzában is megemlíttette volna.

¹ CSORBA DÁVID: A gályarabok emlékérméi. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2016. 3. sz. 90–95. p. (továbbiakban: CSORBA, 2016.)

² CSORBA, 2016. 92. p.

³ CSORBA, 2016. 93–94. p.

⁴ WESPZPRÉMI ISTVÁN: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria prima.* Lipsiae, 1774. 26. p.

⁵ Uo., 27. p.

⁶ *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste.* Bearb. u. hrsg. J. S. Ersch u. J. G. Gruber. XX. Leipzig, 1829. 294. p.

⁷ RÁ CZ KÁ ROLY: A pozsonyi vértövényészék áldozatai 1674-ben. Sárospatak, 1874. 30. p.

⁸ Ezt támogatja, hogy a többi gályarab életrajzában nem említi.

⁹ ANTALFI JÁNOS: Beiträge zur Geschichte der von Admiral Ruyter von den neapolitanischen Galeeren befreiten, in Zürich aufgenommenen ungarischen Geistlichen. In: *Sárospataki Füzetek*, 1863. 255. p.

¹⁰ Az életrajzokat ld.: Uo., 158–165., 252–267., 386–417. p.

Az idézet alapján nyilvánvaló: Rácz Tóth Ferenc Csorba által is idézett művét¹¹ használta, amelyben az részletesen leírta az érmét.¹² A mű további kiadásában Rácz kétszer is foglalkozik az emlékérmék kérdésével. Az időközben több kötetesre duzzadt mű első, bevezető kötetében megadja az érme feliratát¹³ és bár forrását itt sem nevezi meg, nyilvánvaló, hogy Tóth művét használta. Tóthnál, aki az érmét „emlékeztető pénznek” hívta,¹⁴ annyival nyújt többet, hogy az eredeti holland feliratok mellett megadja azok magyar fordítását is.¹⁵ A második, életrajzi részben megint csak Alis-táli életrajzában található meg az érmére való utalás.¹⁶

Mivel az érme átadásának a prédikátorok megszabadításával kapcsolatos korabeli releváns holland forrásokban¹⁷ nincs nyoma, célszerűnek tűnt a Csorba által idézett holland numizmatikai mű¹⁸ mellett *Geeraerd Brandt* (1626–1685) holland történetíró monumentális *De Ruyter-életrajzát*¹⁹ is vallatóra fogni. A kötet számos, az admirális számára magas rangú személyiségek által átnyújtott és a tiszteletére vert érmét említ és ír le megfelelő részletességgel,²⁰ de a Porta és Tóth által említett – és a korábbi közleménynek köszönhetően most már meg is szemlélhető – érmét²¹ nem.

A jelenleg ismert és holland közgyűjteményekben őrzött *De Ruyter-emlékérméket* és a korabeli numizmatikai katalógusokat áttekintve kiderül, hogy a most már ismertnek számító, magyar vonatkozású emlékérmének volt egy másik változata is.²² (Ld. 1. sz. kép.) A korábban bemutatotthoz képest a legfontosabb különbség az, hogy ennek előlapján az admirálisnak egy másik portréja látható. Az itt közzétett érmén *De Ruyter* haja rövidebb, más inget és gallért visel, a mellkasán lógó érdemrendet más, jóval szerényebb láncon viseli, és a lapalji felirat feletti szalagon fel tüntetve admirálisi rangja is.

Az érme felirata az első lapon:

„De Ruyter die den Brit syn moet geteugelt heeft aldus door Mullers hant int gout en siluer leeft A.^o MDLXVI den XIII Iuny.” („*De Ruyter, aki*

¹¹ TÓTH FERENC: A helvétziai vallástételt tartó tul a dunai főtiszteletű superintendenciában élt superindensek, vagy református püspökök élete, e jelen való időkgig lehozva. Győr, 1808. (továbbiakban: TÓTH, 1808.)

¹² TÓTH, 1808. 136. p.

¹³ RÁ CZ KÁ ROLY: A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. I–III. Lugos–Bp., 1899–1909. (továbbiakban: RÁ CZ, 1899–1909.) I. 85. p.

¹⁴ TÓTH, 1808. 136. p.

¹⁵ RÁ CZ, 1899–1909. I. 85. p.

¹⁶ RÁ CZ, 1899–1909. II. 7. p.

¹⁷ Ld. BUJTÁS LÁ SZLÓ ZSIGMOND: A gályarab prédikátorok megszabadítása holland források tükrében. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve, XI. Bp., 2005. 117–142. p.

¹⁸ *Histoire metallique des XVII provinces des Pays-Bas.* 5 vols. Trad.: Loon, Gerard van. La Haye, 1732. (továbbiakban: LOON, 1732.)

¹⁹ BRANDT, GEERAERDT: *Het leven en bedryf van den Heere Michiel de Ruiter.* Amsterdam, 1687. (továbbiakban: BRANDT, 1687.)

²⁰ BRANDT, 1687. 530., 610., 956., 1010. p.

²¹ CSORBA, 2016. 91. p.

²² LOON, 1732. II. 527–528. p.

megzabolázta a britek harci kedvét, így él Muller keze által aranyban és ezüstben. 1666. június 14.”)

Az érme alján, a felirat feletti szalagon:

„M. A. D. Ruyter Luyt. Admiraal. Gen.” („Michiel Adriaenszoon De Ruyter főadmirális.”)

A hátlapon:

„Hier stryckt het Britsch gewelt voor Nederlant de vlagh de zee heeft noit gewaeght van zulk een zwaeren slaggh.” („Itt hajtja meg zászlóját a brit erőszak Hollandia előtt, a tenger sohasem látott még ilyen kemény ütközetet.”)

A feliratokból kitűnően mindkét változatot Wouter Muller érmeverő mester készítette. A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy mindkét változatnak lehettek eltérő helyesírással rendelkező alváltozatai is – erre utalnak a körfeliratok fenti, illetve a Tóth- és Loon-féle átírások egyes szavaiban látható írásbeli különbségek. (Ruyter – Rvyter, geteugelt – getevgelt, aldus – aldvs, Mullers – Mvllers, hant – handt, gout – govt, siluer – silver, XIV – XIII, Iuny – Ivny stb.). A feliratban szereplő „in 't gout en siluer” kitétel és a fellelhető példányok szembesítése pedig arra mutat, hogy az érméből készültek ezüst és aranyozott ezüst változatok is.

Ha hihetünk Porta és Tóth leírásának – vagyis annak, hogy azért nem említik az előlap alján a szalagon látható, De Ruyter rangját feltüntető feliratot, mert nem látták, és nem azért, mert nem tartották fontosnak –, akkor ők a korábbi közleményben bemutatott érmét látták. Ez viszont felveti annak kérdését, hogy a gályarabok ebből az érméből egységesen a Porta és Tóth által leírtat kapták-e, vagy esetleg volt a birtokukban az itt bemutatott másik változattól is.

Ami a Jablonczai-féle érmét illeti, sem Loon katalógusában, sem Bizot éremtárában²³ nincs olyan érme, ami megfelelne a róla adott leírásnak. Brandt sem említ ilyen érmét, sőt a gályarabok megszabadítása kapcsán²⁴ egyáltalán nem ejt szót érméről. Ha igaz az, amit Kis Bálint állít, miszerint a holland kormány külön a prédikátorok megszabadítására veretett ilyen érmét,²⁵ akkor annak logikusan 1676 februárja után kellett történnie, így elképzelhető, hogy ebből az érméből csak azok a volt gályarabok kaptak, akik ugyanazon év augusztusától Hollandiában tartózkodtak.²⁶ Jablonczai tagja volt ennek a csoportnak,²⁷ így ez érthetővé tenné, hogy az ő birtokában volt ebből az érméből.

²³ Histoire metallique de la rebulique de Holland par Mr Bizot. Paris, 1787. (továbbiakban: BIZOT, 1787.)

²⁴ BRANDT, 1687. 961–963. p.

²⁵ CSORBA, 2016. 93. p.

²⁶ Ld.: BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND: A megszabadított gályarab prédikátorok küldöttsége Hollandiában. In: Történetek a Mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban. Szerk.: BOZZAY Réka. Debrecen, 2014. 10–68. p.

²⁷ Uo., 39., 47., 50., 61–63. p.

Az említett két érmekatalógusban egyetlenegy olyan, De Ruyterhez köthető érme szerepel, amelyen bárány látható.²⁸ (Ld. 2. sz. kép.) Ez az ún. második angol-holland háborút lezáró 1667-es bredai béke alkalmából készült 1667-ben, viszont több okból sem lehet azonos Jablonczai érmével. Bár szerepel rajta bárány, mellette van egy oroszlán is, de egyik állat sem az érme központi alakja – az mindkét oldalon egy nőalak. Az érme másik oldalán nem egy, hanem két hajó látható, és ezek szintén nem az oldal szemet megragadó, központi motívumai.²⁹ A tartalmi elemek eltérősége mellett azért sem lehetett ez a Jablonczai-féle érme, mert egyik oldalán olyan, az angol királyt dehonesztáló szavak voltak láthatók, ami miatt az érmeket bevonták, megsemmisítésre ítélték.³⁰

Bár a Jablonczai-féle érme a leírás alapján valósnak tűnik, azonosítása, fellelése mégis nehéznek ígérkezik, mivel nem ismerjük az egyik legfontosabb segítséget, a két oldalán levő feliratokat. Az, hogy hollandiai közgyűjteményekben sincs ilyen érme, arra utalhat, hogy kis példányszámban készülhetett – ami logikusnak is tűnik, ha kifejezetten a gályarabok megszabadításának alkalmából verették –,³¹ így ha Magyarországon nem kerül belőle elő példány, esetleg régebbi vagy mostani aukciós katalógusokban bukkanhat fel.

(Bujtás László Zsigmond)

---

²⁸ LOON, 1732. II. 534–535. p.; BIZOT, 1787. 266–267. p.

²⁹ Ezt az érmét Brandt nagyon részletesen ismerteti. Ld.: BRANDT, 1687. 610. p.

³⁰ Uo.

³¹ Ez a korabeli viszonyok ismeretében elég valószínűtlennek tűnik, inkább feltételezhető, hogy ebben az esetben is egy már korábban, más alkalomra vert érme került Jablonczaihoz.

KÉPEK

1.

2.

BESZÁMOLÓK

Pyrker János László szepesi püspök és egeri érsek, valamint a szepeshelyi és egeri Tanítóképző Intézetek / Spišský biskup a jágerský arcibiskup Ján Ladislav Pyrker a Učiteľské ústavy v Spišskej Kapitule a v Jágrí Szepeshely / Spišská Kapitula, 2016. október 25–26.

A konferencia témája Pyrker János László szepesi püspök, velencei pátriárka és egeri érsek munkássága volt, különös tekintettel arra, hogy a főpásztor mindkét magyarországi székhelyén anyanyelvű – Szepeshelyen német, Egerben pedig magyar nyelvű – tanítóképzőt alapított. Ez azért is fontos, mert mind a rózsaszegeci Katolikus Egyetem, mind az egeri Eszterházy Károly Egyetem – ha nem is jogelődjének, de mindenképpen – előzményének tekinti az említett tanítóképzőket. A tudományos összejövettel házigazdái a rózsaszegeci Katolikus Egyetem, valamint a szepeshelyi Ján Vojtašák Hittudományi Főiskola voltak.

Maga a helyszín is rendkívül izgalmas volt, a történelmi Magyarországon egyedülálló, hiszen valaha a városka egyetlen utcából, a kanonoksorból állott, mellette a püspöki palota és a székesegyház. A gótikus székesegyház – a Szent Márton bazilika – helyén már a román korban is volt egy templom, egyedülállóan szép műemlék középkori freskókkal és táblaképekkel. A 12. századtól itt volt a szepesi prépostság. Az épületgyűjtést fallal vették körül, ez az erődítmény még ma is teljes épségben áll. 1647-től jezsuita kolostor és gimnázium működött benne, de az atyák 1671-ben Lőcsére költöztek. Maga a püspökség 1776-ban jött létre, területét az esztergomi egyházmegyéből szakították ki. A püspöki palota középkori eredetű épület, ám a 18. században új funkciója miatt barokk stílusban átépítették. A kanonokor épületei 18. századi barokk házak. A kolostorépületet a 19. század elején klasszicista stílusban alakították át, szeminárium céljára. A közelben, egy másik magaslaton a szepesi vár lenyűgözően szép sziluettje látható. Szepeshely ma Szepesváralja településrésze.

A konferencia helyszíne a Ján Vojtašák egykori szepesi püspök nevét viselő szeminárium volt (boldoggá avatása jelenleg folyamatban van), fővédnökei pedig TERNYÁK CSABA egeri érsek és ANDREJ IMRICH szepesi emeritus püspök voltak. A két főpap köszöntője után ANTON TYROL szepesi általános helynök előadása következett *A tanárok lelki gyökerei és lelki formálása a szepeshelyi Tanítóképző Intézetben* címmel. Előadásának, illetve tanulmányának célja a mai tanárok inspirálása volt. Szakmai szempontból az oktatás három lényeges elemére mutatott rá, ezek: a tudás elsajátítása, az erkölcsi nevelés, valamint a liturgia ismerete, továbbá ezek egyensúlyának, összhangjának fontossága. Hangsúlyozta a tanító személyes példamutatásának szerepét. Ezt követően SURJÁN LÁSZLÓ Európa parlamenti képviselő a Charta XXI mozgalomról adott tájékoztatást *A múltból a jövőbe* címmel. Bátor hangvételű előadásában rámutatott a két nemzet közötti ellentétek keletkezésének okaira, valamint a szlovák–magyar összefogás feladataira, szükségességére és azokra a lelki tényezőkre, melyek nyomán nemcsak lehetséges, de mindnyájunk jövője érdekében nélkülözhetetlen is a két nemzet megbékélése.

A két bevezető előadást követően a résztvevők időrendben is nyomon követhették Pyrker érsek pályáját, L'UBOSLAV HROMJÁK (Katolikus Egyetem Teológiai Fakultás, Rózsaszegeci) összefoglalta a főpap életének főbb állomá-

sait, benne születésének körülményeit, kalandos ifjúságát, a ciszterci rendben eltöltött éveket, valamint röviden vázolta a szepesi püspökség, a velencei patriarchátus és az eгри érsekség élén kifejtett tevékenységét. Utalt irodalmi munkásságára, azon belül is négy legjelentősebb művére, a *Történelmi színjátékokra*, a *Tunisiásra*, a *Szent hajdan gyöngyeire*, valamint a *Rudolf von Habsburg* c. eposzokra. Ez az előadás lényegében előkészítette a további tematikát, melynek segítségével elsőként a főpap rövid, alig kétéves, ám annál hatékonyabb szepeshelyi tevékenységével ismerkedhettünk meg. MIROSLAV GEJDOŠ (Katolikus Egyetem, Rózsahegy), valamint JÁN GUNČAGA (Katolikus Egyetem, Rózsahegy), és TÓTH SÁNDOR JÁNOS (Selye János Egyetem, Révkomárom) tartottak előadást. Miroslav Gejdoš arról beszélt, hogy milyen összefüggés fedezhető fel Mária Terézia oktatási reformjai, illetve a szepeshelyi tanítóképző alapítása között. Ján Gunčaga és Tóth Sándor János előadása pedig arról szólt, hogy milyen jelentőséggel bír a két tanítóképző a mai tanárképzés szempontjából. Az új intézmények célja az volt, hogy a jövőben ne a kántorok, sekrestyések és egyéb alkalmi tanítók – esetenként funkcionális analfabéták – oktassák a gyermekeket az elemi iskolákban, hanem szakképzett pedagógusok. Hangsúlyozták azt is, hogy a magyar oktatás történetében a szepeshelyi és az eгри intézményben fordult elő először, hogy nem a tanulónak kellett alkalmazkodnia a tanár által beszélt nyelvhez, hanem végre a tanár, a tanító a gyermekek anyanyelvén szólhatott a diákokhoz. A Szepességben az ott élő szászokhoz (cip-szerekhez) németül, Egerben pedig magyarul.

Az érsek 1820 és 1827 között Velencében eltöltött hét évről e sorok írója tartott előadást, utalva kinevezésének, majd későbbi elmozdításának politikai hátterére is. A patriarchátus élén jelentős egyházszerzői tevékenységet mondhatott magáénak, amit annak is köszönhetett, hogy rendkívül művelt, az egyház és Isten iránt elkötelezett ember volt.

A pátriárka–érsek eгри tevékenysége volt a leggyümölcsözőbb, erről több előadás is szólt. Egerben ugyanis kerekén húsz évet töltött. HORVÁTH ISTVÁN levéltáros (Egri Érseki Levéltár) a Pyrker által szervezett takarékmagtárakról szólt, melyek segítségével biztosítani lehetett a parasztság élelmiszerellátását rossz termésű években is. VERÓK ATTILA és MIZERA TAMÁS (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) az eгри érseki nyomda tevékenységével foglalkoztak Pyrker érsek idejében, különös tekintettel a tanítóképzést szolgáló tankönyvkiadásra. TENGELY ADRIENN (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) pedig a vallásosság és a lelki élet jellegzetes megnyilvánulásairól (böjti szokások, búcsújárás, körmenetek stb.) beszélt az érsek eгри éveivel kapcsolatban. Ezzel a témával volt rokon FAJCSÁK ATTILA etnográfus előadása a Pyrker érsek által kezdeményezett – igen ritka, hét stációs – eгри Kálvária és Szent Sír kápolna létrejöttéről a vár Szép bástyáján, a körülötte kialakult kultuszról, majd a kegyhely pusztulásáról. KOÓS EDE (Hittudományi Főiskola, Eger) három eгри papköltővel foglalkozott, Pájer Antal, Mindszenty Gedeon és Tárkányi Béla munkásságával, akik Pyrker érsek idejében nemcsak tanárai voltak a tanítóképzőnek, de Tárkányi Béla volt a főpap utolsó titkára is a halála előtti években.

KÖVES-KÁRAI PETRA (Érseki Vagyonkezelő Központ Közgyűjteményei, Eger) az érsek híres képtáráról szólt, mely 1836-ban a főpap nagyvonalú felajánlása révén a Nemzeti Múzeum egyik első gyűjteménye lett. A műveket főként a Velencében eltöltött évek során vásárolta, de eгри tartózkodása

alatt is jelentősen gyarapította a gyűjteményt. Az adomány ma a Szépművészeti Múzeum tulajdonában van. BUJDOSNÉ PAP GYÖRGYI (Dobó István Vármúzeum, Eger) előadása pedig az egykori egri török fürdő Pyrker érsek által történt bővítéséről, illetve korszerűsítéséről szólt.

Valamennyi résztvevő egyhangú véleménye volt, hogy a kiváló főpap sokrétű munkássága további kutatást igényel és érdemel, annál is inkább, mert 2017-ben egri érsekké való kinevezésének 190., halálának pedig 170. évfordulója lesz.

Végezetül VLADIMIR OLEJNIK szepesi püspöki levéltáros segítségével megismerkedhettünk a szepesi egyházmegye levéltárával, illetve könyvtárával, utóbbi a székesegyház egyik oratóriumában látható. Olejnik úr segítségével tehattunk egy (a kedvezőtlen időjárás miatt) virtuális sétát is a szepeshelyi Kálvária, a „Cipszer Jeruzsálem” stációi mentén.

Mivel október 25-e a Szent Márton székesegyház felszentelésének ünnepe volt, este Ternyák Csaba egri érsek vezetésével és Andrej Imrich emeritus püspök és a szepesi káptalan tagjainak koncelebrálásával, valamint a helybeli papnövendékek közreműködésével ünnepélyes szentmise volt, melyen a konferencia előadói is részt vettek. Ternyák érsek prédikációjában hangsúlyozta elődje munkásságának jelentőségét, valamint azt, hogy Pyrker érsekhez hasonlóan számos olyan történelmi személyiséget ismerünk, akik a két egyházmegyét és a két népet nemcsak a múltban kapcsolták össze, de ma is közelebb hozhatják egymáshoz.

(ism.: *Löffler Erzsébet*)

MIKLÓS PÉTER: Az emlékezés világi. Művelődéstörténeti tanulmányok. Szeged, Bálint Sándor Szellemi Örökségért Alapítvány, 2015. 228 old.

Miklós Péter történész-muzeológus, teológus tanulmánykötetéből a 2000 és 2014 között megjelent munkáiból kapunk válogatást. Ezek a tanulmányok egy kivételével már megjelentek a *Belvedere Meridionale*, az *Egyháztörténeti Szemle*, a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* és az *Acta Universitas Scientiarum Szegediensis – Acta Historica* című folyóiratokban, illetve más tanulmánykötetekben. A *Kálmány Lajos csanádpalotai évei* önálló kiadványként jelent meg a Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetsorozatában. Az elsőként ebben a gyűjteményben napvilágot látott *A Kecskeméti Lapok története (1868–1956)* azóta külön kötetben is megjelent, s erről a témáról már számos publikációja jelent meg a szerzőnek korábban.

A kötet tanulmányait kronologikus rendben olvashatjuk, nem megjelenésük sorrendjében. A tizennyolcadik század első felétől a huszadik század végéig az egyes tanulmányok a múlt más-más szeletét mutatják meg. Stanislavich Miklós csanádi püspök munkásságán keresztül a magyarországi katolikus bolgárokat ismerhetjük meg, valamint azokat az egyházszervezési problémákat, amelyekkel a török idők után kellett szembenéznie a magyar katolicizmusnak. Dessewffy Sándor csanádi püspök szereplése az 1894/95. évi egyházpolitikai vitákban már a politikai katolicizmus egyik első megjelenése – derül ki Miklós Péter könyvéből. A *Konfliktus és szolidaritás* című fejezet Horthy Miklós, a református kormányzó és a katolikus egyház viszonyát mutatja be a két világháború között. A *Gróf Apponyi Albert halálának politikai visszhangja* című tanulmány egy magyar katolikus politikus (halálakor, 1933-ban a magyar politikai elit „nagyöregje”, a magyar parlament „büszkesége”) életműve első hivatalos politikai értékelésének a dokumentumait adja közre: a részvéttáviratokat, amelyeket a *Magyar Hírlap* és a *Nemzeti Újság* is közölt.

A tanulmánykötet fő koncepciójától – hogy elsősorban egyháztörténeti írásokat találunk benne – eltér a *Kecskeméti Lapok* című orgánum története, hiszen egy városi újság közel egy évszázados történetével és cikkeinek tematikájával ismerkedhetünk meg. Ez a tanulmány ugyanakkor a kötet leghosszabb tanulmányaként (csaknem száz oldal) nemcsak több korszakot ölel fel, hanem többféle világra is ablakot nyit. A helyi politikai küzdelmek mellett a város gazdasági életéről, a rendőrségi ügyekről, a népszámlálásról, a színházról, a választásokról, a jeles évfordulókról stb. számol be. Ezzel Kecskemét történetének és művelődéstörténetének is keresztmetszetét adja. Kiemelendő érdeme, hogy a szerző nem vész el a részletekben és az újsághírekben, hirdetésekben, s hogy szabatos megfogalmazásával, érdekes idézeteivel mutatja be a *Kecskeméti Lapok* nyolcvanhárom évét és az 1956-os forradalom alatt megjelent néhány számát.

A könyv tanulmányai közül egyéni életutakat mutat be – a püspökéletrajzok mellett – a *Költő, szótáríró, szabadságharcos. Nátly József* és a *Kálmány Lajos csanádpalotai évei* című egység. Ezek a tanulmányok a néprajztudomány világába is elkalauzolnak bennünket és közvetlenül kapcsolhatók a könyv kiadójához, a szegedi Bálint Sándor Szellemi Örökségért Alapítványhoz. Az alapítvány az elmúlt négy évben hét könyvet jelente-

tett meg, többek között a *Kereszténység, demokrácia, európai szellemiség; Írások Bálint Sándorról* és *A szegedi nagytájtól az egységesülő Európáig* címűeket. Miklós Péter munkái közül a *Hit és hagyomány. Fejezetek a katolikus egyházi év hagyományvilágából* és a *II. Rákóczi Ferenc alakja a délvidéki néphagyományban* című köteteket szintén ez a civil szervezet jelentette meg.

Az említett néprajzi, politikai és egyháztörténeti tanulmányok mellett a kötet utolsó tanulmánya Miklós Péter saját alma materéről, a szegedi piarista gimnáziumról szól. *A piarista oktatás szegedi újraindulásáról (1991–1999)* című tanulmány, bár két évszázaddal későbbi problémákról szól, mint a könyv első írása, mégis – igaz, a (közel)múlt egy másik világában – szintén a katolikus intézményrendszer újrakezdésének nehézségeiről tudósít: ezúttal egy iskola történetén keresztül. Ebben az esetben a korabeli sajtóanyagok mellett már az elő tanúkat is meg lehetett szólaltatni. Az iskola és templom építésével kapcsolatban idézi Jelenits István egykori piarista tartományfőnököt, aki a következőképpen fogalmazott: „Az épület nagyon fontosnak tartottam, azt gondoltam róla, hogy tükröznie kell a rend folytonosságát éppúgy, mint a Szegedhez való hűségünket.”

Az emlékezés világi című kötet nem pusztán keresztmetszetét adja Miklós Péter munkásságának, hanem történeti ars poeticája, a forrásokhoz való hűsége is kiolvasható belőle, s a szülőföld szeretete mellett Szeged és Magyarország történetének jobb, értőbb megismerésének és megismertetésének vágya.

(ism.: Fábíán Borbála)

Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19–20. században. Szerk.: Zakar Péter.
Bp., MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források, 4.) 260 old.

A 2010-es évek elején indult zsinat- és nagygyűlés-kutatás a hazai egyháztörténet-írás egyik legnagyobb szabású vállalkozása. Az OTKA NK 83799. sz. programja támogatásával, Balogh Margit témavezetésével szerveződött projekt néhány jól körülírható egyháztörténeti esemény-típus országos, illetve helyi példáit kívánta az elképzelhető legnagyobb alaposítással feltárni és bemutatni. Forrásközpontú megközelítés, szakmai alaposítgatás, illetve szervezett kutatócsoport(ok) jellemezték a vállalkozás során eddig megjelent vagy megjelenés alatt álló dokumentum-kiadásokat, tanulmányköteteket,¹ a sorozat pedig nyilvánvalóan még az elején tart. Talán magától értetődőnek tekinthetjük, hogy az alapkutatásokat publikáló eredmények nem csupán egyházhistoriográfiai jelentőségűek, hanem a magyar történelem egyes korszakainak nagyon is szerteágazó ismereteivel gazdagodhatunk általuk.

A magyar római katolikus egyház egyházmegyéiben tartott zsinatok rendkívül különbözőek voltak a múltban, ami jórészt az egyes egyházkormányzati egységek történelmi hátterével és a mindenkori aktuális politikai viszonyokkal függött össze. A jelen kötetet sajtó alá rendező, jegyzetelő és alapos tanulmánnyal bevezető Zakar Péternek így a Csanádi (1982 után hivatalosan: Szeged-Csanádi) Egyházmegyével kapcsolatosan részben könnyebb, részben azonban nehezebb dolga volt, mint a határmódosítástól kevésbé sújtott katolikus egyházmegyéket feldolgozó kollégáinak. A 19–20. század folyamán ugyanis mindössze három egyházmegyei zsinatról tudott beszámolni, melyek közül az első kettőt még a 19. század első felében tartották: 1821-ben, illetve – a nemzeti zsinat előkészületeinek részét képező tanácskozások formájában – 1848-ban. A következőre majdnem másfél évszázaddal később, 1995-ben került sor. A három nagyon is különböző típusú, tartalmú és lefolyású egyházi tanácskozás ugyanakkor nagyon is alkalmas arra, hogy rajtuk keresztül nemcsak az egyház belső helyzete, problémái, kihívásai, hanem a római katolikus egyház és az állam viszonya, az aktuális társadalmi változásokra adott egyházi reflexiók is megragadhatóak legyenek az utókor számára.

---

¹ Ld. pl. az összefoglaló tanulmánykötetet: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk.: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs–Bp., 2014. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis); a vonatkozó egyházmegyei elemzések közül: TAMÁSI ZSOLT: *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat*. Bp., 2013.; *Az 1863. évi kalocsai tartományi zsinat*. Szerk.: Adriányi Gábor. Sajtó alá rend.: Bárány Zsófia. Bp., 2015.; *Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok*. Szerk.: Tengely Adrienn. Bp., 2016. (Utóbbi két kötet, a most ismertetett kiadványhoz hasonlóan a *Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források* sorozat részeként látott napvilágot. Tengely Adrienn kötetéről Löffler Erzsébet írt ismertetőt az *Egyháztörténeti Szemle* 2016. évi 4. számába.)

Az ajánlást jegyző Kiss-Rigó László szeged-csanádi püspök a kötet általános méltatásán túl annak az olvasónak a figyelmét hívja fel elsősorban a munkára, „akit érdekel egyházmegyénk utolsó kétszáz évének története, és aki a forrásokat többre becsüli az ideológiától átítatott magyarázatoknál”. (7. p.) Tanulságos megfogalmazás, igazságtartalmát a kötetet figyelmesen tanulmányozók utólag megerősíthetik. Zakar Péter ugyanis nemcsak jó érzékkel válogatta a terjedelmes zsinati dokumentációból az utókor figyelmére potenciálisan számot tartó jegyzőkönyveket, leveleket, emlékeztetőket, de szemmel láthatóan törekedett is a történelmi források „beszéltetésére”. Bár *Zsinatok és zsinati előkészületek a csanádi egyházmegyében, 1821–1995* c. bevezető tanulmánya okkal tekinthető tartalmas és önálló egyháztörténeti tanulmánynak (11–71. p.), végig a forrásokat állítja középpontba, azokra reflektál, vagy azok kapcsán fogalmaz meg általánosnak tekinthető megállapításokat. Történeti felvezetésként például érdekes elemzést közöl az egyháztörténet-írásban sokat emlegetett, de kikristályosodottnak nem tekinthető „josefinizmus” fogalmáról (11–15. p.). A historiográfiai áttekintésnek, kiindulópontnak is felfogható összefoglalóban a legfontosabb külföldi és magyar értelmezéseket ismerteti, rámutatva arra, hogy a II. József (1780–1790) által kialakított rendszer, a nevével összeforrt, az állam–egyház viszonyát leíró fogalom jóval túlélte a 18. század utolsó évtizedeit. Bár nem tartozott a bevezető tanulmány vállalásai közé, Zakar megfogalmazásai mindenképp arra indítják a korszak kutatóit, hogy tovább keressék-kutassák a josefinizmus jelenségének mozgatórugóit, próbálják definiálni mibenlétének legfontosabb elemeit, például abban a tekintetben, hogy hol húzhatók meg a josefinista egyházpolitika időbeli határai, leírhatók-e egy konkrét dátummal, vagy beszélhetünk valamiféle továbbéléséről egészen a Habsburg-magyar együttélés végső szakaszáig.

A szerző nem mulasztotta el az „egyházmegyei zsinat” kánonjogi helyének kijelölését, a vonatkozó egyházi értelmezések áttekintését. (15–18. p.) Az általa is elemzett egyházmegyei tanácskozásokra is igaz, hogy alapvetően a püspök által összehívott, elnökölt és „tematizált” fórumokról van szó, melyek legfőbb feladata az egyházmegyét kormányzó főpap számára történő tanácsadás, bizonyos hitelvi kérdések megvitatása, illetve a lelkeskedő papsággal közös stratégia kialakítása. Furcsa terminológiai probléma, hogy valójában az egyházmegyei zsinatok nem is volnának – szűkebb egyházyogi értelemben – zsinatnak (conciliumnak) nevezhetők, mert nem törvényalkotó, hanem tanácsadói feladatkörrel bírnak, ezért szerencsésebb volna – az egyházi köznyelvben is rögzült – zsinat kifejezés helyett a gyűlés-jelleget kidomborító szinódus (synodus) terminus használata (18. p.).

Az 1821 szeptemberében tartott egyházmegyei zsinat háttérét egyértelműen a josefinizmusra adott egyházi válaszok keresésének szándéka jelentette, az 1822-re összehívott országos zsinatra való felkészülés jegyében. A Temesvárott tartott fórumon az egyházmegyét bő negyedszázadon át kormányzó Kőszeghy László püspök (1800–1828) elnökölt, akit bizonyosan az erkölcsi állapotok romlását, az istentelenség terjedését diagnosztizáló megfontolás vezérelt, összefüggésben az uralkodó által kijelölt tanácskozási pontokkal. A szerző latin eredetiben és magyar fordításban közölte a szinódus határozatait (75–130. p.), elemzésében (19–22. p.) rámutatva, hogy a meglazult (vagy legalábbis akként tekintett) erkölcsi állapotok helyreállítását a tridentini zsinat szellemének újraértelmezésével ki-

vánta elérni. A papságot nemcsak a lelkipásztori feladatok precíz ellátására, de erkölcsi példamutatásra, ennek megfelelő életvitelre figyelmeztették, továbbá egyes teológiai elhajlásokkal kapcsolatosan az egyházi tanítások pontos szem előtt tartására is, különösen a tanulóifjúság iskolai oktatása irányában.

Az 1848-as nemzeti zsinat előkészületeként tartott tanácskozások időszakában sokáig Lonovics József püspök (1834–1848) állt az egyházmegye élén. Lonovics szónoklatai és közszereplései miatt népszerűségnek örvendett, illetve 1840–1841-ben diplomáciai feladatokat is ellátott, amikor a pápánál járt a vegyes házasságok ügyében kialakult konfliktus lezárása érdekében, de Zakar meggyőzően mutat rá, hogy „valójában a korabeli konzervatív papság rendkívüli tehetséggel megáldott tagja volt” (23. p.), akinek kevésbé volt ínyére, hogy „Pest mellett Temesvár vált a liberális és radikális papság egyik fellegrárává”. Az 1848-as egyházi tanácskozások a forradalmi eszmék egyházon belüli térnyerésének egyik leginkább látványos és így az utókor számára is tanulmányozható fórumai lettek. Zakar Péternek számos kutatása és publikációja foglalkozik a témával, érezhető otthonossággal tájékoztatja olvasóit a csanádi egyházmegyében történekről, illeszti bele a térségben zajló folyamatokat a negyvennyolcas egyháztörténet folyamataiba. Ezek a tanácskozások különösen a kötelező cölibátus eltörlésében, valamint a demokratikus egyházreformban látták a katolikus egyház továbbélésének, „idők szavához” való alkalmazkodásának zálogát. Magyarai Alajos és paptársai nyilvános beszédekben, sajtócikkekben, illetve valódi programpontok megfogalmazásában öntötték formába a tekintélyes számú liberális lelkipásztor igényeit, amelyeket Lonovics fokozódó nehézségekkel próbált meg csitítani, s egyfajta „előre menekülés” stratégiáját követte a megyei zsinat összehívását illető – radikális papok által is megfogalmazott – követelés kielégítésével. Az egyházmegyei szintű tanácskozásokkal inkább csak a nemzeti zsinat várható radikális, egyre több egyházkerületben tartott papi gyűlés követeléseinek igyekezett elébe menni.

A szerző részletesen bemutatja és elemzi a püspök pozíciójának gyengülését önmagában demonstráló összejöveteleken elhangzottakat, különösen az 1848. június 15-én tartott temesvári pap-gyűlés által elfogadott *Csanádi pontokat* (35–51. p.), abban Magyarai mellett Hegedűs Pál egyházmegyei hittanár és Pfeiffer József szerepét. Meggyőzően érvel amellett, hogy a *Csanádi pontok* „az 1848-ban kidolgozott zsinati javaslatok közül a legátfogóbb reformkoncepciót képviselik”. (49. p.) Kitér a radikális papi követeléseket megfogalmazó sajtó- és röpirat-irodalomra, a papság közéleti-politikai aktivitására, jól illesztve mindebbe a csanádi egyházmegyéhez kötődő személyeket és eseményeket. A június végén egri érsekké kinevezett Lonovics távozását, illetve az egyházmegye kormányzatát ténylegesen átvenni nem tudó Horváth Mihály püspöki kinevezését követően tartott espereskerületi gyűlések jórészt az egyház radikális megújítását szorgalmazók, valamint az önvédelmi háborút vállaló magyar liberális állam melletti demonstratív fellépések fórumai lettek. A közölt terjedelmes forrásanyag (133–185. p.) a lázas hangulatú, valóban forradalmi idők dokumentációja (javaslatok, levelezések, jegyzőkönyvek, óvások stb.), reprezentatív válogatása azt mutatja, hogy még az előkészületi fázisban is milyen mélységig kavarta fel a polgári átalakulás a katolikus egyház belső életét (Zakar újra-

közölte a pest-budai papság 1848. áprilisi – általa korábban letisztázott és publikált – indítványát is, amely jól mutatja, hogy mennyire a magyar katolikus papság országosan általánosnak tekinthető követeléseiről, azok összehangolódásáról beszélhetünk 1848-ban.). A rendszerint pontokba szedett dokumentumokban nemcsak a cölibátus eltörlésével kapcsolatos érvelés, hanem az alsópapság megélhetésétől a misézési rend ésszerűsítésén át az egyházi tisztségekbe való beiktatásig számos javaslat is megfogalmazódott, alaposan dokumentálva az egyházmegye papságát foglalkoztató kérdéseket, e sajátos 48-as papi „ötletbörzét”. Nem feledkezett meg a csanádi egyházmegye főszereplőinek utóéletéről, az 1849-es megtorlás idején meghurcolt helyi papok sorsának megörökítéséről sem.

A kötet harmadik része nagy ugrással az 1990-es évekbe repíti olvasóját (59–71. ill. 189–217. p.). A szerző mindezt röviden, de jó érzékkel hidalja át, elsősorban a trianoni béke következtében fenekestül felforduló egyházmegye viszonyainak bemutatásával. A 250 plébániából mindössze 32 maradt Magyarország területén, az elcsatolt részekben is két utóállam osztozott, s nem volt egyszerű feladat a Temesvárról menekülni kénytelen Glattfelder Gyula püspök számára Szegeden a püspöki székhely újjászervezése sem. (59–60. p.) A 20. század eltérő színű és tartalmú tekintélyuralmi, illetve diktatórikus periódusai az egyházmegye számára a lassú stabilizáció elhúzódo korszakát jelentették, amikor – különböző okok miatt – nem kerülhetett sor a papság egyházmegyei tanácskozásának kezdeményezésére. Az 1989–90-es rendszerváltással azonban az egyház számára alapvetően új korszak kezdődött, amelyet a kilencvenes években sorozatban tartott hazai egyházmegyei zsinatok rendkívül tanulságosan dokumentálnak. Gyulay Endre püspöksége (1987–2006) a Kádár-rendszer végórát, illetve sokkal inkább a demokratikus átmenet időszakát ölelte fel, amelyet mintegy gyűjtőlencsébe foglalnak az 1995 júniusában tartott egyházmegyei zsinaton elhangzottak, illetve értelemszerűen az 1992-től datálható előkészítéssel és az utóhatásokkal foglalkozó dokumentumok. A sajátos történelmi időszakal illetve a helyi színódus majd másfél évszázados kimaradásával is magyarázható, hogy már a megvitandó témakörök kapcsán is lázas tervezés vette kezdetét, amely olykor például az előkészítő bizottságok munkáját jellemző kiforratlansággal, koncepcionális bizonytalansággal párosult. Mindez érthető: 1989 után nemcsak az állam és az egyház kapcsolatrendszere alakult át gyökeresen, hanem a politika egész légköre is, helyreálltak a diplomáciai kapcsolatok az Apostoli Szentszékkal, újra működni kezdtek a szerzetesrendek, az egyház közoktatási és egyéb intézmények működtetője lett, megszólaltak és felerősödtek a viták a papság közéleti szerepvállalásával, az egyházfinanszírozással stb., egyáltalán az egyház társadalmi pozíciókeresésével kapcsolatosan. Az alapos előkészítés nem bizonyult hiábavalónak, a Szeged melletti Domaszék-Zöldfáson található Katolikus Ifjúsági Központban 95 fő – köztük világiak – részvételével tartott zsinat szerteágazó, de szervezett napirendek szerint tanácskozhatott. A fő szervezőelvet a szentségekhez és a világiak lelkipásztorkodásba való bevonását illető kérdésekhez való viszony jelentették, de erre sokmindent fel lehetett fűzni az államszocializmus örökségével küzdő időszakban.

Zakar Péter forrásközlésének és feldolgozásának értékét különösen növeli, hogy történeti perspektívából szemlélte a több mint két évtizeddel ezelőtti, ugyanakkor számos vonatkozásban napjainkhoz kapcsolódó, „át-

hallásokkal” teljes színódust. (Az már a jelenkortörténeti nézőpont sajátossága, hogy némely esemény következményeinek megítélésekor saját személyes tapasztalatait is latba kellett vetnie, pl. 66. p. 244. sz. jegyz.) Ehhez képest is különös „mélyfúrásra” vállalkozott. Megörökítette az egyes témakörökkel kapcsolatos vitákat, amelyek például a család- vagy a cigánypasztorációval, a hitoktatással, a médiával vagy a liberalizmussal stb. összefüggésben fogalmazódtak meg a – forrásközlésben csak névbetűkkel megörökített – résztvevőkben. A nyilvánosságra hozott „zsinati könyv” mellett a különböző álláspontokat dokumentáló jegyzőkönyvek és a püspök levelezése jelentős forrásértékkel bír, az egyháztörténeti közelmúlt iránt érdeklődők számára valóban izgalmas olvasmányok. A szövegek többnyire az egyház helykeresésével, társadalmi pozícióinak újrafogalmazódásával, a vallásosság iránti korábbi, illetve újabb keletű közöny elleni küzdelemmel kapcsolatos aggodalmakat rögzítik. Önmagában az is kortörténeti jellegű, hogy a szerző – mintegy megragadva az 1990-es évek közepének sajátos technológiai viszonyait – forrásközlésében gyakran már számítógépes szövegszerkesztővel készült szövegeket rendezhetett sajtó alá, amelyek azonban még a kutató tanulmányozhatta az utólagos, ezért forrásértékű javításokat, kihúzásokat és betoldásokat. (A végső szövegekbe be nem került mondatok publikálására pl. 211–212. p.) A tartalmas megbeszéléseket rögzítő bizottsági és plenáris tárgyalások jegyzőkönyveiben az egyes álláspontok kialakítását lehetővé tevő szavazások arányai is tanulmányozhatók.

Az első két színódus törzsanyagát a szerzőnek a temesvári püspöki levéltárban folytatott kutatásai alapozták meg, az 1995-ös színódus anyagához a szeged-csanádi egyházmegye levéltárában férhetett hozzá.

A kötetet a megszokott absztrakt-méreteknél alaposabb terjedelmes angol és német nyelvű tartalmi kivonatok, illusztrációs igényű képmelléklet (a színódusok „főszereplőinek” számító püspökök, egyházi személyek portréi, temesvári és szegedi egyházi épületek fotói), a levéltári forrásokat és a szakirodalmat összefoglaló irodalomjegyzék, valamint a tájékozódást segítő személy- és helynévmutató zárják.

(ism.: *Fazekas Csaba*)

FONTAINE, PASCAL: Út Európa szívébe, 1953–2009. A kereszténydemokrata képviselőcsoport és az Európai Néppárt története az Európai Parlamentben. Bev.: Pöttering, Hans-Gert – Daul, Joseph. Ford.: Nyuli Kinga – Miklós Katalin. Magyar kiegészítés: A magyar kereszténydemokrácia útja Európa szívébe. Szerk.: Kiss Mária Rita. Bp., Barankovics István Alapítvány, 2015. 838 old.

„Múlt nélkül nincs jövő, s a jövőbe tekintés közben a gyökereinkben kell megkapaszkodnunk” – hangsúlyozta Antall József 1993. augusztus 20-án, Szent István szobránál elmondott ünnepi beszédében. A rendszerváltoztatás miniszterelnöke meggyőződéssel vallotta, hogy a történelmi múlt ismerete hozzátartozik az egészséges azonosságtudathoz, hogy a történelmi gyökerek tudatosítása képessé teszi a nemzeteket a nehézségek átvészelésére, hogy a múltba visszatekintő emlékezés erőt kölcsönöz a jövő építéséhez az által, hogy felmutatja: „Vannak alapértékek, vannak alapeszmék, amelyek érdekében együtt kell küzdenünk.”

Az idézett gondolatok jegyében jelent meg 2009-ben a Kereszténydemokrata Képviselőcsoportnak sok éven át főtítkáráként működő Pascal Fontaine-nek *Út Európa szívébe 1953–2009. A Kereszténydemokrata Képviselőcsoport és az Európai Néppárt története az Európai Parlamentben* című könyve a Barankovics István Alapítvány gondozásában. A jeles munka az európai kereszténydemokrácia történetének kiemelkedő fejezetét, az Európai Unió létrehozásában és működtetésében betöltött történelmi szerepét mutatja be és értékeli rendkívüli alapossággal és hozzáértéssel.

Ismeretes, hogy a két világháború közötti totalitárius rendszerek és a második világháború szörnyűségei következtében kialakult morális vákuumból az a kereszténydemokrata értékrend kínált kiutat, amely a diktatúra, az erőszak és a szélsőségesség minden formáját elutasította, a szabadságot a felelősséggel párosította, a társadalom fundamentumát a családban jelölte meg, az individualizmussal szemben a szolidaritást preferálta, s a nemzetállami eszmét meghaladva az európai integrációban határozta meg a kibontakozás esélyét. Az alapító atyák, Robert Schuman, Alcide de Gasperi és Konrad Adenauer által megtervezett úton haladva a kereszténydemokrácia a történelmi megbékélést szolgáló integráció folyamatának meghatározó tényezőjeként működött. Célja olyan Európai Unió megalkotása volt, amely a hosszú éveken át az Európai Néppárt és az Európai Demokraták Képviselőcsoportja, majd az Európai Parlament elnökeként szolgáló Hans-Gert Pöttering megfogalmazása szerint „elkötelezetten hisz a közösségi elvben,” olyan Európát tervezett, amely „erős intézményei útján közösen cselekszik”. Jean Monnet szellemiségét követve meggyőződéssel hitték, hogy „semmi sem lehetséges emberek nélkül, és semmi sem maradandó intézmények nélkül”.

A Jean Monnet által megálmodott erős intézményként jött létre és működik az elmúlt több mint 60 évben komoly erkölcsi tekintélyre és befolyásra szert tett, 27 állam 500 millió lakosát képviselő Európai Parlament, amelynek csaknem 60 évnyi történetét mutatja be a 838 oldal terjedelmű kötet. Joseph Daul, az Európai Néppárt egykori – egyszerre elzászi, francia és európai – elnöke a kötet célját mindenekelőtt a fiatalabb generációk kíváncsisága kielégítésében határozza meg, annak megértésében, hogy

mi is motiválta az európai ügy mellett magát elkötelező idősebb generációt. S mivel a képviselőcsoport története a második világháború vége óta összefonódik a kontinens történetével, a monográfia a címben ígértnél lényegesen többre vállalkozik, amikor részletesen tárgyalja az európai integráció folyamatának legfontosabb kérdéseit.

A kötet az Európai Parlament képviselőinek három generációját mutatja be. Az 1952 és 1979 közötti történéseket áttekintő első részben azokat az ún. „úttörőket”, akik az első világháború kitörése előtt születtek és személyes élményük volt a második világháborúhoz vezető út. Az 1979 és 1994 közötti korszakot tárgyaló második részben azokat a második világháború előtt született ún. „építőket”, akik az európai integráció előmozdításával lehetővé tették az európai gazdaság közös piaccá szerveződését és erősítették a társadalmi szolidaritás, valamint a területi összetartozás gondolatát. Az 1994 és 2009 közötti időszakot tárgyaló harmadik részben pedig azokat a második világháború után született ún. „reformereket”, akik alkalmassá tették az uniót a kontinens újraegyesítésére.

Az első részben a szerző az Egyesült Európa kiépítése kezdetétől: a Schuman-terv 1950. május 9-i meghirdetésén, a Kereszténydemokrata Képviselőcsoport 1953. június 16-i megalakulásán, az egységes Parlamenti Közgyűlés 1958-ben bekövetkezett megteremtésén, az Európai Monetáris Rendszer 1978-ban történt megszületésén, az Európai Néppárt 1978. március 14-i létrejöttén át az 1979. június 7-én és 10-én lebonyolított első közvetlen európai választásokig eljutva, lépésről lépésre haladva rekonstruálja az integráció alapjait megteremtő folyamatot. Részletesen foglalkozik a Közösség 1972-ben lejátszódó első bővítésével, a Dél-Európa államaiban 1974-75-ben lezajlott demokratikus változásokkal és azok következményeivel, a Szovjetunió által elnyomott nemzetekkel vállalt kereszténydemokrata szolidaritás példáival, Afrika – általuk történelmi s erkölcsi örökségként megélt – megsegítése, a kereszténydemokraták szívügyének nevezett közös agrárpolitika kérdéseivel.

Fontaine érdeme, hogy szövege a rendkívül precíz és aprólékos politika- és intézménytörténeti leírások közepette sem válik száraz olvasmánynya, az eseményeket mozgató politikusok élő személyiségekként jelennek meg leírásaiban. Így ismerkedhetünk meg többek között Jean Monnet, Walter Hallstein, René Charpentier, Egon Klepsch, Emilio Colombo, Leo Tindemans kiemelkedő teljesítményével, s mindenekelőtt az európai ügy mellett magukat fanatikusan elkötelező alapító atyák történelemformáló szerepével. Utóbbiak érdemét Fontaine abban jelöli meg, hogy felismerték, milyen jövő vár Európára a radikálisan megváltozott világban és kellő bátorsággal rendelkezve olyan energiákat tudtak mozgósítani, amelyek „képesek voltak felépíteni a béke, a közös érdek és a szociális igazságosság új Európáját”.

Az 1979 és 1994 közötti időszak történetét bemutató második részben Fontaine a parlamenti ciklusok által megformált keretek között mozogva jelöli ki a korszak fejlődését meghatározó súlypontokat és témaköröket, s a Képviselőcsoport politikáját ismertetve értelmezi a nemzeti delegációk működését. Részletesen taglalja a van Aarsen, Klepsch, Colombo és Tindemans által a Parlamentnek 1979. szeptember 27-én benyújtott, az intézményi ügyeket középpontba állító, az Unió alakulásának újabb lendületet adó kezdeményezést, valamint a Parlamentnek a költségvetési eljárásban betöl-

tött szerepéről 1979 és 1984 között kibontakozó vitát. Kiemelten foglalkozik az Európai Bizottság 1985. június 14-én kiadott, az egységes közös piac létrehozásának programját rögzítő Fehér Könyvvel, az Európai Közösség jogkörének megreformálására irányuló törekvésekkel, a Parlament törvényhozói jogkörét erősítő Egységes Okmány tartalmával és megszületésével. Ismerteti a kereszténydemokratáknak a szegénység elleni harcban, az emberi jogok védelmében a totalitárius rendszerekkel szemben kifejtett erőfeszítéseit, a berlini fal lebontásában, Németország és Európa újraegyesítésében, illetve a Szovjetunió felbomlásában s a jugoszláv válság megoldásában játszott szerepét, és méltatja érdemeiket a föderatív Európa létrehozását célul kitűző, 1990. november végi római tanácskozás sikerében.

Részletesen tárgyalja az 1992. február 7-én aláírt maastrichti szerződés megszületéséhez vezető utat. Aláhúzza, hogy a Helmut Kohl kancellár történelemformáló szerepe mellett elfogadott dokumentum a Közösségre ruházott új hatáskörökkel, az intézmények továbbfejlesztésével szorosabbá tette a politikai uniót és létrehozta a Gazdasági és Monetáris Uniót, ami komoly előrelépést jelentett az európai integráció folyamatában.

A reformerek szerepét vizsgáló harmadik rész bevezetőjében Fontaine az 1994 és 2009 közötti éveket a kontinens újraegyesítésének munkájában élenjáró Néppárti Képviselőcsoport igazi sikertörténetének nevezi, s az eredményes munkálkodás kulcsfiguráiként Helmut Kohlt, Wilfried Martenst, valamint Hans-Gert Pötteringet nevezi meg. Az 1994 és 1999 között a frakcióelnökség tisztét betöltő Martens érdemként tudja be, hogy sikerrel vette fel a harcot a jobboldalról érkező, s szerinte az újonnan csatlakozó közép- és kelet-európai pártok számára is könnyen vonzerőt jelentő riválisokkal.

Külön fejezetekben tárgyalja a kontinens újraegyesítése jegyében lezajló, s az Uniót 27 tagúvá alakító bővítési folyamatot, az intézményi kérdés alakulásában kétséges eredményeket hozó amszterdami szerződést (1997), s a nemzetállami érdekek felülkerekedése következtében kudarcként értékelt nizzai találkozót, majd az Európa jövőjének megalapozásával kecsegtető, az Európai Alkotmánytól (2004. október) a lisszaboni szerződésig (2007. október) ívelő folyamatot. Nagy sikernek minősíti, hogy a lisszaboni szerződés alapján megszületett a „növekedés és foglalkoztatás Európája”, valamint az euró bevezetését és a schengeni övezet megeremtését.

Amint az ismeretes, a Kereszténydemokrata Néppárt pártalapítványa a kereszténydemokrata eszmekör megismertetését tekinti működése prioritásának, s e törekvés megvalósításában különösen kiemelkedő szerepet kap a 2012-ben útjára indított Kereszténydemokrata Tudásbázis projekt. A tudományos műhely érdeme, hogy Pascal Fontaine művének magyar kiadása Kiss Mária Rita szerkesztésében *A magyar kereszténydemokrácia útja Európa szívébe* című kiegészítéssel jelent meg, amelyben Kiss Mária Rita, Petrás Éva, Szabó Róbert levéltári alap kutatásokra támaszkodó, historiográfiai értékekkel bíró fejezetei követik nyomon a magyar kereszténydemokrácia sajátos útját a kezdetektől az ezredfordulóig. Amint azt előszavában Kiss Mária Rita aláhúzza, miközben a nyugat-európai kereszténydemokraták úttörőszerepet játszottak a második világháború utáni Európa jövőjének megalapozásában, közép-kelet-európai társaik útját a régió története alapvetően más irányba terelte.

A kereszténydemokrácia eszmetörténete Magyarországon a kezdetektől 1949-ig című tanulmányában Petrás Éva a 19. századi előfutárokig visszanyúlva, mindenekelőtt Gießwein Sándor, majd Prohászka Ottokár történelmi szerepét kiemelve rekonstruálja azokat az előzményeket, amelyek előtörténetét képezték a 30-as években kibontakozó, a korszerű katolikus alternatíva, a nyugat-európai kereszténydemokrata gondolkodás magyar megfelelőjének kidolgozására irányuló törekvésnek. A szerző a megújuló pápai társadalomtanítás kontextusába elhelyezve értelmezi a hatalomgyakorlás totális kiterjesztését elutasító felfogás részleteit, magyarországi adaptációjának sajátosságait. Megkülönböztetett hangsúllyal rajzolja meg a két világháború közötti magatartásukkal hitelüket veszítő keresztény pártok örökségétől elhatárolódó, politikaelméleti szinten is maradandót alkotó, a modern magyar kereszténydemokrácia megteremtésében kulcsszerepet vállaló Barankovics István szerepét.

Egy kereszténydemokrata kísérlet Kelet-Közép-Európában, a Demokrata Néppárt (1944–49) című tanulmányában Szabó Róbert a IX. Piusz 1931-ben kiadott *Quadragesimo anno* enciklikája nyomán kibontakozó magyar katolikus reformmozgalomban a KALOT szerepét állítja középpontba. A modern magyar kereszténydemokrácia első csírait a világháború alatt aktivizálódó progresszív katolikusok tevékenységében ragadja meg, kiemelve Kerkai Jenő, Kovrig Béla, s mindenekelőtt Barankovics István szerepét. Aláhúzza, miszerint utóbbi meghatározó mértékben járult hozzá ahhoz, hogy az 1944 októberében megalakult Kereszténydemokrata Néppárt olyan, keresztény alapon és a polgári demokrácia jegyében működő, ökumenikus jellegét hangsúlyozó erőként jött létre, amely képes volt a Horthy-korszakban hitelüket veszítő keresztény pártokkal való kontinuitást hirdető befolyását semlegesíteni.

Kiss Mária Rita *A pártidentitás stratégiái a KDNP politikájában (1989–1998)* című, új összefüggésekre rámutató és újszerű következtetéseket megfogalmazó tanulmánya a kereszténydemokraták változatos politikai útját követi nyomon az Antall-kormányban vállalt koalíciós szereptől a parlamentből történt kiszorulásig, a politikai identitáspolitika alakulása speciális szempontján keresztül. Az identitásképzés meghatározó elemeit összehárkóztatva a történelmi párti státuszra és a korabeli kereszténydemokrácia európai példájára történő hivatkozást, a nemzeti történelmi tradícióra történő építkezést, a koalíciós időszakban megszakadt történelmi jogfolytonosság helyreállításának követelését emeli ki. Rekonstruálja az 1992-re kikristályosodó két platform: a visszahúzódó szerény párt profilját megtartó, illetve az önálló arculat erősítését szorgalmazó irányzat érvrendszerét, továbbá a politikai karakter modernizálására, a kereszténydemokrata jövőkép felvázolására, a saját arculat megteremtésére irányuló törekvéseket. Kiemeli a világnézeti párt és az interkonfesszionális jelleg, továbbá a fiatalítás s az értelmiségi holdudvar erősítése, valamint a természetjogon alapuló demokrácia talaján álló s a társadalmi kérdésekre a keresztény értékrenddel összeegyeztethető válaszokat megfogalmazni képes párt létrehozása szorgalmazásának jelentőségét.

Ismeretes, hogy az 1994-es választásokat követő korszakváltó helyzetben a nagy testvérpárt (az MDF) szorító öleléséből kikerülő KDNP számára lehetőség kínálkozott a valódi néppárttá válásra, identitása újrafogalmazására. Kiss Mária Rita kitűnően ábrázolja a kisgazdák radikális populizmu-

sával rokonszenvező és az eurokonform jobbközép alternatívát követni óhajtó irányzat közötti törésvonal elmélyülését. Megállapítja, hogy az egymással konkuráló identitásstratégiák küzdelme végül a párton belüli szakadáshoz, a parlamenti frakció megszűnéséhez vezetett. A barankovicsi útról letérő pártvezetéssel szemben ugyanakkor létrejött a kereszténydemokrácia alapértékei követésére vállalkozó Magyar Kereszténydemokrata Szövetség.

Petrás Éva *A magyar kereszténydemokrácia útja Európa szívébe* című záró tanulmánya a nemzetközi kapcsolatok alakulását vizsgálva a rendszerváltozást követően kiemeli az emigráció éveiben kialakult szervezeti háló fontosságát, amelyre támaszkodva az újjáalakult párt vezetése sikeresen formálhatta européer arculatát és építette testvérpárti kapcsolatrendszerét.

Pascal Fontaine hiánypótló munkája hatalmas tényanyagra alapozva elkötelezetten érvel az örökérvényű kereszténydemokrata értékek és az európai integráció mellett. A Tudásbázis projekt munkatársainak tanulmányai pedig egy sikerre ítélt tudományos vállalkozás kitűnő, további kutatásokra ösztönző, a rendszerváltozásban betöltött kereszténydemokrata szerep megismerésében és megértésében jelentős új eredményeket felvonultató, egyszerre hasznos és élvezetes olvasmányt jelentenek.

(ism.: *Erdődy Gábor*)

KOVÁCS LŐRINC: Az egyház a jóléti világban. Gondolatok a református egyház szolgálatáról az emigrációban. Marosvásárhely, Szerzői kiadás, 2015. 155 old.

Kovács Lőrinc református lelkész Erdélyben született. A Kolozsvári Teológiai Egyetem után, ösztöndíjjal, az amerikai Pittsburgh Egyetemen magiszteri diplomát, 2015-ben a Selye János Egyetemen doktori fokozatot szerzett. Mielőtt Ausztráliába került, szolgált a pittsburghi, homesteadi magyar gyülekezetben és Erdélyben is. 2004 óta nemcsak a brisbane-i és a gold coasti magyar református közösséget szolgálja, de a kulturális életet is fellendítette. Megalapította a Brisbane-i Magyar Színtársulatot, amelynek első, nagy sikert aratott darabja Móríc Zsigmond „Sári bíró” c. vígjátéka volt. Az előadást jómagam is láthattam 2008-ban Brisbane-ben. Ekkor ismertem meg a nagytiszteletű urat. A lelkész gyűjtést kezdeményezett templom építésére is, továbbá 2011-től Magyarország tiszteletbeli konzulja Ausztrália Queensland államában. Az ausztráliai diaszpóra közösségeiben végzett munkájáról olvashatunk tanulmánykötetének végén.

Kovács Lőrinc Márai Sándor *Halotti beszéd* c. versének néhány sorát választotta mintegy mottójául tanulmányának: „Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsványoké / A gyerekeknek *Toldi*-t olvasod és azt feleli: *oké.* / A pap már spanyolul morogja koporsónk felett: / »A halál gyötrelmei körülvettek engemet!«... / Az ohioi bányában megbicsaklik kezed, / A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet. / A tyrrheni tenger zúgni kezd s hallod Babits szavát, / Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát. / Még szólnak és üzennek ők, mély szellemhangokon / A tested is emlékezik, mint távoli rokon. / Még felkiáltasz: »Az nem lehet, hogy oly szent akarát...« / De már tudod! Igen, lehet... És fejtetted a vasat...”¹ Az 1948-ban először Európába, majd az USA-ba emigrált íróval ellentétben, Kovács Lőrinc mindig reménnyel teli, optimista az egyház jövőjét illetően, például már a bevezetőben:

„Az indulatok rapszódiaja a mélység és magasság közt csapongva végül is egyetlen érzelmi egységbe, a földi világ fölé lendíti kérdésünk, és Isten gondviselő hatalmába helyezi át a mondanivalót. A végső válasz az olvasótól függ. Hogyan állunk a feltett kérdéshez? Továbbra is a régen tépő balsors ígérete határozza meg jövőképünk, vagy pedig jövőnket illetően tudunk kellő reménységben élni, és hiszünk egy újabb feltámadásban?” (13. old.)

Kovács Lőrincet az egyházat érintő, a 21. század jóléti társadalmában megjelenő kihívások foglalkoztatják. Dolgozata a gyakorlati teológiát és az elméletet ötvözi. Célja egyrészt, hogy értelmezési keretet adjon, másrészt a távolodó, főként fiatalok gyülekezeti tagként való megtartása érdekében sürgesse a református egyház szervezeti és liturgiai megújulását. A szerző saját, széles körű tapasztalataira, valamint Ausztráliában megjelent, történelmi és teológiai munkákra, levelekre, vallomásokra, kéziratokra támaszkodik.

---

¹ MÁRAI SÁNDOR: A delfin visszanézett. Válogatott versek. (1919–1977) Bp., 1994. 217. p.

A kötet első fejezetében a jóléti társadalom fogalmát fejti ki és bemutatja szerkezetét: milyen intézményeket és gyakorlati intézkedéseket jelent. Példaként részletesen tárgyalja Ausztrália államformáját és a jóléti világ vonzását, amely segít megérteni, hogy miért olyan vonzó ma is sokak számára az ötödik kontinens. Felhívja a figyelmet egy igen lényeges különbségre: a jóléti államokban, így Ausztráliában (és az USA-ban, Kanadában...) a jóléti állami, civil és nonprofit szervezetek, továbbá az egyházak működése a közösségek támogatásától függ.

Az egyház és az állam teljesen különváltan működött és működik ma is. Nincsen semmiféle egyházi adó vagy állami szubvenció. A hitközségek önfenntartóak. A római és a görögkatolikus, a református, a baptista, az ortodox stb. gyülekezetek tagjai rendszeres tagdíj fizetésére vállaltak és vállalnak kötelezettséget, továbbá adományokkal segítettek, segítenek. A diaszpóra magyar egyházközségei a hívek tagdíjából, adományaiból és ahol az infrastrukturális lehetőség adott, ingatlanok bérbe adásából tartják fenn a templomot, illetve a gyülekezetet. Ennek érdekében az egyházak napjainkban is nemcsak a szakrális és nemzeti ünnepeken szerveznek műsort, hanem például szilveszterkor, Valentin napon, anyák és apák napján, szüretkor, farsangkor stb. Pikniket, vacsorákat, támogató bálakat rendeznek, rétest sütnek, téstát gyúrnak, kolbászt töltenek.²

A szerző, ugyancsak az első fejezetben, bemutatja a jóléti társadalom negatív tényezőit. A reklámot, a fogyasztásra való ösztönzést, a felsőbbrendűségi tudatot, a manipulációt veszélyként értékeli és ismerteti. Szól a szegénységről és gazdagságról. Továbbá igen fontos kérdéseket fogalmaz meg: „Hogyan változtatja meg a gazdagság lehetőségének tudata, a gazdagság vagy a „hitelben való gazdagság” az egyén identitását? A függő lét, az önfeladás hogyan válhat kísértéssé vallási, nemzetiségi téren is, és miként fejti ki negatív hatását egyházi, hitéleti szempontból?” (33. p.) A választ a kötet harmadik fejezetében adja meg. Részletesen tárgyalja a gazdagság bibliai megítélését, továbbá a jóléti világ egyházképét is.

A második fejezetben ismerteti a kivándorlási hullámokat. A magyar diaszpóra történeti hátterének elemzése azért is szükséges, mert ezeknek a kivándorlási hullámoknak, okozati eltéréseknek nagyon komoly következményei vannak az asszimiláció, a magyarságtudat, az identitás és a Magyarországhoz való viszony dimenzióiban. Tehát sem az emigráció, sem a disszidensek csoportja nem homogén, és a sokszínűség az utódokra, a harmad-negyed-ötöd generációra igencsak jellemző.³ Kovács Lórincknek a kivándorlási hullámok történeti szakaszolását illető felfogásával jömagam nem értek egyet. Ő első kivándorlóknak nevezi azokat, akik „a 20. század második felétől kezdődően az 1929-es gazdasági válságot megelőző időkből vesznek birtokukba az új hazát”. (51. p.) Nyilvánvaló elírásról van szó, és 19. századot akart a szerző lejegyezni, hiszen a 20. század második fele az 1950-es évektől kezdődik. Ennél fontosabb azonban az, hogy 1867 után, tehát a kiegyezést követően indult meg a kivándorlás és az 1880-as, 1890-es években vált tömeges méretűvé, illetve a századforduló utáni években, 1906-1907-ben érte el csúcspontját ez a hullám. Az I. világháborúval szinte

² BÁBA SZILVIA: Az óperenciás tengeren túl. Magyar identitás a diaszpórában. Bp., 2015. 138., 157. p.

³ Uo., 35. p.

véget is ért. Ekkor elsősorban gazdasági, másodsorban társadalmi okok miatt, döntően földnélküli zsellérek, szegény parasztok, néhány holddal rendelkező kiscgazdák, kisiparosok, városi munkások és cselédek vándoroltak az USA-ba. Ám később az „Amerika-láz” elterjedt a módosabb parasztok, iparosok és kereskedők körében is.⁴ (Utóbbit Kovács Lőrinc is helyesen állapítja meg.)

Ugyancsak jól mutatja be, hogy Trianon után politikai, világnézeti és egzisztenciális okokból vándoroltak ki, részben a polgári értelmiség (ügyvédek, orvosok, tudósok, mérnökök) és a művészek soraiból. A magyarországi zsidóság kis hányada – az 1930-as évek nemzetközi migrációs mélypontja után, főként az 1938-as törvények következtében –, valamint az utódállamok magyar földművesei, városi értelmiségiek és izraelita vallásúak emigráltak főként Kanadába és Latin-Amerikába.⁵ Ugyanakkor fontosnak tartom ennek a két hullámnak – a gazdasági „kitántorgóknak” és a menekülteknek – a szétválasztását, hiszen társadalmi hátterük, a szülőföldjük elhagyásának okai mások, és a letelepedési célterületek is különböznek. Itt jegyzem meg, hogy a kötet alcímében – *Gondolatok a református egyház szolgálatáról az emigrációban* – az emigráció helyett a diaszpóra szó használata szerencsésebb lett volna. Ugyanis annak ellenére, hogy az „emigrál” általánosan vándorlást, kivándorlást, kiköltözést, külföldre települést jelent, így a bármely okból történő elvándorlásra vonatkozik. Ám a fogalmat szűken értelmezve az emigránsok politikai vagy vallási üldöztetés okán hagyják el hazájukat, mennek önként száműzetésbe. Tehát ez mindig kényszer alatt történik. Az angol nyelvterület irodalma az emigráció fogalom helyett a „refugee”, vagyis menekült kifejezést használja azokra, akik politikai meggyőződésből, üldöztetés vagy megtorlás elől hagyják el hazájukat. A „diaszpóra” szétszóratást jelent, amely – értelmezésben – a leszármazottakat is magában foglalja.⁶

A szerző bemutatja a II. világháború után emigráltak, az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követően menekültek jellemzőit, továbbá az 1960-as évektől a rendszerváltásokig és a napjainkban zajló kivándorlások sajátosságait. Kitekintő megjegyzéseket tesz a Franciaországba, Hollandiába, Angliába, Svédországba és Németországba, valamint Dél-Afrikába irányuló kivándorlással kapcsolatban is.

Részletesen tárgyalja az Észak-Amerikai Református Egyház születését, a templomépítések korszakát és az Ausztráliai Magyar Református Egyház létrejöttét. Megállapítja, hogy Ausztráliában az „egyházalapítók nagy hangsúlyt fektettek az egyház szociális szerepvállalására, ellentétben a Magyarországon divatozó barthi igeteológiával. Lelkiségüket nagymértékben meghatározta a trianoni trauma.” Ennek minden bizonnyal az is az oka, hogy az ausztráliai magyar református gyülekezeti élet megteremtői közül többen – Antal Ferenc, Becske Lajos, Adorján Ferenc – erdélyi származásúak voltak.

Gyakorló lelkészi tapasztalataira támaszkodva fontos megállapítást tesz napjaink kivándorló fiataljairól, a 21. század társadalmáról és az egyház kapcsolatáról:

---

⁴ Uo., 37. p.

⁵ Uo., 47. p.

⁶ Uo., 26–27. p.

„Belevetik magukat a jóléti társadalom felszínes világába, kényszeresen erőltetik a gyors integrálódást. Nevüket angolosítják, hiányos nyelvtudással, helytelen akcentussal szólnak felnövekvő gyerekeikhez. Rövid időn belül azt vallják, hogy magyarul már csak hibásan tudnak, és sznobizmus határát súroló magatartásukkal megjártassák az új életformát [...] távol tartják magukat a diaszpóra hagyományos magyar közösségeitől, közösségi oldalakon szerveződnek, kisebb-nagyobb baráti társaságokat alapítanak [...] Számukra a nemzeti keresztény identitás keresése vagy megélése nem elsőrendű igény, így gyerekeik számára sem átörökíteni való érték [...] világszemléletüket a társadalomra jellemző globalizmus határozta meg, a szekuláris fogyasztói kultúra és individualizmus jellemzi [...] A fiatalok nem járnak templomba, az öregek erőtlenségre hivatkoznak, a gazdagok tekintélyt igényelnek az egyház egyszerűség-tanítása helyett [...] a keresztény világ hitelenné vált [...] Az emberi életet a közömbösség, a lelket az istentelenség, az érzelmeket az anyagiasság, a materializmus kívánásának és kiteljesedésének igénye határozza meg.” (96-97. p.)

Legfőbb jelenségnek és oknak a szekularizációt jelöli meg a tanulmány szerzője:

„A globális eszme a mértéktelenséget és az Istentelenséget dicsőíti a szabadság nevében [...] A szekularizált társadalom alapvető sajátossága a kijelentéssel szembeni közöny [...] Istentől és a Jézus Krisztustól való függőség kapcsolatának teljes megszüntetése [...] A szekularizált társadalmat az Istentől való elszakadás jellemzi.” (100–101. p.)

A társadalmi folyamatok és a diaszpóra egyházai kapcsolatának jellemzőiről más, szintén Ausztráliában, továbbá az USA-ban és Kanadában szolgáló papok és lelkipásztorok is Kovács Lórinchez hasonlóan vélekednek.⁷ Az általános társadalmi jelenségek tehát a tengeren túli magyar egyházak vonatkozásában összekapcsolódnak a diaszpóra-lét jellemzőivel: az első generációs kivándorlók megöregednek, kihalnak, a másod- és harmadgenerációs leszármazottak nem beszélnek magyarul, és jó esetben magyar öntudattal, kettős vagy többes identitással rendelkeznek, az újonnan érkezők már otthon sem voltak az egyházakkal kapcsolatban.

A szekularizáció, az erkölcsi hanyatlás, az Istentől való elfordulás, az anyagi javak elsődlegessége, a manipuláció, a tömegkommunikáció, az identitásnélküliség jelensége mellett, Kovács Lőrinc felveti az egyház felelősségét is. „A nagy erkölcsi hanyatlás részben az egyház nem megfelelő szolgálatával is magyarázható. Az egyház – méltatlan szolgálói miatt – elveszítette a krisztusi szolgálat mértékadó zsinórját.” (102. p.) Példaként említi a pedofiliát, a hűtlenséget, az anyagiakkal való nyeresztkedést, az egyne-műek házasságának szentesítését, „a dogmákhoz és hagyományos liturgiákhoz való feltétlen ragaszkodást”. (102. p.) Ugyancsak lelkipásztori szolgálatait során szerzett, saját tapasztalatokra támaszkodva fogalmazza meg dilemmáit, nehézségeit:

---

⁷ Uo., ill.: KOLTAY GÁBOR: Szeretlek, Kanada. Fejezetek a kanadai magyarság történetéből. Bp., 2014. 510. p.

„A jóléti világ éppen divatozó szekuláris szertartásai hamar a magyar közösség igényévé válnak [...] A hagyományt megvető, az illem megkívánta értékeket feladó jóléti világ új emberének ára ez. Ilyen esetekben is ragaszkodjunk a formaságokhoz és az illemhez? Tagadjuk meg a szolgálatot? Vagy a szolgálat elvégzése során egyházunk tovább sodródjon az erkölcs nélküli világrend lejtőjén? [...] miért engedünk az elidegenedett világ elvárásainak [...] Megnyerhetjük-e ezt a szekularizálódott világot az isteni küldetés és igény feladásával? Hogyan bírhatjuk a hozzátartozókat jobb belátásra, és miként tarthatjuk meg a szertartás irányítását?” (104–105. p.)

A válasza sommás: „Az egyház szolgálata a Szentírás értékének a megvallásával kell történnjen.” (105. old.)

Kovács Lőrinc bemutatja a református egyház feladatát az emigrációban, az 1900-as évek elejétől napjainkig. A tengeren túli magyar egyházközségek, templomok megalapításuk óta nemcsak vallási, hanem kulturális, társadalmi és magyar etnikai központok is. Az egyház feladatai közé sorolja a szerző a vallási különbségekből származó konfliktusok megoldását, a megbékélés segítségét, a család egészségének jólétéért érzett felelősség felébresztését, továbbá „feladata, hogy célként tűzze ki a vagyon egyenlőbb megosztásának előmozdítását, és hogy tiszteletben tartsa az olyan kereszteni eszmékben alapuló értékeket, mint a demokrácia, a szabadság, az emberi jogok [...] és az emberi méltóság”. (113. p.)

Külön alfejezetben tárgyalja az egyház helyét és szerepét a jóléti társadalmakban, és tulajdonképpen itt ad választ a bevezetőben feltett kérdésekre is. A krisztusi szeretet- és az igei szolgálat mellett a gyakorlati teológiában, a diakóniában látja a megoldást és a diaszpóra egyházának legfőbb feladatát. „Anélkül, hogy a szekularizáció érdekeit kiszolgálják és az evangélium fontosságát feladnánk, a szeretetszolgálat lehetőségeit kell megtalálnunk [...] az egyháznak is gyakorlati lehetőségekkel kell előállnia [...] az alapoktól, a gyülekezetépítéstől kell elkezdenie újraszervezni életét [...] az élő hitben gyökerező, szereteten alapuló közösségi-gyülekezeti élet megszervezésével.” (117. p.) Arra is figyelmeztet, hogy ennek politikai meggyőződésektől mentesnek, semlegesnek kell lennie, és mindehhez rendelkezni kell egészséges nemzeti tudattal is.

Bemutatja a jóléti társadalomban végzett lelkeszi szolgálatot is. Fontosnak, a gyülekezetépítés pillérének tartja a pásztorációt, a családlátogatást, az idősek, betegek felkarolását, gondozását, a szeretetszolgálat gyakorlását és a nevelést. További alappillér szerinte

„a mindennapi szeretetteljes lelkipásztori élet és az abból következő bizonyágtétel mellett az evangélizációs jellegű, szívhez szóló igei szolgálat, azaz a prédikáció is. Nem engedhetjük meg azt a fényűzést, hogy üres szólamokkal, túlzottan tudományos, elvont teológiai kérdésekkel vagy elnyújtott kegyes beszédekkel tereljük el a figyelmet a mai »jóléti« ember számára fontos, őt érintő, hozzá szóló üzenettől... Ezek a kérdések merőben más töltetűek, mint az otthoni, Kárpát-medencei magyarság egzisztenciájáért, a mindennapi kenyérért, a kisebbségi sors terheinek könnyítéséért könyörgő ember kérdései.” (121. p.)

Kovács Lőrinc rámutat ezzel arra, hogy a diaszpóra és a Kárpát-medence magyarsága különbözik. Utóbbira jellemző Kányádi Sándor verssora: „Va-

gyunk, amíg lenni hagynak, se kint, se bent, mint az ablak.”⁸ Ám a nyugati, tengeren túli magyar közösségek problémája más.

Vizsgálja a református egyház jövőjét a diaszpórában. Egyetért Karl Rahner megállapításával: „A történelmi egyház helyébe a szórványegyház lép, a maga szórványkereszténységével és misztikus irányvonalával [...] Az öntudatos, felnőtt, érett hitéletnek olyan egyházi struktúrákra van szüksége, amelyekben kibontakozhatnak a sokféle karizmák.” (128. p.) A szerző következtetése: „A jóléti társadalomban szolgáló egyháznak [...] újra kell fogalmazni a küldetését, szolgálatának tartalmát és módját [...] a református egyháznak a jóléti világban élő magyar diaszpóra számára meg kell találnia azt a hidat, mely a teológia hagyományos történelmi vonalán átívelve a 21. század emancipált, Istenkereső emberéhez vezet.” (127., 129. p.) A hidat szerinte az evangélium, a felebaráti és az Isten szeretete jelenti.

Kovács Lőrinc tanulmánya időszerű kérdéseket vet fel. Figyelemre méltó saját személyes tapasztalatokkal, empirikus kutatásokkal rendelkezik, így közelről ismerve, hitelesen mutatja be a jóléti világ előnyeit, hátrányait, veszélyeit, továbbá az egyház helyét a jóléti társadalmakban és a református egyház szolgálatát a diaszpórában. Hozzájárul az eddigi nézőpontok kibővítéséhez. Tanulmányának kiemelkedő érdeme, hogy összegezte és közreadta gyakorló lelkipásztori szolgálata során szerzett gazdag tapasztalatait, elért eredményeit, amelyekkel egyrészt árnyalttá teszi a diaszpóra egyházának, lelkészeinek szerepét, feladatát, másrészt hozzájárul a megújuláshoz.

Kovács Lőrinc, az általam is igen tisztelt Márai Sándor versrészletével indította tanulmányát, így recenzióm sorait én szintén az író idézve zárom, aki szemléletesen fogalmazta meg a diaszpóra-létet, a kettős kötődést:

„Mert két hazád van, ne feledd el. Ez a te titkod [...] Olyan, mint egy illatszer neve [...] Két hazád van, egy téli és egy nyári, mint a nyugtalan madaraknak. [...] Soha ne feledd el, hogy ez is haza, s nem tudsz nélküle élni. [...] Nagyon boldog leszel. [...] Vigyázz, hogy le ne essél útközben! [...] És ne szédülj, mikor lenézel, útközben! Akkor megtudod majd, hogy két évszak van, két haza és két világ, s örökké vándorolni kell, s mindkettő egyformán tud fájni és hiányozni.”⁹

(ism.: *Bába Szilvia*)

⁸ KÁNYÁDI SÁNDOR: *Felemás őszi versek*. Pécs, 2002. 8. p.

⁹ MÁRAI SÁNDOR: *Zendülők. Féltekenyek*. A Garrenek műve regényciklus első része. Bp., 1995. 280. p.